

177526

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İktisat Anabilim Dalı

İKTİSAT TEORİSİNDE ARAYIŞLAR:
EVİRİMCİ İKTİSAT TEORİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Barış ALPASLAN

DANIŞMANI : Doç. Dr. R. Funda BARBAROS

177526

İZMİR-2003

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “İktisat Teorisi’nde Arayışlar: Evrimci İktisat Teorisi” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Barış ALPASLAN



TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 03.09.2003 tarih ve 25/54... sayılı kararı ile oluşturulan jüri İktisat anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Barış ALPASLAN'ın "İktisat Teorisinde Arayışlar: Evrimci İktisat Teorisi" başlıklı tezini incelemiş ve adayı 09/10/2003 günü saat 10.00'da 60 dk süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.



BAŞKAN
Prof. Dr. Osman AYDOĞUŞ

Başarılı ☒

Başarısız ☐



ÜYE

Prof. Dr. Oğuz ESEN

Başarılı ☒

Başarısız ☐



ÜYE

Doç. Dr. Funda BARBOROS

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Not: Yüksek Lisans Tezi Savunma Süresi asgari 45 dakika - azami 90 dakikadır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
TABLolar LİSTESİ	III
ŞEKİLLER LİSTESİ	IV
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: 20. YÜZYILDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER: KEYNESYEN İKTİSAT'IN YÜKSELİŞİ ve DÜŞÜŞÜ	5
1. 1. Yirminci Yüzyılın İlk Çeyreği	5
1. 2. Yirminci Yüzyılın İkinci Çeyreği	6
1. 3. Yirminci Yüzyılın Üçüncü Çeyreği	10
1. 4. Yirminci Yüzyılın IV. Çeyreği	17
1. 4. 1. Krizi Ortaya Çıkaran Koşullar	20
1. 4. 2. Kriz Döneminde Ortaya Çıkan Gelişmeler	25
2. BÖLÜM: NEO-LİBERAL KURAMDA ARAYIŞLAR	38
2. 1. Monetarizm	38
2.1.2. Monetarizmin Temel İktisadi Yaklaşımları	40
2.1.2. Monetarizmin Kilit Önergeleri	52
2.1.3. Monetarizme Yöneltilen Eleştiriler	55
2. 2. Arz Yönlü İktisat Teorisi	57
2. 2. 1. Arz Yönlü İktisat'ın Mikro Temelleri	63
2. 2. 2. Laffer Eğrisi	66
2. 3. Rasyonel Beklentiler Teorisi Ve Yeni Klasik Makro Teori	70
3. BÖLÜM: EVRİMCİ İKTİSAT OKULU	76
3. 1. Evrimci İktisat'ın Bazı Önemli Kavramları	86
3. 1. 1. İktisadi Evrim	86
3. 1. 2. Organizmacılık (Organicism)	88
3. 1. 3. İndirgemecilik	89
3. 1. 4. Tezahür Etme ve Tezahür Eden Özellik	91
3. 1. 5. Yenilik, Determinizm ve İndeterminizm	93
3. 1. 6. Dışsallık, İçsellik, Açık ve Kapalı Sistemler	94
3. 2. Evrimci Okul'un Tarihsel Kökenleri	96
3. 2. 1. Alman Tarihçi Okulu	97
3. 2. 2. Kurumcu İktisat	103
3. 2. 3. Schumpeter	112
3. 2. 4. Post Keynesyen İktisat	117
3. 2. 5. Ekolojik İktisat	118

3. 2. 6. Ajan Bazlı Karşılaştırmalı İktisat (Agent-based Computational Economics)	119
3. 2. 7. Davranışsal İktisat	120
3. 2. 8. Radikal Politik İktisat	121
3. 2. 9. Sidney G. Winter ve Richard R. Nelson: Evrimci İktisat'ın Kurucuları	122
3. 3. Tekno-Ekonomik Paradigmalar	127
3. 3. 1. Teknolojik Değişmenin Genel Özellikleri	128
3. 3. 2. Bir Teknolojinin Doğuşu, Gelişmesi ve Yaşlanması	132
3. 3. 3. Teknolojik Sistemler	134
3. 3. 4. Kendi Kendini Pekiştiren Süreçler Olarak Teknolojik Sistemlerin Gelişmesi ve Dinamizmlerini Yitirmesi	136
3. 3. 5. Teknolojik Devrimler ve Tekno-Ekonomik Paradigmanın Değişimi	137
3. 3. 6. İktisadi Hayata Yaklaşım Biçiminin Mantığının Değişmesi Olarak Tekno-Ekonomik Paradigmanın Değişmesi	140
3. 3. 7. Sosyo-Kurumsal Arenada Dönüşüm	141
3. 3. 8. Kapitalizmin Uzun Dönemli Salınımları: Kontradiev Dalgaları	144
3. 3. 9. Dördüncü Dalgada Kriz ve Yeni Tekno-ekonomik Paradigmanın Oluşumu	147
3. 4. Rekabet Edebilirlik	154
3. 4. 1. Rekabeti Belirleyen Unsurlar Olarak Yenilikler	157
3. 4. 2. Kavramın tarihsel arka planı	158
4. BÖLÜM: TEKNOLOJİ POLİTİKALARI ve ULUSAL YENİLİK SİSTEMİ	173
4. 1. TEKNOLOJİ POLİTİKALARI	176
4. 1. 1. Teknoloji Politikalarına Neo-Klasik Yaklaşım	176
4. 1. 2. Teknoloji Politikalarına Evrimci Okulun Yaklaşımı	181
4. 2. ULUSAL YENİLİK SİSTEMİ	185
4. 2. 1. Tanım	187
4. 2. 2. Ulusal Yenilik Sistemini Oluşturan Kurum ve Kuruluşlar	192
4. 2. 3. Ulusal Yenilik Sistemi Bağlamında Teknoloji ve Yenilik Politikaları	195
SONUÇ	197
KAYNAKÇA	205

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Dünya Sanayi ve Ticaretinin Yıllık Ortalama Büyüme Oranları	16
Tablo 2: Merkez Ülkelerde (Sabit Fiyatlarla) GSYİH, GSYİH Deflatörü Ortalama Yıllık Artış Hızı Ve İşsizlik Oranı	17
Tablo 3: ABD Ekonomisinde Yıllık Büyüme, Emek Verimliliği, İşsizlik, Gerçek Ücretler Artış ve Enflasyon Oranları	19
Tablo 4: ABD’de Verimlilik Artış Oranları	19
Tablo 5: Gelişmiş Ülkelerde Ulaşımındaki Otomobil Sayısı	20
Tablo 6: Fransa’da Dayanıklı Tüketim Mallarının İşçi ve Müstahdem Ailelerinde Yaygınlığı	21
Tablo 7: Kondratief Dalgaları	146
Tablo 8: Yeni ve Geleneksel Paradigmanın Karşılaştırılması	151

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Keynesyen ve Monetarist Teorilerde Para Arzındaki Artışın Etkisi	44
Şekil 2: Ekonomide Kısa ve Uzun Dönem Ayrımı	50
Şekil 3: Laffer Eğrisi ve Toplam Piyasa Üretimi	67
Şekil 4: Evrimci İktisatçıların Sınıflandırılması	85
Şekil 5: Bir Teknolojinin Evrimi (Bir Teknolojik Yörünge)	133
Şekil 6: Uzun Dalga Geçişlerinde Yaratıcı Yıkım Süreci	143
Şekil 7: Bilimsel Bilgi Üretimi, Teknolojik Araştırma ve Ürün Geliştirme Arasındaki Etkileşimler	186
Şekil 8: Yeniliklere Yol Açan İnteraktif Öğrenme	190
Şekil 9: Ulusal Yenilik Sisteminin Ana Elemanları	194

GİRİŞ

Kapitalizmin tarihi incelendiğinde, belirli bir teknolojik düzeye eşlik eden belirli birikim, bölüşüm, organizasyon ve üretim sistemi mekanizmalarının geçerli olduğu farklı dönemler göze çarpmaktadır. Bu farklı dönemlerde, farklı iktisadi düşünce okullarının ve bu okulların önerdiği farklı iktisat politikası seçeneklerinin baskın hale geldiği (ve elbette bu düşüncelere, iktisat politikası seçeneklerine muhalefet eden başka iktisadi okulların da söz konusu olduğu) görülmektedir.

Belirli bir dönemde baskın olan birikim, bölüşüm, organizasyon ve üretim sistemi mekanizmaları tıkanmaya başladığında, bu konularda çözüm arayışları artmakta, bu çözüm arayışlarına paralel bir seyir içinde teknolojik gelişmeler yoğunlaşmakta, yeni dinamik sektörler, organizasyon yapıları ve yeni birikim-bölüşüm mekanizmaları oluşmaya başlamakta ve kapitalizm belirli bir dönüşüm sürecine girmektedir. Bu tür sosyo-ekonomik dönüşüm süreçlerine paralel olarak, hem geçmiş dönemin tıkanıklıklarını anlayarak bu tıkanıklıklara çözüm üretme, hem de yeni gelişen süreçleri anlayarak bu süreçlerin önünü açma çabası içinde, yeni iktisadi ekoller ortaya çıkmaktadır. İktisadi ve düşünsel düzeyde diyalektik ve dinamik bir bütünlük içinde seyreden bu süreçler, zamanla, ulusal ve uluslararası düzenlemeleri beraberinde getirmekte ve böylece, kapitalizmin farklı bir dönemini teşkil eden ortak özelliklerin billurlaştığı, ulusal ve uluslararası düzeyde geçerli hale gelmiş yeni bir paradigma oluşmaktadır.

Kuşkusuz, kapitalizmin belirli bir dönemini karakterize eden süreçler tarafından etkilenmek ve aşındırılmakla birlikte (tabi tersi de söz konusudur), bu süreçlere aykırı bir seyir izleyen farklı ülkeler ve bölgeler de söz konusu olmaktadır. Bu aykırılık, farklı bir sosyal formasyonda yaşayan ülkeler ya da bölgeleri içerdiği gibi (örneğin, 19. yüzyılda Osmanlı, Çin ve İran İmparatorlukları), kapitalizmin verili bir döneminde baskın eğilimine tam olarak uymayarak farklı stratejiler geliştirebilen ülke ve bölgeleri (19. yüzyılda Almanya, ABD ve 20. yüzyılda Japonya, Güney Kore gibi) de içermektedir. Ya da bambaşka bir toplumsal formasyon oluşturma çabası içine girmiş

bölgeleri de kapsayabilmektedir (SSCB ve Doğu Bloku ülkeleri gibi). Ancak şimdiye kadar, kapitalizmin belirli bir dönemindeki baskın eğilimlerine alternatif ya da aykırı bir seyir izleyen ülke ve bölgeler, başka bir dönemde kapitalizme eklenmiş (elbette bu, daima böyle olacağı anlamına gelmemektedir), hatta bu ülkelere bazıları, zaman zaman kapitalizmin yeni bir dönemini oluşturmada baş rollerden birini üstlenmiş (Almanya, ABD ve Japonya gibi) görünmektedir.

Bahsi geçen aykırı eğilimler çok önemli olmakla birlikte, çalışmanın amaçları açısından, esas olarak dünya kapitalizminin baskın eğilimleri ve bu eğilimlerle uyumlu iktisadi düşünce süreçlerini ele almak, aykırı eğilimleri ise, baskın eğilime dönüşmeleri durumunda değerlendirmek daha anlamlı olacaktır. *Bu bağlamda, çalışma, özellikle 1970'li yıllardaki krizle birlikte ortaya çıkan arayışlar ve bu arayışlara cevaben tezahür eden düşünce okullarından kapitalizmin eğilimleri ile örtüşmüş ve bu eğilimleri şekillendirmede özel bir rol oynamış iktisadi düşünce okullarını incelemeye yönelmiştir. Araştırmanın incelemeye yöneldiği okul ise son yıllarda “Evrimsel İktisat Okulu” olarak tanımlanan teorik arayıştır. Bu anlamda bahsi geçen okulun temel önermeleri, teoriyi besleyen tarihsel kökenlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışma özellikle 1990'lı yıllarla birlikte OECD ülkelerinde önemli bir iktisat politikası seçeneği haline gelen ve teorik dayanağını Evrimsel İktisat Okulu'ndan alan “ulusal yenilik sistemi yaklaşımı” bağlamında Türkiye ekonomisinin durumunu değerlendirmeyi de hedeflemektedir.*

İktisat teorisindeki arayışları 1970 sonrası dönem bağlamında değerlendirmemizin nedeni, bu dönemin, kapitalizmin tarihinde yeni bir dönemi teşkil ettiği, en azından yeni bir dönemin oluşumu açısından bir transformasyon sürecine tekabül ettiği konusunda hemen hemen bir konsensüsün söz konusu olmasıdır (Amin, 1996: 1). Dolayısıyla, analize bir önceki dönemi inceleyerek başlamanın uygun olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle çalışmanın birinci bölümünde Keynesyen İktisat'ın yükselişi ve düşüşü, hakim iktisadi yaklaşım olduğu dönemin özellikleri ile bütünlük içinde incelenmiş ve aynı zamanda 1970'li yıllarda ortaya çıkan düşünce okullarına zemin teşkil eden sosyo-ekonomik süreçler ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü, 1970’li yıllarda, özellikle gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ve iktisadi süreçlerin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynayan ve Neo-Klasik İktisat Teorisi’nin uzantısı durumunda olan neo-liberal iktisadi yaklaşımların incelenmesine ayrılmıştır. Bu dönemle birlikte, başka bir çok iktisadi yaklaşımın ortaya çıktığı bilinmektedir. Ancak bu çalışmada, ortaya çıkan yeni yaklaşımlardan yalnızca neo-liberal iktisadi düşünce içinde yer alanların ele alınmasının nedeni, bu yaklaşımların, dönemin genel eğilimleriyle en çok örtüşen ve özellikle küreselleşme sürecinin şekillendirilmesinde belirleyici bir rol oynayan yaklaşımlar olmasından kaynaklanmaktadır. Üstelik neo-liberal iktisadi teorilerin, iktisadi düşünce dünyasında küreselleşme döneminin hakim yaklaşımını oluşturduğu da bilinmektedir.

İktisadi düşünce alanında, hakim Keynesyen paradigmadan neo-liberal paradigmaya geçiş sürecini Monetarist İktisadi Teori temsil ve karakterize etmektedir. Monetarizm, özellikle para talebi, para politikası konularında önemli yenilikler getirmiş ve çeşitli ampirik çalışmalara dayanarak Keynesyen İktisat’ın bazı yaklaşımlarının eksikliğini ortaya koymuştur. Arz Yönlü İktisat ise, ekonominin arz yönüne vurgu yaparak, stagflasyonun ve diğer iktisadi sorunların gerisinde Keynesyen talep yönetimi politikalarının olduğunu iddia etmiştir. Arz Yönlü Teori’nin 1980’li yıllardan itibaren dünya düzeyinde yaygınlaşan vergi indirimlerinde ve Monetarist yaklaşımlarla birlikte, piyasaların ulusal ve uluslararası düzeyde serbestleştirilmesinde önemli bir rolü olmuştur. Yeni Klasik Makro Teori, Keynesyen İktisat’a çok daha radikal eleştiriler yönelterek, Keynesyen Teori’nin *uyarlamalı beklentiler* yaklaşımı gibi yanlış bir öncülden yola çıktığını ortaya koymuş ve *rasyonel beklentilere* dayalı, Walrasyan Genel Denge Modeli’yle uyumlu yeni bir makro teori geliştirmiştir. Daha sonra ortaya çıkan Yeni Büyüme ve Ticaret Teorileri ise, esas olarak artan getiriler kavramını öne çıkarmış ve bir ülkenin refahı için artan getirileri ortaya çıkarmaya dönük politikaların önemini vurgulamıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Evrimci İktisat Okulu’na ayrılmıştır. Piyasaların serbestleştirilmesine ve devlet müdahalelerinin azaltılmasına dönük uygulamaların dünya düzeyinde yaygınlaştığı bir dönemde, özellikle 1985 yılından itibaren, gelişmiş

Ülkelerin pek çoğunda uygulanan bilim ve teknoloji politikalarının teorik arka planında genel olarak Evrimci iktisatçılar bulunmaktadır. 1970’li yıllardaki kriz süreci ve 1980’li yıllardan itibaren tüm dünyada piyasaların serbestleştirilmesiyle birlikte rekabet sertleşmiş ve rekabetin koşulları değişmiştir. Yeni dönemde hem firmaların hem de bir bütün olarak bir ulusal ekonominin rekabette ayakta kalabilmesinin temel koşulu her defasında daha hızlı bir şekilde yenilik retebilmekten geçmektedir. Zira sertleşen rekabet nedeniyle piyasada bulunan ürünlerin yaşam ömürleri kısalmıştır. İşte Evrimci Teori, böyle koşullarda bir ekonominin yenilikçi kapasitesini artırabilme koşullarını ortaya koyan yaklaşımlar getirmiştir. Bu bölüm, Evrimci Teori’nin temel özelliklerinin ve önerdiği alternatif politika seçeneklerinin incelenmesine ayrılmıştır.

Yakın dönem iktisadi düşüncede ortaya çıkan gelişmelerin, elden geldiğince dünyadaki iktisadi süreçler bağlamında incelendiği bu çalışmada, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin büyümesi ve gelişmesi açısından Evrimci Teori’nin oldukça önemli açılımlar getirdiği görülmektedir. Üstelik gelişmiş ülkelerin pek çoğunda Evrimci İktisat’ın önerdiği “Ulusal Yenilik Sistemi” yaklaşımı ve bu yaklaşıma tekabül eden iktisat politikaları uygulanmaktadır. Firmalar, alışanlar, devlet ve çeşitli ara kuruluşların koordinasyonuna dayalı olarak, bir ülkede iktisadi hayatla doğrudan veya dolaylı bağlantılı olan bütün özneleri, enformasyon paylaşımı ve yenilik yaratılması açısından harekete geçirmeye dönük bir şekilde işleyen Evrimci strateji, aslında Türkiye’de belki en az olan şeylerden birine, koordinasyon eksikliğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Evrimci Teori’nin çok daha geniş bir şekilde incelenmesi ve tartışılması gerekmektedir.

1. BÖLÜM: 20. YÜZYILDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER: KEYNESYEN İKTİSAT'IN YÜKSELİŞİ ve DÜŞÜŞÜ

Bu bölümde, 20. yüzyıl boyunca yaşanan iktisadi gelişmeler, yüzyılın, özellikle son çeyreğine kadar, baskın iktisadi yaklaşımda yaşanan gelişmelerle paralel bir seyir içinde ele alınmaya çalışılacaktır. 20. yüzyılın birinci çeyreği ile sonuncu çeyreği karşılaştırıldığında, liberal iktisadi yaklaşımların hakimiyeti göze çarpmakta, yüzyıl ortalarında ise Keynesyen Teori'nin baskın iktisadi yaklaşım olduğu görülmektedir. Aslında, benzer bir durum 18. yüzyıl için de geçerli görünmektedir. İktisadi düşünce dünyasında görülen bu salınımların altında yatan temel neden, görüldüğü kadarıyla, sosyo-ekonomik gelişmelerde ve kapitalizmin transformasyon süreçlerinde yatmaktadır. Ayrıca, iktisadi analiz araçlarında yaşanan gelişmelerin de bu salınımlara neden olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, iktisadi düşünce dünyasında 1970'li yıllarda yaşanan radikal dönüşümü anlamının ve açıklayabilmenin yolu, daha önceki sosyo-ekonomik gelişmeleri irdeleyebilmekten geçmektedir. Keynesyen İktisat'ın yükselişi de düşüşü de tüm dünya ekonomilerini içine alan kriz dönemlerine tekabül etmektedir. Bu bağlamda, iktisadi düşüncedeki salınımları anlayabilmek için eski dönemde neler olduğunun, krizi ortaya çıkaran olgu ve süreçlerin tahlil edilmesi kritik bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla, hakim iktisadi düşüncedeki değişimleri, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler bağlamında ele almak uygun olacaktır.

1. 1. Yirminci Yüzyılın İlk Çeyreği

20. yüzyıl'ın başlamasıyla dünya kapitalizmi derin bir iktisadi ve siyasal kriz içine girmiştir. Bu krizin siyasal alandaki en önemli göstergeleri, çeşitli başarılı ya da başarısız devrim girişimleri, büyük acı ve yıkımlara neden olan iki dünya savaşı ve batı dünyasında ortaya çıkan faşist rejimler vb. olurken, krizi iktisadi alanda karakterize eden en önemli göstergeler, altın standardına dayalı uluslararası finans sisteminin çöküşü, sıklaşan devrevi krizler ve nihayet 1929 'Büyük Buhran'ı ve bu buhran ile ortaya çıkan derin depresyon ve işsizlik olmuştur.

Aslında bu dev toplumsal kalkışmalar ve çatışkılar, dünya kapitalizminin yaşadığı yapısal krizin hem bir tezahürü, hem bu krizi derinleştiren önemli etmenler, hem de yaşanan krize çeşitli düzeylerde (hem ulusal hem de uluslararası düzeyde - çoğunlukla ulusal düzeyde) çözüm arayışları olarak görünmektedir. Örneğin, çeşitli siyasal olaylar (devrimler, faşist rejimler vb.), işsizlik, enflasyon-deflasyon, bozulan gelir dağılımı, yaygınlaşan yoksulluk, vb. sorunlara ulusal düzeyde bir çözüm arayışı oldukları gibi, aynı zamanda krizin bir tezahürüdür. Diğer taraftan, savaşlar, uluslararası iktisadi ilişkileri düzenleyici bir rol oynayan bir sistemin yokluğunda, genişlemesinin sınırlarına ulaşmış piyasaları genişletme çabasının bir ürünü olarak da görünmektedir. Dolayısıyla, krizin temel nedenlerine değinmekte yarar vardır. Ancak, krizi tüm boyutlarıyla (iktisadi, siyasal ve sosyal) ele almak, çalışmanın amaçlarını büyük ölçüde aşacaktır. Bu yüzden, esas olarak, krizi, iktisadi düzeyde karakterize eden önemli olgulara göz atmak daha yerinde olacaktır.

1. 2. Yirminci Yüzyılın İkinci Çeyreği

Bu bağlamda, krizi derinleştiren en önemli uluslararası etmenin, 19. yüzyılın sonlarına doğru, *Pax Britanica*'nın yıkılması olduğu söylenebilir. Gerçekten, özellikle Almanya ve ABD'nin alternatif iktisadi güçler olarak ortaya çıkışı, İngiltere'nin öncülüğünde oluşturulan uluslararası iktisadi düzenin sorgulanır hale gelmesine yol açmıştır. Bu noktada sterlinin altın rezervine bağlanmasıyla oluşan altın standardına dayalı uluslararası finans sisteminin çöküşü, uluslararası iktisadi ilişkiler üzerinde onulmaz yaralar açmıştır (Kazgan, 2000a: 25-8 ve Arrighi, 2000: 401-7). Çünkü bu çöküşle birlikte, uluslararası ticarete istikrar empoze eden, ulusal paraların eşitlendiği bir eş değer olan İngiliz Sterlini'nin güvenilir para olmaktan çıkması, ulusal paraların değerlerinde yapılan aşırı oynamalarla birleşince, uluslararası ticaret büyük bir darbe yemiştir (Polanyi, 1986: 29). Bu ise, uluslararası piyasaları istikrarsız kılarak, hem piyasaların genişlemesi sürecine dönemsel darbeler vurmuş, hem de dünya ekonomisinin talep boyutunda dalgalanmalara ve dönemsel gerilemelere neden

olmuştur¹. Bütün bunların bir doğal sonucu olarak daha geniş piyasalara duyulan ihtiyaç, birbirine yakın güçlerin varlığı koşullarında, uluslararası düzeyde bir işbirliği yerine bloklaşmalara yol açarak savaşlara neden olmuş ve savaşlar da piyasaları yeniden istikrarsız kılmıştır. Dolayısıyla, tam bir istikrarsızlık sarmalı oluşmuştur. Bu bağlamda, kapitalizme uluslararası iktisadi ilişkiler açısından regülasyon empoze edecek yapılanmalara olan ihtiyaç son safhasına ulaşmıştır.

Krizin en önemli nedenlerinden biri de, yeni enerji kaynakları (elektrik), yeni ulaşım araçları (telefon) ve yeni üretim teknolojileriyle (özellikle içten yanmalı motorlar) birlikte yeni bir üretim sisteminin ('yığın üretim sistemi' ya da 'Fordizm') ortaya çıkmasıdır (Kazgan, 2000a: 27; Kumral, Barbaros vd., 1998: 7). Yeni üretim sisteminin krizin nedeni olması, yeni paradigma ile eski paradigma arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır (Taymaz, 1993a: 15).

1900'lü yılların başında Henry Ford, T-model otomobil üretiminde, emek ve üretim araçlarını bir bant sistemi üzerinde yeniden organize ederek, o döneme göre, çok kısa sürede çok fazla ürün üretilmesini mümkün kılan ve bu yüzden Yeni-Smithçi kuram tarafından kitlesel üretim olarak ifadelendirilen yeni tip bir firma organizasyonu yaratmıştır² (Belek, 1999: 60-4). Bu organizasyon biçimi, diğer firmalar tarafından hızla taklit edilmeye başlayarak, özellikle 1920'li yıllardan itibaren farklı ülkelerdeki farklı endüstri kollarına yayılmıştır. Böylece yeni bir üretim sistemi (Fordizm) ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak bu tür bir üretim sisteminin geçerli hale gelmeye başladığı ekonomilerde, "üreticinin karlılığı piyasaların hem büyük miktarlarda üretilmiş standart malları absorbe edecek kadar geniş, hem de büyük ölçekli yatırımın amorti edilmesine yetecek süre kadar istikrarlı olmasına bağlıdır" (Kumral, Barbaros vd., 1998: 7). Başka

¹ 1910'lu yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlayan Fordist üretim sisteminin ihtiyaç duyduğu geniş piyasalar ve istikrarlı talep koşulları göz önüne alındığında, uluslararası düzeyde düzenleyici bir mekanizmanın yokluğunun önemi çok daha iyi anlaşılır.

² "Kitlesel üretim, standart ürünlerin niteliksiz işgücü ve özel-amaçlı makineler kullanılarak büyük ölçekli üretimi olarak tanımlanır" (Taymaz, 1993: 8)

bir deyişle, böyle bir üretim sistemi, geniş ve istikrarlı pazarlara ihtiyaç duyar³. Yani her piyasada arz ve talebin dengelenmesi gerekir (Taymaz, 1993a: 8).

Oysa ne ulusal, ne de uluslararası düzeyde, ekonomiye, özellikle talep yönünden istikrar empoze edecek mekanizmalar bulunmamaktadır. Dönemin hakim iktisat anlayışı olan Neo-klasik iktisat teorisi, piyasaya yapılacak müdahalelere karşıdır. Piyasaların kendi haline bırakılması durumunda, dengenin otomatik olarak gerçekleşeceği, böylece, durgunluk, işsizlik ve enflasyon gibi önemli sorunların ortadan kalkacağını iddia etmektedir. Ancak, kronikleşen krizler bu yaklaşıma olan güvenin sarsılmasına yol açmış ve özellikle ‘Büyük Buhran’ sonrası ortaya çıkan ve süreklilik kazanan derin depresyon ve işsizlik, Neo-klasik yaklaşımların gözden düşmesine neden olmuştur. Üstelik, krizin yarattığı derin sarsıntı nedeniyle devletler, kaçınılmaz bir şekilde ekonomiye müdahale etmek zorunda kalmışlardır (Yentürk, 1993: 44 ve Kazgan, 2000a: 97; Arrighi, 2000: 406).

Ancak bu müdahaleler biraz koşulların zorlaması ile ortaya çıkmış müdahalelerdir. Başka bir deyişle, özellikle Almanya ve ABD dışında (Almanya’da Alman Tarihçi Okulu’nun ‘sosyal politika’ önerileri ve ABD’de Kurumcu Okul’un devlet müdahaleleriyle sosyal sorunların çözülmesi noktasında sistematik politika önerileri (Savaş, 1999: 505-6 ve 659-60)), belli bir kuramsal bakışın ürünü olarak ortaya çıkmış değillerdi. İşte bu süreçte, J. M. Keynes’in teorisi, devlet müdahaleleri için gerekli kuramsal çerçeveyi sağlamakla kalmamış, Neo-klasik teoriye getirdiği önemli eleştirilerle, bu teorinin (ve uzantılarının) dünya düzeyindeki saltanatına en azından 1970’li yılların ortasına kadar son vermiştir.

³ “Fordist üretim sistemi, “Taylorist bilimsel yönetim” olarak adlandırılan ayrıntılı işbölümü esasına göre örgütlenmiş, her işçinin dar anlamda tanımlanmış, rutin bir işi sürekli olarak yaptığı bir işleyiş ile verimlilik artışı sağlamaya yönelmiştir. Son derece özel, tek amaçlı makineler ve eğitimsiz, niteliksiz işgücü kullanarak üretimin sürekli kayan bir üretim hattı üzerinde yapılması söz konusudur. Makina ile işçi arasında sabit bir ilişkinin kurulduğu bu hat, farklı ritim ve farklı işlemleri koordine ederek çıktının standartlaşmasına izin vermekte, bu da kitle üretimin teknik koşullarını sağlamaktadır” (Yentürk, 1993: 43-44). “Büyük ölçekte üretim yapan fabrikalar temel birimdir. İşçi başına üretimin ayrıntılı işbölümü ve standart mal üretimi ile artırılması amaçlanmış, rekabet aynı maldan çok sayıda ucuza üretmek üzere kurulmuştur” (Barbaros, 2001: 17).

Keynes’e göre, piyasalar kendi haline bırakıldığında, dengeye, dolayısıyla tam istihdama ulaşmayabilir. Hatta, gerçek hayatta daha çok karşılaşılan durum, eksik istihdam koşullarıdır. Bu, esas olarak emek piyasasının temizlenmemesinden kaynaklanmaktadır. Emek piyasasının temizlenmemesinin nedeni ise parasal ücretlerin esnek olmamasıdır.

Parasal ücretlerin esnek olmamasının ise üç temel nedeni vardır: Bunlardan birincisi, çalışma koşullarının çoğunlukla sendikal anlaşmalar ve yasal hükümlerle belirlenmesi nedeniyle, ücretleri aşağıya doğru çekmenin pek mümkün olmaması, piyasa mekanizmasının gerektirdiği düşüşlerin gerçekleşmemesidir. İkincisi, belirli bir ücret düzeyi belli bir yaşam standardını ifade ettiği için çalışanlar, ücretlerin düşmesine karşı çok büyük tepki vermektedirler, ki bu, çalışanların, iş arayanların razı olduğu daha düşük ücretlere karşı direnmelerini de açıklamaktadır. Üçüncü etmen ekonomide para aldanması olgusunun varlığından kaynaklanmaktadır. Yani işçiler, reel değişkenler ile nominal değişkenlere farklı tepkiler göstermektedirler. Başka bir deyişle işçiler, ücretlerinin reel değerindeki düşüşlerden daha çok nominal düzeydeki düşüşlere tepki vermektedirler (Demir, 1996: 25).

Bu üç temel nedenden dolayı, emek piyasası temizlenmeyecek, dolayısıyla tam istihdam gerçekleşmeyecektir. “Üstelik, Keynes’e göre, parasal ücretler düşse bile, planlanan hasılanın tam istihdam seviyesinde karar bulacağına dair bir güvence de yoktur. Diğer bir deyişle toplam talebin tam istihdam seviyesinde oluşmasını sağlayacak bir mekanizma söz konusu değildir” (Demir, 1996: 25). Böylece, süreklilik arz eden bir eksik istihdam durumu baş gösterecektir. İşte devlet müdahalelerini gerekli kılan, tam da süreklilik arzeden bu eksik istihdam durumudur. Keynes, eksik istihdamın nedenlerini tespit etmekle kalmayarak, devlet müdahalelerinin nasıl yapılması gerektiğini de ortaya koymuştur: Çoğaltan mekanizması yoluyla istihdam ve üretimi artırıcı maliye ve para politikaları.

Keynes bu yaklaşımlarıyla, süreklilik arzeden durgunluk ve aşırı boyutlara varan işsizlik sorununa bir açıklama getirmekle kalmıyor, bu sorunların çözümü için politika

seçenekleri de oluşturuyordu. Ayrıca bu politika seçenekleri, ekonomiye toplam talep yönünden müdahale eden talep artırıcı politika seçenekleri olduğu için, fordizmin ihtiyaç duyduğu istikrarlı talep koşulları sorununa da bir cevap teşkil ediyordu. Ancak, Keynes'in yaklaşımlarının dünya düzeyinde baskın hale gelmesi, bu yaklaşımlarını sistemli bir şekilde ortaya koyduğu, ünlü '*The General Theory of Employment, Interest and Money*' adlı kitabının yayınlandığı 1936'larda değil, II. Dünya Savaşı'ndan sonra söz konusu olmuştur.

1. 3. Yirminci Yüzyılın Üçüncü Çeyreği

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde önemli değişiklikler göze çarpmaktadır. Bunlardan bir tanesi, kendi içinde benzer özelliklere sahip üç bölgenin ortaya çıkmasıdır: Birinci bölge, ABD'nin önderliğindeki gelişmiş kapitalist ülkelerden, ikinci bölge, SSCB'nin önderliğinde sosyalizme yönelmiş Doğu Bloku ülkelerinden ve üçüncü bölge de sömürgeciliğin tasfiyesi ile yeni bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerden oluşmaktadır. Böylece II. Dünya Savaşı sonrası, ABD önderliğindeki kapitalist ülkelerle SSCB önderliğindeki sosyalizme yönelmiş ülkeler arasındaki rekabetle ve bu rekabetin bir gereği olarak yeni bağımsızlığa kavuşan ülkeleri kendi yanına çekme, kendi tarafında tutma yarışıyla karakterize olmuştur (Wallerstein, 1993: 39-41; Kazgan, 2000a: 29-31).

Gelişmiş kapitalist ülkeler açısından döneme bakıldığında ilk göze çarpan olgu başta İngiltere olmak üzere, Almanya, Fransa ve Japonya gibi kapitalist ülkelerin savaştan tam bir yıkımla çıkmalarına karşılık, ABD'nin tartışmasız bir sınai, teknolojik, mali ve askeri üstünlükle çıkmasıdır. O dönemlerde ABD, teknolojiadaki yüksek üstünlüğüne paralel bir şekilde muazzam bir üretim potansiyeline sahiptir. 1945 yılında dünyadaki bütün mamul mal ihracatının %22'sini gerçekleştirirken, dünya katma değerinin %57'sini üretmekte ve yüksek ticaret fazlaları vermektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında ilk yıllarında ABD'nin verdiği bu yüksek ticaret fazlaları nedeniyle piyasalarda bir dolar darlığı oluşmasından korkulmuştur. Ancak, ABD'nin verdiği ticaret fazlası yoluyla elinde biriken fonlar, Marshall yardımı ve borç verme şeklinde

(dünya bankerliği fonksiyonu) gelişmiş ve azgelişmiş ülkelere kaydırılarak eritilmiştir. Buna ABD'nin iç pazarını açması da eklenince, olası dolar kıtlığı sorunu hızla çözülerek, yabancı ülkeler kadar ABD için de sürdürülebilir bir yüksek büyüme olanağı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bahsi geçen fonların yeni kurulan devletlere yönlendirilmesiyle, bu devletlerin kapitalist kamp içinde kalması sağlanmıştır. Bu sürecin bir başka doğal sonucu, doların İngiliz sterlini yerine rezerv para haline gelmesidir (Elbette Büyük Savaş öncesi dönemde ve savaş sırasında altın rezervlerinin ABD'de toplanması da bir diğer önemli faktördür). ABD'nin bütün bunlara ek olarak, Avrupa ve Japonya'yı askeri ve nükleer şemsiyesi altına alabilecek bir askeri güce sahip olması ve alması, bu ülkeyi gelişmiş ülkeler içinde bir numaralı güç haline getirmiştir. (Arın, 1992: 21-2 ve Beaud, 2003:234).

ABD'nin tartışmasız bir süper güç olarak ortaya çıkması çok önemli bir olgu olmuştur. Her şeyden önce, 20. yüzyılın başlarından II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar tüm dünyayı, içinde gelişmiş ülkeler de olmak üzere, bir yıkımdan diğerine götüren eşit güçler arasındaki sert rekabet ortadan kalkmıştır. Diğer taraftan kapitalizme alternatif bir kampın oluşması gelişmiş ülkeler arasında işbirliğinin ve ortak çıkarların öne çıkarılmasını gerektiren bir durum oluşturmuştur. Buna, ABD'nin kendi çıkarları ile diğer ülkelerin çıkarlarını birleştirebilme becerisi ve aşağıda değineceğimiz başka faktörler (Fordizm, Keynesyen iktisadi düşüncenin baskın iktisadi düşünce olması ve uygulanması, uluslararası düzeyde oluşturulan IMF, IBRD ya da NATO gibi kuruluşlar vb.) de eklenince, II. Dünya Savaşı sonrasında, kapitalizmin tarihinde daha önce görülmemiş düzeyde bir işbirliğinin hayata geçtiği bir dönem ortaya çıkmıştır.

Gelişmiş kapitalist ülkeler kampında işbirliğine, uzlaşmaya ve ulusal-uluslararası düzenlemelere dayalı bir yönelim oluşurken, bürokratik-kollektivist kampın lideri olan SSCB, ABD ile askeri ve teknolojik alanda bir rekabete giriyor ve kaynakların yönlendirilmesinde önceliği askeri ve teknolojik alana veriyordu. Ancak, “tek ülkede sosyalizm” perspektifinin bir sonucu olarak, dar ulusal sınırlara dayandırılmış ve teknokratik bir anlayışla örgütlenmiş iktisadi temel, özgürlüklerin kısıtlandığı bir siyasal yapı ve dolayısıyla yaratıcılığın dumura uğradığı toplumsal

koşullarla birleşince, SSCB başlangıça elde ettiği dinamizmi yitirmeye mahkum olacak ve sonraki dönemlerde, özellikle mikroelektronik teknolojilerindeki gelişmeleri ıskalayarak yarışta geri kalacaktı. II. Dünya Savaşı sonrasında bir tür SSCB işgaliye ortaya çıkan diğer doğu bloku ülkeleri, SSCB'nin iktisadi ve askeri başarılarıyla çekim merkezi olduğu bu dönemlerde, SSCB'nin izlediği yolu takip ederek başarılı olabileceklerine inanmışlar ve ulusal, merkezi planlama sistemine dayalı, teknokrat ve bürokratların kontrolü altında bir iktisadi büyüme sürecine yol almışlardır.

Yeni bağımsızlığına kavuşmuş ve daha sonraları az gelişmiş ya da III. Dünya ülkeleri olarak adlandırılacak devletler ise, o dönemde iki düşman kampa mesafeli durarak, SSCB'nin izlediği merkezi planlamaya dayalı stratejinin iktisadi alanda II. Dünya Savaşı'na kadar gösterdiği performansın da etkisiyle, korumacı ve merkezi planlamaya dayalı stratejilerle kalkınabileceklerine ve dünyanın zenginliklerine ortak olabileceklerine inanmışlardır (Başkaya, 1997:9). Bu ülkelerin önünde, nasıl bir strateji ile kalkınacakları yönünde ciddi bir sorun bulunmaktadır. Böylesi bir ihtiyacın sonucu olarak iktisat teorisinde yeni bir alt dal olan kalkınma teorileri ortaya çıkmıştır. Bu teoriler içinde ithal-ikameci kalkınma stratejisi, az gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğunda uygulanan strateji olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasını karakterize eden başka önemli olgular da söz konusudur: Bir önceki dönemin baskın enerji sistemini elektrik oluştururken, (elektriğin önemi azalmamakla birlikte) yeni dönemde öne çıkan yeni enerji kaynağı petrol olmuştur. Bir önceki dönemde yaygın olarak kullanılan ucuz temel faktör çelik iken, yeni dönemdeki ucuz temel faktörler, petrol ve plastik ürünlerdir. Ulaşımında bir önceki dönemi demiryolları karakterize ederken, yeni dönemde karayolları ve hava yolları daha fazla öne çıkmıştır. Haberleşmede ise bir önceki dönemde öne çıkan telefonun kullanımı iyice yaygınlaşmıştır. Diğer taraftan, radyo, yeni dönemin önemli bir haberleşme aracı olarak öne çıkmıştır. Yeni dönemin dinamik sektörleri, dayanıklı tüketim malları, sentetik materyaller, ve giderek toplumun hemen tüm katmanları tarafından kullanılır hale gelmeye başlayan otomobil olmuştur (Kaya, 2000: 14-5).

II. Dünya Savaşı sonrası açısından önem arz eden bir diğer kritik nokta, savaş nedeniyle, dünya düzeyinde üretimin düşmesi, pazarların daralmasıdır. Başka bir deyişle, savaş, dünyanın biriktirmiş olduğu serveti büyük ölçüde tahrip ettiği, uluslararası iktisadi ilişkileri iyiden iyiye zayıflatığı için, savaş sonrasında piyasaların genişleyebilmesi için uygun koşullar oluşmuştur (Başkaya, 1997: 9; Jessop, 1996: 255).

Yukarıda aktardığımız koşulların da belirleyiciliği ile, uluslararası düzeyde, Bretton Woods ikizleri ve GATT müzakereleri tarafından düzenlenen bir uluslararası ticaret ve finans sistemi oluşmuştur. Ulusal düzeyde ise, gelişmiş ülkelerde Keynesyen refah devleti uygulamaları, azgelişmiş ülkelerde ise ulusal kalkınmacı stratejiler geçerli hale gelmiştir. Dönemi karakterize eden üretim sistemi Fordizm, iktisadi düşünce ise Keynesyen düşünce olmuştur. 1945 sonrası dönemin en belirleyici özelliği, o zamana kadar kapitalizmin tarihinde görülmemiş bir uluslararası işbirliğinin ve ulusal-uluslararası regülasyon mekanizmalarının geçerli hale gelmesidir.

Bu dönemde, “uluslararası piyasaları geniş ve istikrarlı kılacak düzenlemeler ağırlıklı olarak Bretton Woods kurumları (IMF ve IBRD) ve GATT aracılığı ile yürütölmeye çalışılmıştır. IBRD kanalıyla Batı Avrupa ve Japonya’ya yönelik yeniden inşa kredileri ve sanayileşmeleri için azgelişmiş ülkelere yapılan yardım ve verilen krediler dünya pazarının oluşmasına ve gelişmesine yol açmıştır. IMF ise, doların dünya parası haline gelmesini ve böylece 1930’lardan itibaren uluslararası para sisteminde yaşanan kaostan çıkılarak, uluslar arası ticaretin gelişmesi ve istikrar kazanması konusunda önemli bir rol oynamıştır” (Kumral, Barbaros, vd., 1998: 7 ve Barbaros, 2001: 18).

Ulusal düzeyde ise Keynesyen refah devletinin, Fordizmle uyumlanmış bir yapı ve düzenleyici unsur olarak devreye girdiği görölmektedir⁴. Fordizmi ve Keynesyen refah devletini birlikte karakterize eden beş unsur bulunmaktadır(Jessop, 1996: 252-6):

⁴ Keynesyen refah devleti, burada yalnızca gelişmiş ülkeleri değil azgelişmiş ülkeleri de kapsayan bir anlamda kullanılmıştır. Çünkü azgelişmiş ülkelerdeki ulusal kalkınmacı devlet, gelişmiş ülkelerdeki refah devletinin azgelişmiş ülkelerdeki karşılığı idi.

Birincisi, emek süreçleri ve firma organizasyonu ile ilgilidir. Fordizm, emek süreci ve firma organizasyonunun ayırdedici bir tipini oluşturmaktadır. Başka bir deyişle Fordizm, vasıfsız yoğun işçi emeği ve tek amaçlı makinelerle işleyen bir üretim bandı tekniğine dayalı kompleks dayanıklı tüketim mallarının *yığın üretimini* içerir. Bu ise, firmaların mikroekonomik esnekliğinin sınırlarına işaret eder. Yani Fordizm, “toplam talebin düzenli büyümesini sağlayacak, piyasalardaki belirsizliği ve dalgalanmaları azaltacak makro düzeyde kurumlar”a ihtiyaç duyar (Taymaz, 1993a: 9). Bu yüzden devlet, emek piyasası politikaları yoluyla iç talebi geniş tutmaya ve piyasayı kendi haline bırakmayarak piyasa dalgalanmalarını hafifletmeye, arz ve talep dengesini korumaya yardım eder. Fordist firmaların ölçeğe göre artan getirilerden yararlanabilmesi için gerekli koşulları sağlar ve böylece onları yatırım yapmak için teşvik eder.

İkincisi, Fordizmin, ideal-tipik açıdan, göreceli olarak kapalı ekonomilerde makroekonomik büyümenin istikrarlı bir biçimini teşkil etmesidir. Bu biçim, yığın üretime, ölçek ekonomilerine dayanan verimlilik artışına, verimlilikle bağlantılı olarak artan gelirlere, artan ücretler nedeniyle artırılan yığın talebe, tam kapasite kullanımına bağlı olarak artan karlara ve yığın üretim ekipman ve tekniklerinin geliştirilmesinde yatırım artışına dayanmaktadır. Bu noktada devlet, sermaye ve tüketim malları endüstrilerini entegre eder, altyapı projelerine yatırımlar yapar, millileştirme ve şirket birleşmesi (merger) politikaları vasıtasıyla ölçek ekonomilerini ilerletir, konut ve ulaşım politikaları aracılığıyla Fordist yığın tüketimi teşvik eder, emek piyasaları ve kolektif pazarlık süreçlerinde aracılık ederek ve geliştirdiği sosyal güvenlik sistemi kanalıyla yığın tüketimin normlarını genelleştirir.

Üçüncüsü, Fordizm, iktisadi düzenlemenin bir sosyal biçimi olarak görülür. Bu ise, büyük anonim şirketlerde sahiplik ve kontrolün ayrılması, bürokratik firmalar, monopolcü fiyatlandırma, sendika onayı ve toplu iş sözleşmeleri, verimlilik artışına endeksli ücretler, efektif toplam talebi koruma yönelimli para emisyonu ve kredi politikaları, sosyal güvenlik sistemini, sağlık ve eğitimin kamusal bir hizmet haline dönüşmesini, Fordist büyüme biçimine uygun olan kolektif tüketim araçlarıyla

altyapının sağlanmasına ve yığın tüketimin normlarının genelleştirilmesine yönelmiş devlet-sponsorluğunda sosyal yeniden üretimi, hem bireysel hem de sosyal ücret üzerine sermaye ve emek arasındaki çatışmaları yönetmede devlet müdahalelerini vb. içerir. Buradaki önemli bir nokta, emek ve sermaye arasındaki sosyal ortaklığın pekiştirilmesidir.

Dördüncüsü, Fordizm, standart, yığın mal ve hizmetlerin bürokratik büyük firmalar tarafından üretimi, çekirdek aile hane halkı tarafından tüketimi ile standart, kollektif mal ve hizmetlerin bürokratik devlet yoluyla sağlanmasını içeren bir sosyal organizasyonun genel modeli olarak görülebilir. **Son olarak**, Fordizm, yukarıdaki dört olası fenomenin birlikte varlığı, yapısal birleşimi, birlikte evrimi ve stratejik koordinasyonuna işaret eder.

1945 sonrası dönemin maddi zeminini, bir iktisadi tarz olarak Fordizmin oluşturduğu, Keynesyen iktisadi düşüncenin bu maddi zemine uygun düşen iktisadi ekole karşılık geldiği ve devletin, bu tarz ve düşüncenin gereklerini yerine getirmede çok önemli bir özne olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Keynesyen refah devletinin en önemli özelliği, yalnızca ulusal düzeyde temel bir özne olarak ortaya çıkması değildir. Fakat aynı zamanda, uluslararası ekonomi açısından da temel bir özne olmasıdır. II. Dünya Savaşı sonrası “ekonomik düzen ulusal ekonomiler arasında artan bağımlılık ilişkilerine dayanmaktadır. Farklı ulusların karşılıklı bağımlılığına dayalı stratejik bir ilişkidir ve her zaman ulusal pazarın uluslararası arenada korunmasına ya da ayrılmasına yöneliktir. Yani uluslararası olaylar ulusal pazarlara doğrudan değil, ulusal politika ve proseslerin süzgeçinden süzülerek (bilaro topu ilişkisi) yansır. Yani, uluslararası ve ulusal politik alanları ayırır” (Barbaros, 2001: 18).

Fordist üretim sistemi, Keynesyen refah devleti uygulamaları ve uluslararası düzenleyici kuruluşlar(IMF, Dünya Bankası, GATT, vb.) ile karakterize olan II. Dünya Savaşı sonrası 25-30 yıllık dönem, ki bazı yazarlarca altın çağ (golden age) olarak

isimlendirilmektedir, tüm dünyada istikrarlı ve yüksek hızlı bir büyümenin gerçekleştiği, işsizliğin azaldığı, enflasyonun düşük oranlarda seyrettiği, refahın, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere, gelişmekte olan ülkelere de arttığı, insanların yaşam sürelerinin uzadığı, çocuk ölüm oranları ile salgın hastalıklardan ölüm oranlarının azaldığı, vb. bir dönem olmuştur.

Dünya düzeyindeki refah artışının bir göstergesi olarak, çeşitli alt dönemler için dünya düzeyindeki sanayi ve ticaret artış oranlarına bakılabilir. Aşağıdaki tabloda (Tablo: 1) yer alan veriler, II. Dünya Savaşı sonrası 25 yıllık döneme “altın çağ” denilmesini doğrulayacak biçimde, dünya sanayi ve ticaretinin en çok büyüdüğü dönemin 1948-1971 arasındaki dönem olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

**TABLO 1: DÜNYA SANAYİ VE TİCARETİNİN
YILLIK ORTALAMA BÜYÜME ORANLARI**

Dönem	Dünya Sanayi	Dünya Ticareti
1860-1870	2,9	5,5
1870-1900	3,7	3,2
1900-1913	4,2	3,7
1913-1929	2,7	0,7
1929-1938	2,0	-1,15
1938-1948	4,1	0,0
1948-1971	5,6	7,3

Kaynak: Beaud, 2003: 247

Tüm dünyada, eski “felaket yılları”nın geride kaldığına, Keynesyen talep yönetimi politikalarıyla krizlerin tarihe karıştığına ve dünya düzeyinde sürekli artan bir refahın mümkün olacağına dair inanç ve iyimserliğin olduğu sırada bir kriz ortaya çıkmıştır⁵.

⁵ Krizin ortaya çıkış tarihi konusunda iktisatçılar arasında bir konsensüs bulunmamaktadır. Kimileri 1967’de başladığını kabul ederken, kimileri 1968, başkaları, 1973 veya 1975 yılını krizin başlangıç tarihi kabul eder.

1. 4. Yirminci Yüzyılın IV. Çeyreği

Başlangıçta, krizin OPEC'in petrol fiyatlarını yükseltmesinden kaynaklanan geçici bir olgu olduğu düşünülmüştür. Ancak, tablonun (Tablo 2) da işaret ettiği gibi, 1970'li yıllara yayılan kötü makroekonomik göstergeler, daha sonra bu yaklaşımların değişmesine neden olmuştur:

1961-1970 arası dönemde, AT, ABD ve Japonya'da büyüme hızı ortalama olarak, sırasıyla, %4.8, %3.8 ve %10.5 olarak gerçekleşmiştir. 1971-1980 arsında bu oran, ortalama olarak, sırasıyla %3, %2.8 ve %4.5'e düşmüştür. Bu, dünyanın en önemli üç ekonomisinde büyüme hızının çarpıcı bir şekilde düştüğünü göstermektedir. 1974 sonrası dönemde büyüme hızı düşmeye devam etmiştir. OECD ve Dünya Bankası'na ait 1980 sonrası dönemi kapsayan başka veriler düşüşün sürdüğünü göstermektedir. 1984-1990 arsında 1971-1980 ortalamasına bir geri dönüş yaşanmakla birlikte büyüme hızındaki düşüş trendi süregitmiştir.

TABLO 2: MERKEZ ÜLKELERDE (SABİT FİYATLARLA) GSYİH, GSYİH DEFLATÖRÜ ORTALAMA YILLIK ARTIŞ HIZI VE İŞSİZLİK ORANI

	GSYİH (%)			Enflasyon (%)			İşsizlik (%)		
Yıllar	AB*	ABD	Japonya	AB*	ABD	Japonya	AB*	ABD	Japonya
1961-1970	4,8	3,8	10,5	4,4	3	5,4	2,3*	4,2	1,2
1971-1980	3	2,8	4,5	10,9	7,4	7,7	4,1	6,4	1,8
1971-1973	4,6	4,4	6	7,9	5,5	8,1	2,7	5,5	1,3
1974-1980	2,4	2,2	3,6	12,2	8,2	7,7	4,8	6,8	2

(*) 1964-70 dönemi tahminidir.

Kaynak: Kazgan, 2000a: 99

Gene, tablodan açıkça görüldüğü üzere, enflasyon oranlarında çarpıcı bir yükselme söz konusudur. AT, ABD ve Japonya'da enflasyon oranları 1961-1970 döneminde ortalama olarak sırasıyla, %4.4, %3 ve %5.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar, 1971-1980 arası dönemde ortalama olarak sırasıyla, %10.9, %7.4 ve %7.7'ye çıkmıştır. OECD ve Dünya Bankası ait başka veriler, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca enflasyon oranlarının düşürüldüğünü ortaya koymaktadır(Kazgan, 2000: 99).

İşsizlik oranları açısından dönemler karşılaştırıldığında, oranların arttığını görmekteyiz. 1961-1970 arası dönemde AT, ABD ve Japonya'da işsizlik oranları ortalama olarak sırasıyla %2.3, %4.2 ve %1.2 olmuştur. Buna karşılık, 1971-1980 arası dönemde; ortalama olarak sırasıyla %4.1, %6.4 ve %1.8 olarak gerçekleşmiştir. Bahsi geçen oranlar 1980'li yıllar boyunca da yükselme trendini sürdürmüştür.

Veriler açıkça, temel makroekonomik göstergelerin 1970'li yıllardan itibaren olumsuz bir seyir içine girdiğini kanıtlamaktadır. Durgunluk(stagnasyon) ve fiyat artışlarının(enflasyon) bir arada seyrettiğini, yani stagflasyonu, verilerden açıkça görmekteyiz. Ancak, kriz tartışmaları açısından enflasyon, işsizlik ve büyüme oranları yeterli veriler olarak değerlendirilmemektedir. Bununla birlikte emek verimliliği (üretkenliği), toplam faktör verimliliği (üretkenliği) kavramları da önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, dünyanın en güçlü ekonomisi olarak kabul edilen ABD ekonomisiyle ilgili verileri ortaya koymak anlamlı olacaktır.

Tablo 3'den görüldüğü üzere, 1970'lerden itibaren ABD ekonomisi bütün ekonomik değişkenler açısından önemli bir krize girmiştir. İşsizlik ve enflasyon oranları artarken, emek verimliliği ve sınai üretim artış oranlarında önemli düşüşler olmuştur. Yalnız kriz tartışmaları açısından bir kritik nokta, emek verimliliği artış oranlarındaki düşmenin bir kriz göstergesi olamayabileceği ile ilgilidir. Çünkü karlılığı belirleyen tek etken emek üretkenliği değildir. Sermaye/hasıla oranı karlılığın anlaşılabilmesi açısından bir diğer kritik etmendir. Çünkü emek üretkenlik artış oranı düşerken sermaye/hasıla oranı azalabilir ve bunun sonucu olarak karlılık artabilir. Bu nedenle emek üretkenliğinden öte toplam faktör üretkenliğindeki değişmeye bakmak daha açıklayıcı olacaktır.

TABLO 3: ABD EKONOMİSİNDE YILLIK BÜYÜME, EMEK ÜRETKENLİĞİ, İŞSİZLİK, GERÇEK ÜCRETLER ARTIŞ, VE ENFLASYON ORANLARI

Dönem	Sınai üretim artış oranı	Emek verimliliği artış oranı	İşsizlik oranı	Enflasyon oranı	Gerçek ücretler artış oranı
1950-1965	5.4	3.4	4.8	2.3	1.9
1965-1973	5.1	2.4	4.5	4.7	0.7
1973-1981	2.8	0.8	6.7	8.1	0.5
1981-1990	2.5	1.0	7.0	4.4	-0.2

Notlar: Emek üretkenliği tarım-dışı kesim ortalamasıdır. Enflasyon, GSMH zımni deflatöründen hesaplanmıştır. Reel ücretlerin hesaplanmasında saatlik ücretler ve enflasyon oranı kullanılmıştır.

Kaynak: Taymaz, 1993a: 7

**TABLO 4: ABD'DE ÜRETKENLİK ARTIŞ ORANLARI
(YILLIK ORTALAMA, %)**

Emek verimliliği	1950-1965	1965-1973	1973-1981
Bütün tarım-dışı kesimler	2,48	2,14	0,5
İmalat sanayi	2,75	2,77	1,52
Toplam faktör verimliliği	1950-1965	1965-1973	1973-1981
Bütün tarım-dışı kesimler	1,77	1,17	0,1
İmalat sanayi	2,1	1,96	0,76

Kaynak: Taymaz, 1993: 7

Tablo 4'teki verilerin açıkça ortaya koyduğu gibi, ABD'de toplam faktör verimliliği (üretkenliği) 1965 sonrası bir düşme eğilimine girmiş, fakat bu düşme eğilimi 1973 sonrası gerçekten çarpıcı bir hal almıştır.

1. 4. 1. Krizi Ortaya Çıkaran Koşullar

Tüm veriler dünya kapitalist ekonomisi açısından 1970’li yıllardan itibaren petrol kriziyle birlikte ortaya çıkan ciddi bir krize işaret etmektedir. Krizi ortaya çıkaran, birbiriyle iç içe geçmiş bir sürü etmen vardır. Bunlardan bir tanesi, verili uluslararası ve ulusal düzenleme koşullarında piyasaların genişlemesinin belli bir sınıra gelmiş olmasıdır (Jessop, 1996: 255). Başka bir deyişle düzenli ve istikrarlı işleyen arz-talep dengesi, 1940’lı yıllarda öne çıkan dinamik sektörlerin (özellikle dayanıklı tüketim mallarına olan talebin doyması) ürünlerine ilişkin talebin doymaya başlaması (talep artış hızının düşmesi) ve geliri artan tüketicilerin talebinde meydana gelen farklılaşma gibi faktörler nedeniyle bozulmuştur (Kumral vd., 1998: 7 ve Taymaz, 1993: 11).

Aşağıdaki iki tablodan birincisinde (Tablo: 5), dönemin geriye ve ileriye doğru bağlantıları belki de en yüksek dinamik piyasasına (otomobil piyasası) ilişkin beş gelişmiş ülkedeki veriler görülmektedir. Tablonun ortaya koyduğu gerçek şudur ki, 1970’li yılların ortasına gelindiğinde gelişmiş ülkelerde ortalama olarak her aileye en azından bir otomobil düşmektedir. Bu, otomobile ilişkin talebin belirli bir sınıra ulaştığı, en azından, 1950-60’lı yıllara göre talep artışının azaldığı anlamına gelir.

TABLO 5: GELİŞMİŞ ÜLKELERDE ULAŞIMDAKİ OTOMOBİL SAYISI

	ABD	İngiltere	Fransa	Almanya	Japonya
1. Toplam Sayı*					
1947	30.7	1.9	1.5	0.2	0.03
1957	55.7	4.2	4.0	2.4	0.2
1975	106.8	14.2	15.3	17.9	17.2
2. 1000 kişiye düşen otomobil sayısı (1975)					
	500	255	290	289	154

* Milyon

Kaynak: Beaud, 2003: 246

Aşağıdaki tabloda (Tablo: 6) ise, 1970’li yılların ortasına gelindikçe Fransa örneğinden hareketle, dayanıklı tüketim mallarının kullanımındaki yagınlık ortaya konulmaktadır. Elbette bu maların bir yaşam ömürleri vardır. Ancak, bu ürünlerin toplumun büyük kesiminde kullanılır hale gelmiş olması, bahsi geçen mallara ilişkin talebin ulusal sınırlar içinde, en azından pek de hızlı büyümeyeceğı, özellikle daha önceki yıllara göre çok daha yavaş büyüyeceğı anlamına gelir.

TABLO 6: FRANSA’DA DAYANIKLI TÜKETİM MALLARININ İŞÇİ VE MÜSTAHDEM AİLELERİNDE YAYGINLIĞI*

	İşçiler			Müstahdemler		
	1954	1965	1975	1954	1965	1975
Otomobil	8.0**	47.0	73.6	18.0**	53.3	71.4
Televizyon	0.8	45.9	86.8	1.3	53.3	84.9
Buzdolabı	3.3	56.4	91.3	9.9	67.6	92.0
Çamaşır Makinesi	8.5	44.0	77.1	6.7	43.2	75.0

* Kategoriye dahil ailelerin yüzdesi olarak

** Veriler 1953 yılına aittir

Kaynak: Beaud, 2003: 247

Gelişmiş ülkelerde standart bir üründen hemen toplumun büyük çoğunluğunda bulunması, yüksek gelirle birleşince, tüketicilerde standart tek tip mal yerine farklı mallara ilişkin bir yönelim yaratmış görünmektedir. Bu ise, standart bir ürünün yığın üretimine ve bu yüzden de geniş pazarların varlığına dayanan Fordist genişlemenin sınırlarına gelindiğı anlamına gelir. Başka bir deyişle, böylesi bir yönelimin ortaya çıkması firma organizasyonlarının bu duruma uyum sağlayacak bir yapıya kavuşması yönünde bir zorlama yaratmıştır. Bu ise Fordist mikroekonomik organizasyon ve makroekonomik politikalar (Keynesyen politikalar) üzerinde basınç oluşturmuş ve bu alanlarda bir değişimi gerekli kılmaya başlamıştır (Jessop, 1996: 260).

Piyasaların genişlemesinin belli bir sınıra gelmesi olgusu, Azgelişmiş ülkeler açısından değerlendirildiğinde, azgelişmiş ülkeler sanayileşme süreçlerini kendi ulusal

pazarlarını referans alarak sürdürdükleri için, bu ülkelerde iç pazarların 1970'lere doğru belirli bir sınıra ulaştığı ve daha geniş pazarlara yönelik bir ihtiyacın söz konusu olduğu söylenebilir. Ancak, bu ülkeler, dönemi karakterize eden dinamik sektörlerde yeterince rekabetçi değillerdir. Dolayısıyla, rekabetçi bir yapıya kavuşmaları, en azından, belli sektörlerde bunu gerçekleştirebilmeleri gerekmektedir. Başka bir deyişle veri sanayileşme stratejileri değiştirilmelidir. Ancak, bu dönemde gelişmiş ülkelerde biriken fonların az gelişmiş ülkelere borç olarak yönlendirilmesi, bahsi geçen tıkanmayı 1980'li yıllara kadar ertelemiş görünmektedir.

Sürece uluslararası ticaretin genişlemesi açısından bakıldığında ise, çarpıcı olan nokta şudur: Ulusal piyasalarda 1945 sonrası paradigmanın uluslararası düzenleme bağlamında ortaya koyduğu mekanizmalar gereği korumacı bir anlayış egemendir. Dolayısıyla piyasalar birbirlerine, günümüzle karşılaştırıldığında, çok daha dolaylı olarak bağlanmaktadır. Ülkeler temel girdi veya ara-mal niteliği gösteren mallar dışında, bütün mal ve hizmetleri kendi sınırları içinde üretmek istemektedirler. Bu ise, ulusal piyasaların genişlemesinin belli bir aşamaya gelmesiyle daha fazla dış piyasaya açılma ihtiyacı getirmekte ve dünya piyasalarının genişleme potansiyellerinin sonuna kadar kullanılabilmesi önünde çok önemli bir engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu cepheden de bakıldığında piyasaların belli bir şekilde sınırlandığını söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, bu sınırların kalkması yönünde uluslar arası düzenlemeleri gerektirecek zorlamalar söz konusudur.

Krizin gerisinde yatan bir diğer kritik olgu, başta Almanya olmak üzere Avrupa'daki bir kısım devletin ve Japonya'nın savaşın yıkıntılarını kısa sürede telafi ederek dünya ekonomisinde etkinliklerini artırmaları (dolayısıyla ABD'nin etkinliğinde bir azalma olmuştur) ve yeni sanayileşen ülkelerin (özellikle, Güney Kore, Tayland, vb. Uzakdoğu kaplanları) görece daha ucuz emeğe dayalı rekabetçi baskıları nedeniyle uluslararası hiyerarşinin değişmeye başlamasıdır. Bu ise, uluslararası düzeyde rekabetin

görelî olarak sertleşme eğilimine girmesi anlamına gelmektedir⁶ (Jessop, 1996: 258; Yentürk, 1993: 45). Başka bir deyişle, daha fazla sayıda yaklaşık benzer güce sahip güçlü ekonominin oluşması, piyasalardaki arz-talep dengeleri üzerinde kritik bir etki yaratmıştır. Bütün bu süreçlere ek olarak, Ağustos 1971'de doların altına çevrilebilirliğine dayalı uluslararası para sisteminin çöküşü ve daha sonra OPEC'in petrol fiyatlarını artırmasıyla tüm dünyada maliyet artışına neden olan petrol şoku, dünya piyasalarında belirsizlik ve istikrarsızlığı artırarak krizi fişekleyen diğer kritik olgular olmuştur (Taymaz, 1993a: 11; Yentürk, 1993: 45; Kazgan, 2000a: 64; Wallerstein, 1993: 31).

Krizin gerisinde yatan bir diğer etmen ise, bizzat Fordist üretim sisteminin kendi içsel tıkanıklıklarıyla ilgilidir. Kayan bir üretim hattı üzerinde üretim yapılması sırasında, iş yoğunluğu farklı olan üretim noktaları arasında koordinasyon sorunları ortaya çıkmış ve bazı noktalarda yığılmalara, bazı noktalarda ise boş bekleme sürelerine neden olmuştur. Ayrıca, yarı-mamul bir malın bir iş noktasından diğerine ulaşmak için üretim hattı üzerinde geçirmesi gereken yol, aşırı zaman kaybı yaratmıştır. Bütün bunlar verimlilik kaybına neden olmuştur. Sistemin yüksek stoklarla çalışması, hem ölü sermaye hem de depolama giderlerini artırmıştır. Üretim ile kalite kontrolünün ayrı işlevler olarak tanımlanması çok fazla defolu ürün üretilmesine yol açarak maliyetlerin artmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, işin yoğunluğu ve tekdüzeliği, yüksek ücretlerle telafi edilmeye çalışılsa da, işçiler nezdinde bir direnç yaratmıştır. Bu ise, sık sık işten çıkmalar, işe gelmeme ve grev gibi şekillerde iş sürecini aksatmış ve zaman zaman maliyet artışlarına neden olmuştur (Yentürk, 1993: 46; Taymaz, 1993a: 22-3; Abramovitz, 1983: 60). Bütün bunlara ek olarak, üretim süreci o kadar fazla ayrıntılandırılmış, emek yerine makine ikamesi öyle bir noktaya varmış ve farklı üretim noktaları arasındaki kopukluk o kadar artmıştır ki, firmalar dev bürokratik yapılara dönüşmüşler, esnekliklerini yitirmişler ve daha fazla makineleşip üretim sürecini ayrıntılandırarak verimlilik artışı sağlayamaz hale gelmişlerdir (Barbaros, 2001: 19). Dolayısıyla, verimlilik artış oranları her geçen zaman daha çok düşmeye başlamıştır.

⁶ Rekabetin görelî olarak sertleşmesi, gelişmiş ülkeleri teknolojik sınırlarını ötelemeye zorlamıştır. Özellikle krizle birlikte ortaya çıkan enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki başdöndürücü gelişmeler bu yöndeki basınçla bağlantılıdır.

Verimlilik artış oranlarındaki düşüşe (özellikle toplam faktör verimliliğindeki) uygun bir ücret düşüşünün olmadığı, tam tersine, çalışanların II. Dünya Savaşı'ndan beri alıştıkları ücret artışını talep ettikleri koşullarda sermayenin getirisi de düşmeye başlamıştır (Solow, 1983: 109-111). Verimlilik artışını restore edecek düzenlemelere, yeni firma organizasyonlarına, yeni teknolojilere vs. ihtiyaç vardır.

Krizin gerisinde yatan bir diğer etmenin, yeni gelişmekte olan daha esnek bir firma organizasyon tarzından kaynaklandığı söylenebilir. Japon Toyota firmasının 1950'li yıllarda geliştirdiği ilkeler bağlamında ortaya çıkan tam zamanlı üretim (just in time-JIT), nihai ürün ve girdi stoklarını azaltarak ve üretimin çeşitli aşamalarını firma dışına aktararak esnekliği artırmayı ve maliyetleri düşürmeyi hedefleyen bir organizasyon tarzıdır (Kumral vd., 1998: 8). Bu organizasyon tarzı, 1960'lı yıllardan itibaren Japonya ve bazı Uzakdoğu ülkelerinde yaygınlaşıp gelişerek bu ülkelere uluslararası piyasalarda görece bir rekabet üstünlüğü kazandırmıştır. Dolayısıyla, bahsi geçen yeni organizasyon tarzı, Fordist tarzda kalmaya devam eden diğer gelişmiş ülkelerin dünya piyasalarında genişlemelerine ek kısıtlar oluşturmuştur. Böylece, 1945-1970 arası dönemin genel karakteristiklerinin oluşumunu belirleyen başta ABD olmak üzere diğer gelişmiş ülkelerin krize girmesinde belli bir rol oynamıştır. Ancak dünya kapitalizmi açısından düşünüldüğünde, tam zamanlı üretimin (JIT), esas olarak 1970 sonrasındaki 15-20 yıllık dönemde yaygınlaşması-derinleşmesi-gelişmesi ve bu gelişme-derinleşme-yaygınlaşmayla birlikte, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yeni düzenlemeleri gerekli kılması bağlamında, yani, “eski ve yeni paradigmlar arasındaki uyumsuzluk” açısından ayrı bir kriz unsuru oluşturduğu söylenebilir (Arrighi, 2000: 504).

Krizin ortaya çıkmasında belirleyici bir diğer faktör, gelişmiş ülkeler açısından Keynesyen refah devleti uygulamaları, azgelişmiş ülkeler açısından ise kalkınmacı uygulamalar olmuştur (Jessop, 1996: 256). Bu uygulamalar belirli bir dönemde dünya düzeyinde iktisadi büyümenin gelişmesinde destekleyici mekanizmalar olarak devreye girerken, zamanla, kriz yaratan unsurlar olarak da ortaya çıkmış görünmektedirler.

Gelişmiş ülkeler açısından süreç değerlendirildiğinde (Japonya ve yeni sanayileşen ülkeler dışta tutulursa), Keynesyen refah devletinin ücretlerin aşağı doğru katılığını kurumsallaştırdığı ifade edilmektedir. Bunun ise, olası rakiplerin ortaya çıkması durumunda, rekabete karşı esnek istihdam stratejilerini engellediği söylenebilir (Jessop, 1996: 263 ve Solow, 1983: 109-111). Azgelişmiş ülkelerde ise, genel olarak ithal-ikameci sanayileşme stratejileri uygulayan ulusal kalkınmacı devlet, aşırı teşvikler ve aşırı gümrük duvarları yoluyla bu ülkelerdeki sermayenin rekabetçi olmamasında kritik bir rol oynamıştır. Bu ise, iç piyasalar doymaya başladığında, azgelişmiş ülkelerin çok önemli makroekonomik sorunlarla karşılaşmalarına neden olmuştur⁷.

1. 4. 2. Kriz Döneminde Ortaya Çıkan Gelişmeler

Krizin ortaya çıkmasına neden olan başat etmenler yukarıda aktardıklarımızla paralel olmakla birlikte, krizin 1970'li yıllar boyunca bir süreklilik kazandığı göz önüne alındığında, hem krizle birlikte hem de krizi çözme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan başka kriz yaratıcı etmenlerin söz konusu olduğu söylenebilir. Ayrıca, 1970'lerle birlikte bir dönüşüm süreci ortaya çıktığı için, bu dönüşüm süreci, eski ulusal ve uluslararası yapılar ile o dönemde geçerli olan düşünsel yaklaşımlar ve alışkanlıkların direnciyle karşılaşarak başka bir takım kriz yaratıcı unsurlara neden olmuştur. Diğer

⁷ Geçmişte ithal-ikameci stratejilerin dayandığı temel felsefeye dayalı stratejiler uygulayan ABD, Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkeler, kendi ülkelerindeki firmaların rekabetçi olabilmesi için, gümrük duvarlarında aşağı ve yukarı doğru sık sık oynamalar yapmışlardır. Böylece bu ülkelerdeki firmalar, koruma ve teşviklerden de yararlanarak uluslararası arenada rekabet edebilme gücüne sahip bir hüviyet içinde gelişmişlerdir. Oysa, yakın dönem azgelişmiş ülkelerin bir çoğunda, çok yüksek koruma duvarları altında çok uzunca bir süre üretim yapan firmalar, bu sürecin yarattığı kısa dönemli aşırı getirilere alışmışlar ve kendilerini uluslararası düzeyde rekabetçi kılacak bir organizasyon, gelenek, firma kültürü vb. geliştirmekten uzak kalmışlardır. Dolayısıyla iç piyasalar doymaya başladığında, özellikle katma değeri yüksek mallarda rekabet güçleri zayıf oldukları için azgelişmiş ekonomilerin ciddi makroekonomik sorunlar içine sürüklendiğini söylemek mümkündür. Ayrıca, bu ülkelerdeki sanayinin çeşitli ara-mallarına olan bağımlılığı, dış ticaret dengesinde ortaya çıkan açıkların daha da büyümesine yol açmıştır. Azgelişmiş ülke sanayileri büyüdükçe ara-malı talebi artmış, dolayısıyla ithalat artmış, ve bu ülkelerin genel olarak katma değeri düşük mallarda rekabetçi olmaları nedeniyle ihracat getirileri düşük olmuş, dolayısıyla dış ticaret açıkları büyümüş ve bu açıkları finanse etmek üzere sürekli borçlanmalarına yol açmıştır. Bu ülkelerin bir ödeme krizi içine düşmeleri kaçınılmaz olmuştur, ki böyle bir krizin, yalnızca azgelişmiş ülke ekonomilerini değil, dünya finans piyasalarında zincirleme krizler nedeniyle gelişmiş ülke ekonomilerini tehdit etmesi söz konusu olmuştur (1982 yılındaki Meksika krizi bu olasılığın en önemli örneklerinden birini oluşturmuştur).

yandan 1970'li yıllar, 1980'li yıllardan sonra dünya düzeyinde hız kazanacak yeni oluşumlar ve düzenlemelerin olduğu bir dönem olarak değerlendirilebilir.

1. 4. 2. 1. Keynesyen Müdahalelerin Başarısızlığı ve Keynesyen İktisadın Gözden Düşüşü

Krize ilk tepki, geçerli Keynesyen müdahale biçimlerini yoğunlaştırmak şeklinde tezahür etmiştir (Jessop, 1996: 262). Ancak Keynesyen talep yönetimi politikaları, veri ulusal ve uluslararası düzenleme koşullarında, piyasaların genişlemesinin belli bir sınıra ulaşması, talep farklılaşması, ulusal korumacı duvarlar, Fordizmin kendi teknik sınırlarına ulaşması gibi nedenlerle sorunu çözmede başarısız olmuştur (Taymaz, 1993a: 11). Bütün bu süreçlere ek olarak, 1970'lere kadar işsizlik arttığında enflasyon azaldığı ya da işsizlik azaldığında enflasyon düştüğü için bu iki duruma göre politika üretmeye alışmış olan Keynesyen iktisatçıların, işsizlik ve enflasyonun bir arada görüldüğü stagflasyon olgusu karşısında çaresizlik içinde kalmaları, Keynesyen iktisatçılar için ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Böylece, Keynesyen yaklaşım, ortaya çıkan sorunları çözemediği ölçüde, kriz sürecini derinleştiren ve sistemin işleyişine engel teşkil eden bir yaklaşım haline dönüşmeye başlamıştır.

Stagflasyonu açıklayamama ve bu soruna çözüm üretememelerine ilişkin eleştiriler dışında, Keynesyen iktisada yönelik başlıca eleştiriler şunlardır (Aktan, 2000: 3-4):

1. 1970'li yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerde üretim artış hızında önemli bir yavaşlama ortaya çıkmıştır. Keynesyen iktisat, bu sorunu açıklama ve çözmede başarısız olmuştur.
2. Stagflasyonun nedenini sermaye birikiminde ortaya çıkan yavaşlamalara bağlayan çeşitli yaklaşımlar söz konusu olmuş ve bu yaklaşımlar stagflasyon sorununa Keynesyen iktisadın çözüm üretememesinin nedenini Keynesyen okulun sermaye birikimi ile ilgilenmemesine bağlamışlardır.

3. Keynesyen yaklaşım, iktisat politikacısının objektif ve bağımsız olacağını, başka bir deyişle siyasal baskılardan etkilenmeyeceğini varsaymıştır. Ancak kriz dönemiyle birlikte iktisat politikacılarının siyasal baskıları ve kendi çıkarlarını referans alarak ekonominin gereklerini yerine getirmediği yolunda eleştiriler artmıştır.
4. A. W. Phillips'in ilk olarak 1950'li yıllarda (1954-6 ve 7) istatistiki verilere dayanarak, işsizlik ve enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki olduğuna dair bulduğu fonksiyonel ilişki (Lipsey'in 1960 yılında bu fonksiyonel ilişkiye teorik bir temel oluşturmasıyla da birleşerek), Keynesyen iktisatçılar tarafından, 1960'lı yıllar boyunca Keynesyen yaklaşımları destekleyen ve bu yaklaşımların doğruluğunu kanıtlayan önemli bir ampirik veri olarak kullanılmıştır (Savaş, 1999: 803; Yıldırım ve Karaman, 1999: 397). Ancak 1960'ların sonu, 1970'li yılların başında tezahür eden stagflasyon olgusu ile birlikte Phillips eğrisinin her zaman ve daima açıklayıcı olmayabileceği ortaya çıkmıştır. Phillips eğrisinin açıklayıcılığı konusunda ortaya çıkan kuşku, Keynesyen teorinin gerçeklere uymadığı ve Keynesyen reçetelere güvenilemeyeceği yolundaki iddiaları kuvvetlendiren bir olgu olmuştur.
5. Keynesyen iktisatın öngördüğü politikalara göre yüksek enflasyon dönemlerinde vergi oranları yükseltilerek enflasyon düşürülebilir. Ancak 1970'li yıllarda yüksek vergi oranlarına rağmen enflasyonun yükselmesi ve süreklilik kazanması Keynesyen iktisadın açıklayıcılığı konusunda kuşkuları artırarak Keynesyen iktisada yönelik eleştirilerin yoğunlaşmasına yol açmıştır.
6. Keynesyen iktisada yönelik bir başka eleştiri, kamu sektörünün aşırı büyümesi ve GSMH içindeki oranının sürekli artma eğiliminde olmasının temel nedeninin bizatihi Keynesyen uygulamalar olduğu şeklindedir. Bu eleştirilere göre, kamu sektörü büyüdükçe daha fazla kaynağı yutar hale gelmekte, üstelik bu kaynaklar etkin bir şekilde kullanılmamaktadır. Böylece

ekonomi kendi haline bırakıldığında daha fazla büyüyebilecekken, bizatihi Keynesyen uygulamalar yüzünden, bu gerçekleşmemektedir.

Bütün bu gelişmeler, o zamana kadar hemen hemen bütün kapitalist dünyada geçerli hakim iktisadi yaklaşım olan Keynesyen yaklaşımın gözden düşmeye ve tartışılmaya başlamasına neden olmuştur. Dolayısıyla iktisat teorisinde, hem kriz dinamiklerini anlamak, hem krizle birlikte ortaya çıkan sorunlara çözüm üretmek, hem de krizle birlikte ortaya çıkan yeni oluşumları anlayarak bunlardan yararlanmak vb. etmenlerle önemli bir arayış süreci baş göstermiştir. Keynesyen yaklaşımların hem teoride, hem de uygulamada dünya düzeyindeki belirleyiciliği ve etkinliği düşünüldüğünde, iktisadi düşüncede bir paradigma kaymasının ortaya çıkmaya başladığını söylemek mümkündür. Bu paradigma kaymasıyla birlikte özellikle Neo-klasik iktisadi yaklaşımların bir uzantısı durumunda olan iktisadi görüşler, iktisadi analiz araçlarındaki gelişmeler, çeşitli ampirik çalışmaların Keynesyen düşüncenin temellerini sarsacak sonuçlar ortaya koyması ve bir takım yeni katkılarla birleşerek yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Bahsi geçen yeni görüşler üzerinde, kriz öncesi ve kriz sürecinde ortaya çıkan çeşitli gelişmelerin önemli etkileri olması nedeniyle, bu görüşlerin kriz süreci ve sonrası dönemde ortaya çıkan gelişmelerden sonra ele alınması daha uygun görünmektedir. Zira, düşünce alanında ortaya çıkan yukarıda ifade ettiğimiz paradigma kayması, sadece iktisatçılar arasında ortaya çıkmış bir şey değildir. Bizatihi iktisadi ajanların zihninde de böylesi bir kaymanın ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu durum iktisadi ajanların faaliyetlerine de yansiyarak her alanda bir paradigma kaymasına yol açmıştır. Üstelik her alanda ortaya çıkan değişimler iktisadi ajanların düşünsel yapısını ve faaliyetlerini yeniden değiştirerek bir dönüşüm sarmalına yol açmış görünmektedir.

Gerçekten de, krizle birlikte, üretim süreçlerinden firma organizasyonlarına, üretim, enformasyon ve iletişim teknolojilerine, ulusal ve uluslararası düzenleme süreçlerine, uygulanan iktisat politikalarına vb. hemen her alanda bir paradigma kayması oluşmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, 1945'ten 1970'li yıllara uzanan

dönemden giderek farklılaşan ve dünya düzeyinde yeni birikim, bölüşüm, organizasyon ve üretim sistemi mekanizmaları arayışı ile karakterize olan yeni bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerden bir tanesi, hiç kuşkusuz üretimde küreselleşme sürecinin hızlanması olmuştur.

1. 4. 2. 2. Üretimde Yeniden Düzenleme

1960'lı yıllarda az gelişmiş ülkelerden gelen rekabetçi baskılar nedeniyle emek-yoğun sektörlerin Güneydoğu Asya ülkelerine (özellikle Hong Kong, Singapur, Tayvan ve Güney Kore) kaydırılması biçiminde başlayan süreç, krizle birlikte başka sektörler yayılarak daha da hızlanmış ve başka az gelişmiş ülke ve bölgelere doğru genişleme eğilimine girmiştir (Chossudovsky, 1999: 90). Daha sonraları, “üretimde küreselleşme” ya da “doğrudan dış yatırımlar” biçiminde adlandırılacak bu süreç, bir çok alanda dönüşümün önünü açmakla birlikte özellikle mikroelektronik ve iletişim teknolojilerinde önemli gelişmeleri hızlandırmış ve bu gelişmeler kanalıyla daha da hızlanmıştır (Kazgan, 2000a: 98).

Enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan önemli sıçramaların gerisinde, sertleşen rekabet nedeniyle, rekabette ayakta kalma çabası önemli bir olgu olmakla birlikte, kriz koşullarında sermaye birikiminin yavaşlaması, ve dolayısıyla, sermayenin yeni dinamik sektörler yaratma yönündeki arayışları da çok kritik bir yer tutmaktadır (Kazgan, 2000a: 99). Bütün bunlara ek olarak, Fordist üretim sisteminin tek amaçlı makinelerle bağımlılığı nedeniyle standart ve tek tip ürün üretmeye yönelik yapısının, talep farklılaşmasının ve piyasalarda süreklilik kazanan belirsizliklerin olduğu koşullarda, çok amaçlı makinelerle yönelik bir arayışı güdülemesi de bilimsel ve teknolojik sıçramaların gerisinde yatan bir başka olgudur (Yentürk, 1993: 47). Yukarıda da belirttiğimiz üzere, üretimde küreselleşme yönündeki arayış, (bilginin sistemli bir şekilde düzenlenmesi, saklanması, işlenmesi, iletilmesi ve kullanılması yönünde artan ihtiyacın bir gereği olarak) organizasyonel etkinlik açısından arayışları güdüleyerek, özellikle enformasyon ve iletişim teknolojilerinin (bilgisayar, uydu, network ağları vb.)

iktisadi hayatta kullanılmasını güdülemiş görünmektedir⁸ (Belek, 1999: 39-46). İktisadi alandaki arayışların basıncıyla gündelik hayata yayılan bu bilimsel ve teknolojik gelişmeler, daha sonraki iktisadi ve sosyal yönelimleri etkilemiş, yönlendirmiştir.

Kriz sonrasını karakterize eden bir başka olgu (özellikle 1973 yılı sonrası), firmaların, farklılaşan talep koşullarına cevap verebilme ve sıkışan rekabet koşullarında ayakta kalabilme çabasıyla yeni üretim sistemi arayışları biçiminde tezahür etmektedir.

1. 4. 2. 3. Esnek Üretim Sistemi

Başlangıçta, Japon Toyota firmasının, daha sonra ise başka Uzakdoğu firmalarının geliştirip derinleştirdiği ilkeler, başta Japonya olmak üzere, başka Uzakdoğu ülkelerinin dünya piyasalarında yükselen rekabetçi konumları nedeniyle özel bir inceleme konusu yapılmış ve başka ülkelerdeki firmalarca taklit edilip derinleştirilmeye başlamıştır. Özellikle çok amaçlı esnek makinelerin icat edilerek üretimde kullanılması, üretim süreci ve firma organizasyonu üzerinde köklü dönüşümler yaratarak bahsi geçen arayışları olgunlaştırmıştır. Bu yeni tip firma, organizasyon ve üretim süreci, “tam zamanlı üretim” (Just in Time-JIT), “esnek uzmanlaşma” ya da “esnek üretim” olarak adlandırılır. Genel olarak, vasıflı işçiler ile esnek ve çok amaçlı makineler kullanılarak, değişen tüketici tercihlerine uyumlu bir tarzda yapılan küçük ölçekli üretimi ifade etmek üzere kullanılır (Piore ve Sabel, 1984: 4-17).

Esnek üretim süreciyle birlikte, hem çok amaçlı makinelerden yararlanılarak (ki bu makineler, bir çok malı aynı anda üretebilmekte, değişik operasyonları aynı anda yapabilmektedir), hem farklı üretim üniteleri arasında yatay ilişkiler vasıtasıyla ve ürün tasarım, üretim, stok kontrol, pazarlama ve finansman bölümleri arasında karşılıklı ilişkiler yoluyla geri bildirim ve enformasyon akışı mekanizmaları oluşturularak, hem de üretim süreci dışsallaştırılarak iş organizasyonu yapısı radikal bir şekilde

⁸ Aslında askeri koordinasyonu sağlama, hatayı asgariye indirme ve organizasyonel etkinlik amacıyla geliştirilen bilgisayarlar ve internet, bugün iktisadi ve sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Dünya düzeyinde aksamadan işleyen şirket organizasyonları için bir temel oluşturduğu gibi, enformasyonun öneminin artmasında, enformasyona ulaşmada ve enformasyonun paylaşımında çok kritik bir rol üstlenmiştir (Belek, .

değiştirilmiş ve böylece, Fordist tarzın, iş yoğunluğunun farklı üretim noktalarında yığılarak yarattığı zaman kayıpları ve koordinasyon sorunları, üretim ve kalite kontrolünün ayrı işlevler olarak tanımlanmasından kaynaklanan yüksek oranda hatalı üretim, üretim sürecinin aşırı ayrıntılandırılması ve firmanın farklı kısımlarının birbirinden ayrılması gibi etmenlerden kaynaklanan aşırı bürokrasinin yarattığı kayıplar ve nihai ürün ve girdi stoklarının yarattığı maliyetler vb. sorunlar çözülebilmiştir. Ayrıca, Fordist sistemde karşılaşılan, işçilerin yarattığı, işin yoğunluğu ve tekdüzeliği nedeniyle işe gelmeme, sık sık işten çıkma, greve gitme gibi sorunlar, yeni gelişen firma ve üretim süreci tipinde, çok amaçlı makineleri kullanabilecek, farklı amaçlara yönelik üretimi gerçekleştirebilecek, değişken niteliklere ve vasıflara sahip işçi kullanımı, ürün yenileme, kalite artışı ve buluş yapma gibi süreçlere işçilerin aktif katılımı, sözleşmelerin bireysel biçimde yapılması, çalışma saatlerinin esnekleştirilmesi vb. uygulamalar yoluyla büyük ölçüde giderilebilmiştir (Yentürk, 1993: 48-9 ve Belek, 1999 68-83).

Böylece Fordizme ait, geniş ve istikrarlı talep ihtiyacıyla karakterize olan gerilimler ve üretim sürecine içkin teknik katılıklar, daha esnek firma, üretim süreci ve organizasyon oluşumları yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Esnek üretimde iki tür esneklik söz konusudur: Fonksiyonel esneklik ve sayısal esneklik. “Fonksiyonel esneklik; firmaların, değişmekte olan iş yükünün gerektirdiği değişen görevler, üretim yöntemleri veya teknolojilere uyum sağlayabilmek amacıyla çalışanlarının becerilerini ayarlayabilme ve dağıtabilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Yeni teknolojilerin ve esnek makinelerin kullanımındaki artış, firma içinde yeni fonksiyonel esneklik şekillerinin geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Sayısal esneklik ise, firmaların, işgücü girdilerini zaman içerisinde üretimdeki dalgalanmaları karşılayabilmek için ayarlayabilme yeteneğini ifade eder. Sayısal esneklik, üretim sisteminin doğası ve üretim değişkenliğinin derecesi ve zamanlamasına bağlı olarak bir çok değişik şekil alabilir. Sayısal esneklik türleri; fazla mesai, esnek zaman kullanımı, yeni vardiya şekilleri, part-time işçiler, geçici işçiler ve diğer işletmelere taşeron vermeyi içermektedir. Bu nedenle sayısal esneklikteki artış, taşeronluk ve firmalar arasındaki diğer ilişkilerde de artışı beraberinde getirmiştir” (Kumral vd., 1998: 9).

Esnek üretim, 1970'li yıllarda iki temel çizgi bağlamında gelişmiş görünmektedir. Bunlardan bir tanesi, esnek uzmanlaşmış küçük ölçekli firmaların bir bölgede yığılması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Diğeri ise, ölçek ekonomilerinden yararlanmayı sürdürerek, mikroelektronik teknolojilerin getirdiği maliyet düşüşü, emekten tasarruf etme, koordinasyon imkanları, değişen tüketici taleplerini kısa sürede çözümleyerek cevap verebilme becerisi ve taşeron firmalara üretim sürecinin belli aşamalarını ya da tamamını dışsallaştırarak ulaşılan esneklik ve rekabetçi yetenek imkanları yaratan firma stratejileri şeklindedir.

Bu tür kümelenmelerin en önemli özelliği, bir bölgede yer alan firmaların uzun zamana yayılan sosyal ve iktisadi ilişkiler neticesinde oluşturdukları güven ilişkileri çerçevesinde, aralarında bir tür network oluşmasıdır. Böylece, her bir firmanın ürettiği kodifiye ve örtük (tacit knowledge) bilgi hızla paylaşılarak, piyasanın gereklerine çok esnek bir şekilde cevap verebilen, yenilikleri çok hızlı bir şekilde bünyesine uydurabilen, teknolojik gelişmelerden çok daha hızlı yararlanabilen dinamik bir yapı ortaya çıkmıştır. Network sayesinde oluşan dışsallıklar, işbirliğine dayalı bir rekabet stratejisi meydana getirerek, hem teknolojik hem organizasyonel anlamda esnek olan, ürün yenilikleri ile süreç yeniliklerini ortaya çıkarma ve geliştirmede yüksek becerilere sahip firmalar yaratmıştır. Böylesine dinamik bir yapının doğal sonucu, sürdürülebilir ve yüksek rekabet yeteneğine sahip firmalar olmuştur. Bahsi geçen firma ve bölgeler, 1970'li yıllardaki kriz süresince yükselen bir performans sergileyerek yeni bir oluşumun habercisi olmuşlardır⁹. Bu sürecin doğal sonucu, iktisatçıların, yerel otoritelerin ve devletlerin bahsi geçen bölgelere ilgisinin artması olmuştur (Hirst ve Thompson, 2000: 23). Başka bir deyişle, daha sonraları böyle bölgeler yaratmak üzere arayışlar ve uygulamalar artmıştır. Bu tür firma ve bölgelerin tezahür etmesi, klasik para, maliye, döviz kuru politikalarından oldukça farklı politika seçeneklerinin oluşmasında önemli bir rol oynarken, krize ve Fordizme alternatif sosyo-ekonomik yapılar (özellikle

⁹ Literatürde özellikle üçüncü İtalya "Third Italy" sık sık bu tür bölgelere örnek olarak gösterilmektedir (Yentürk, 1993: 49).

küreselleşmeye koşut giden yerelleşme dinamiklerinin ortaya çıkması açısından) ile iktisadi düşüncede yeni yaklaşımların oluşumunu hızlandırmışlardır.

İktisadi hayatta firma organizasyonları açısından ortaya çıkan bu yeni yönelim için, özellikle Japon firmaları örneklenmektedir (Yentürk, 1993: 49). Ana ve taşeron firmalardan oluşan böylesi bir sistemde, firma etrafında ya da belli bir bölgede yığılmalar söz konusu olabilmektedir. Ana ve taşeron firmalar arasında oluşturulan network, enformasyon akışını güçlendirerek yenilik yaratılması sürecini hızlandırmış ve hem ana hem de taşeron firma açısından niteliklerin sürekli artmasını mümkün hale getirmiştir. Böylece global düzeyde rekabet gücü yüksek firmalar oluşurken, taşeron firmaların bir arada bulunduğu bölgelerde de büyüme oranları artmıştır. Üretimde küreselleşme süreci ile bu tür firma içi ve firmalar arası organizasyonların oluşma süreci birbirlerini güdüleyerek ortaya çıkmış görünmektedir. Ana firma daha çok, yeni ürün yaratma ve tasarım gibi fonksiyonları üstlenmeye odaklanarak, işin, özellikle emek yoğun kısımlarını taşeron ilişkilerine bırakmaya eğilimlidir (Kumral vd., 1998: 10-23). Dolayısıyla, üretimin belirli kısımlarının dışsallaştırılması süreci, ucuz emeğin daha çok bulunduğu azgelişmiş ülkelere gitmek yönünde bir yönelim yaratır.

Ancak, bu dönemde yabancı firmalardan gelecek böyle bir talep, bazı Uzakdoğu Asya (özellikle Malezya, Tayvan, Singapur ve Hong Kong) ve Latin Amerika (Brezilya, Arjantin ve Meksika gibi) ülkeleri dışındaki hemen hemen bütün azgelişmiş ülkelerde, uygulanan ulusal kalkınmacı politikaların bir gereği olarak hoş karşılanmamaktadır. Azgelişmiş ülkelerde 1970'li yıllarda aşırı dış borçlanmayla sürdürülebilen büyümenin zamanla tıkanacağı anlaşılmaya başlanmış ve dünya düzeyinde yaşanan yukarıda aktardığımız gelişmeler nedeniyle, bahsi geçen ülkelerde geçerli olan kalkınma anlayışı sorgulanmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerin dışa açılma yönündeki eğilimleri azgelişmiş ülkelerin dış ticaret açıklarının aşırır artmasıyla birleşerek yeni arayışlara ve yönelimlere yol açmıştır. Bu yönelim ve arayışları daha yakından incelemekte fayda vardır.

1. 4. 2. 4. Küreselleşme

1945 sonrasında 1970’li yıllara kadar finans sermaye, ağırlıklı olarak ulusal düzeyde kredi arz eden bir konumdadır. Uluslararası düzeyde kredi akışları başta ABD olmak üzere gelişmiş ülke devletleri ve ağırlıklı olarak bu devletlerin kanalıyla fonlanan Bretton Woods kuruluşları (IMF ve IBRD) ile düzenlenmektedir. Krizin ortaya çıkması ile bu fonlar artmış görünmektedir. Nitekim, Euro-dolar ya da Euro-money piyasalarındaki birikimler 1968-1973 yılları arasında, yirmi yıllık bir büyüme patlamasının ardından büyük bir sıçrama gerçekleştirmiştir (Arrighi, 2000: 442). Finansal birikimlerdeki bu sıçrama ile finansal getiriler, ulusal düzeyde eskisi kadar rantabl olmaktan çıkmış görünmektedir. Bu ise, finans sektörünün, daha fazla getirilerin bulunduğu piyasalar yönünde arayışlarını güdülemiştir (Arın, 1992: 56; Hirst ve Thompson, 2000: 30).

“Bir yandan hiçbir hükümetin denetimi altında olmayan (para piyasalarındaki) birikimlerde büyüyen bir dünya nakit kütesi birikimi, hükümetler üzerine kendi yurtiçi ekonomilerindeki daralmalara ya da aşırı bolluklara karşı koyabilmek amacıyla *offshore* piyasalarda tutulan nakit paraları çekebilmek ya da geri püskürtebilmek için kendi paralarının değişim oranları ile faiz oranlarını değiştirmek yönünde artan bir baskı uyguladı. Diğer yandan da büyük ulusal paralar arasındaki değişim oranlarında ve faiz fark oranlarında ortaya çıkan sürekli değişimler, *offshore* para piyasalarında tutulan sermaye için ticaret ve para spekülasyonları yoluyla gelişme olanaklarını artırdı” (Arrighi, 2000:442).

Bütün bu gelişmeler, dünya düzeyinde “*Küreselleşme*” diye adlandırılan yeni bir sürecin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Küreselleşme sürecinin genel görüngülerine bakmakta fayda vardır.

Dünya ekonomisinde söz konusu yapılanmanın coğrafya ve etki alanı açısından en genel sonuçları şöyle özetlenebilir (Barbaros, 2001: 20):

1. Finansal yapıda artan merkeziyetçiliktir. Finansın artan gücü (sermayenin global çapta kullanılması, global paranın ulusal ekonomileri düzenlemesi) üretimin önüne geçmiştir.

2. “Bilgi yapısının” ya da “uzman sistemlerinin” artan önemi. Ekonomide, sosyolojide ve diğer alanlarda bilgiye bir üretim faktörü olarak daha fazla önem verilmektedir. Bu kendini iki şekilde açığa vurur ; işgücünün eğitimi gsmh’da artışa neden oluyor mu? veya verimli üretimde, yeni teknolojilerin iletişimde, yeni üretim şekillerinin bulunmasında öğrenmenin önemi nedir? Bu iki konudaki argümanlarda bu söylem kendini açığa vurmaktadır. Tartışma konusu ne olursa olsun, üretimin ve daha sonra dağıtımın ve bilginin değiş tokuşunun global ve yerel ekonomik sistemde şimdiye kadar görülmemiş şekilde hayati bir unsur haline geldiği açıktır. Finansal yapıya ilişkin olarak, uluslar arasındaki know-how bilimsel kültür alışverişinin inanılmaz şekilde yükselmesinden ötürü ve ayrıca iletişim medyasındaki ve teknolojilerindeki artan yetenekler nedeniyle “bilgi yapısı” ulusal veya yerel işletme kültürlerine daha az bağımlı gelmektedir.

3. Teknolojinin uluslarüstüleşmesi. Özellikle bilgiye dayalı endüstrilerde, telekomünikasyon, havacılık, ilaç sanayilerinde ve finansal hizmetlerde mikro elektronik uygulamalarının gelişmesi standartların ve know-how’ın yayılmasını hızlandırmıştır. Aynı zamanda yeni tüketim normaları, artan rekabet ve bilgi tabanı sistematizasyonunun kombinasyonundan doğan teknolojik yeniliğe artan güven, teknolojik yörüngelerin değişme hızını zorlamaktadır. Bu nedenle, bir seviyede teknolojinin globalizasyonu, elektronik networklerin ve bilgi veri tabanlarının aynı seviyede ulaşılabilmesini temsil etmektedir. Diğer bir seviyede, bu daha kompleks çevre tarafından oluşan belirsizlik çok önemli miktarda kaynaklara ve sürekli öğrenme kapasitesine sahip olmayan kuruluşların aleyhine gelişmiştir. Başka bir deyişle, bu yeni kurumsallaşmış risk çevresi sadece uyum sağlayanları ödüllendirmektedir.

4. Büyük global güç: Global oligopollerin artışı. Günümüz koşullarında, şirketlerin kariyerlerinin çok erken aşamalarında itibaren globalleşmeden başka bir

areleri yoktur. Bunu üç sebebi vardır: Hızlı teknolojik değişimin getirdiği yeni üretim yöntemleri; sermayenin uluslararası mobilitesinin artması dolayısıyla yurt dışında yatırımın daha kolay, daha çabuk, daha ucuz hale gelmesi; ulaşımda ve iletişimde büyük kolaylıklar meydana gelmesidir. Piyasa payının ulusal sınırları, şirketler global piyasalarda hareket ettikçe daha az önemli hale gelmiş ve ekonomik gücün dengesi değişmiştir.

5. Üretim, bilginin ve finansın globalizasyonun gelişmesine paralel olarak uluslarüstü ekonomi diplomasinin ve devlet gücünün globalizasyonun artışı. Günümüz koşullarında, hükümetler, firmalar kendi aralarında ve birbirleriyle artık global platformda pazarlık etmektedir. Bu duruma ek olarak, çoklu otorite yapıları (BM, G-7, EC, gibi uluslarüstü yapılanmalar) giderek daha gcl hale gelmiştir. Ulusal devletlerin tartışılmayan gücüne dayalı mevcut sistem değişmekte ve bundan çok, otoriteli yapıların yeleri arasındaki spesifik konulara dayalı anlaşmaların ve dünyadaki en hakim ulusların dünya politik ekonomisinin merkezinde yer aldığı bir kombinasyon ne çıkmaktadır.

6. Global iletişimin ve uluslar arası gücün yoğunlaşması. Başka bir deyişle, global kültürel akışlardaki ve bölgesel olmayan işaretler, anlamlar ve kimliklerdeki artış. Bu, ulusal ideolojilerin ellerinde şekillenen bir kültürel benzeşme işlemi değil, fakat farklı ana temaların (tüketicilik, teknoloji kültü, Avrupacılık) ve yerel dillerin (ayrılıkçılık, folklorizm, yerel kutsal inançlar) birleşmesi, erimesidir. Bu kültürel akışlar bölgesel olmaktan çıkmışlardır. Yani, orijinal yerel ve ulusal alanlarından ayrılmışlardır. Sadece bunlar etki olarak mevcut yerel mitlerle, anılarla ve inançlarla birleşerek etkilerini göstermektedir. Global kültür, heterojen bir olgudur, hem birlikteliğin hem farklılığın, hem gerçeğin hem hayali olanın, evrensel ve yerel temaların bir keşişimidir.

7. Tüm bu süreçlerin sonucunda yeni global coğrafyaların ortaya çıkması. Globalizasyon süreci, sınırları olmayan ve daha öncekinden çok ayrı olan yeni coğrafyalar ortaya çıkarmıştır. Global ekonomiyi, sınırları olmayan bir akışlar yeri

olarak veya yerel üretim bölgelerinin bir kolye gibi dünyanın çevresini sarması biçiminde, ya da ekonomik gücün ve kontrolün birkaç küçük global şehirde merkezi olarak toplanması şeklinde, yahut bu aşırı uçların aralarında bir yerlerde görebiliriz. Nasıl görürsek görelim şu açıktır ki; şimdi coğrafya global olarak lokaldır ve bunun tersi doğru değildir.

Küreselleşme sürecinin çalışmanın amaçları açısından taşıdığı anlam, yeni bir iktisadi yaklaşımlar bütününün (neo-liberal yaklaşımlar) uygulandığı ve oldukça farklı özellikler gösteren, daha önceki iktisadi yaklaşımların sentezine yönelen yeni bir teorinin (Evrimci İktisat Teorisi) ortaya çıktığı bir dönem olmasıdır. Bahsi geçen yeni teorilerin ortaya çıkmasına yola açan iktisadi gelişmeler ile Küreselleşme sürecine yol açan gelişmeler aynı olduğu için Küreselleşme sürecini irdelemek çalışmanın amaçları dışına çıkmak anlamına gelecektir. Bu bağlamda, esas olarak iktisat teorisinde ortaya çıkan yeni teori ve yaklaşımları ele almak daha yerinde olacaktır. Ancak, 1970’li yıllarla birlikte, çok ve çeşitli iktisadi yaklaşımlar söz konusu olduğu için, yeni kuramlar, iktisadi süreçlerin şekillenmesinde kritik bir öneme sahip yaklaşımlar arasından seçilmiştir. Bu bağlamda, çalışma, küreselleşme sürecinin şekillenmesinde belirleyici bir durumda olan, hatta 1980’li yıllar sonrasının hakim iktisadi yaklaşımını oluşturan neo-liberal yaklaşımlarla sınırlandırılmıştır. Evrimci teori ise, çalışmanın ana konusu olduğu için üçüncü bölümde geniş olarak incelenmektedir.

2. BÖLÜM: NEO-LİBERAL KURAMDA ARAYIŞLAR

İktisadi hayatta ve düşünce dünyasında yaşanan yukarıda ifade ettiğimiz paradigma kaymasıyla birlikte, ilk olarak Neo-klasik iktisadi yaklaşımların bir uzantısı durumunda olan Monetarizmin yıldızı parlamaya başlamıştır. Bu bağlamda, iktisat teorisinde ortaya çıkan yeni gelişmeler ve arayışlar sorununa ilk olarak Monetarist Teori'nin ortaya koyduğu görüşler üzerinden bakmak anlamlı olacaktır.

2.1. Monetarizm

Monetarizmin öne çıkmasının en önemli nedenlerinden biri, kuşkusuz, Monetarist okulun başta Friedman olmak üzere önde gelen temsilcilerinin Keynesyen iktisadın tüm dünyada "altın çağı"nı yaşadığı bir dönemde, ısrarla Keynesyen politikaların yanlışlığını savunmuş ve özellikle gereksiz devlet müdahalelerinin tehlikelerine vurgu yapmış olmalarıdır (Skousen, 2003: 429). Başka bir deyişle, Monetarist iktisatçıların Keynesyen iktisadın tartışmasız bir şekilde kabul gördüğü bir dönemde, Keynesyen müdahale çabalarının beyhude olduğuna, üstelik de ekonomiye zarar verdiğine dair ısrarlı vurguları, Keynesyen iktisat tıkanınca gözlerin ister istemez Monetarizme yönelmesine yol açmış görünmektedir.

Monetarizm iktisat bilimi açısından 1950'lili yıllarda, para talebi, parasal gecikmeler, para ve maliye politikalarının etkinliği ve nispi gücü, 1960'lı yıllarda parasal büyüklüklerin kontrol edilebilirliği ve 1970'lerde enflasyon analizi ve Philips eğrisi üzerine tartışmaların önem kazanmasında kritik bir rol oynamıştır. 1950-60'larda Keynesyen İktisada yönelik eleştirileri şiddetlenmiş ve alternatif görüşleri 1970'li yıllarda stagflasyon karşısında Keynesyen İktisadın aciz kalmasıyla yükselişe geçmiştir. Monetarizmin en önemli temsilcisinin, 1930'lu yıllardan itibaren Keynesyen İktisada karşı koyuşun kalelerinden biri olan Chicago Okulu geleneğinden yetişmiş olan Milton Friedman olduğu konusunda bir fikir birliği olmakla birlikte, hemen bütün iktisat okullarında olduğu gibi, Monetarizm içinde de farklılaşan yaklaşımlar bulunmaktadır. Friedman'ın aktarma süreci analizini çok daha ayrıntılı bir nispi fiyat teorisi olarak

geliştiren *K. Brunner-A. Meltzer yaklaşımı* ile Rasyonel Bekleyişler hipoteziyle tanınan ve Walrasyan Genel Denge çerçevesinde makroiktisatın mikro temellerini kuran analizleriyle *Yeni-Klasik Makro İktisat Okulu'nun yaklaşımı* Monetarizmin diğer önemli versiyonlarıdır. Özellikle bu son yaklaşım analitik araçlar ve metodolojik çerçevede Friedman yaklaşımından giderek ayrılmış ve başlı başına bir ekol haline gelmiştir (Yay, 2000a: 130-1).

Bu farklılaşan versiyonlara karşın Monetarist İktisadi düşünce içinde ortak bir şekilde paylaşılan ve bu versiyonları aynı iktisadi yaklaşımların uzantısı içinde birleştiren yaklaşımlar bulunmaktadır. Bahsi geçen yaklaşımların en önemlileri şunlardır: Ekonominin özel kesimi esas olarak istikrarlıdır ve piyasa mekanizması ekonomileri dengeye getiren yegane etkidir; ekonomiye yapılan devlet müdahaleleri kaynak ve gelir dağılımını bozar; konjonktür dalgalanmalarını yaratan en önemli etken beklenmeyen parasal değişimlerdir. Böylesi ortak düşüncelere sahip olmaları, hemen hemen aynı politika önerileri ortaya koymalarına yol açmıştır. En genel anlamda politika önerileri, parasal kurallar, isteğe bağlı, iradi politikalardan üstündür; para ve maliye politikaları etkinsizdir; politika yapımcılarının güvenilir ve itibarlı olması başlı başına bir politika aracıdır, biçiminde özetlenebilir (Yay, 2000a: 131).

Yukarıdaki açıklamalardan açıkça görüleceği üzere, Monetarizm, liberal geleneğin, başka bir deyişle, Klasiklerin ve Neo-klasiklerin izinden giden bir iktisadi yaklaşımı ifade etmektedir. Nitekim Friedman, ünlü *Kapitalizm ve Özgürlük* adlı kitabının neredeyse tamamını liberalizmin tarihsel ilerlemeye katkısını ispat etmeye ve piyasanın kendi haline bırakıldığında çeşitli sorunları nasıl çözebileceğini göstermeye adanmıştır. Friedman' a göre "görünmez elin ilerlemeye katkısı, görünür elin gerilemeye katkısından daha etkili olmuştur" (Skousen, 2003: 430).

Liberal iktisadi yaklaşımların dünya düzeyinde egemenlik kazanmasında Monetarizmin ve Monetarizmin kurucusu olarak Friedman'ın geliştirdiği çeşitli teorik yaklaşımlar ile ampirik çalışmaların önemli bir rolü olmuştur. Günümüzde geçerli

hakim paradigma liberal bir paradigma olduğu için bahsi geçen teorik yaklaşımlara bakmakta yarar vardır.

Friedman'ın Keynesyen iktisadı tartışılır hale getiren yaklaşımlarıyla yeni geliştirdiği çeşitli yaklaşımlar şu temel başlıklar altında ele alınabilir:

- Daimi Gelir Hipotezi (ve tüketim fonksiyonu analizi),
- Miktar teorisinin yeniden değerlendirilmesi (ve esas olarak para talebi fonksiyonu analizi),
- Para talebi, dolaşım hızı, maliye ve para politikalarının etkinliği vs. üzerine ampirik çalışmalar,
- Enflasyon/İşsizlik Analizi ve Doğal İşsizlik Oranı Hipotezi,
- Transmisyon Mekanizması Analizi,
- Nominal Gelirin Parasal Teorisi,
- Kısa ve uzun dönem ayrımlarının belirginleştirilmesi,
- Uyarlamalı Bekleyişler Hipotezi.

Bu yeni hipotez ve teorilerin, Keynesyen iktisada nerelerde alternatif teşkil ettiğı ve ne gibi iktisat politikası perspektifi getirdiğı açısından dikkate alınması gerekmektedir.

2.1.2. Monetarizmin Temel İktisadi Yaklaşımları

• Daimi Gelir Hipotezi (Tüketim Fonksiyonu Analizi)

Friedman 1950'lili yıllarda ABD'ye ait geniş bir tüketim verisi kullanarak yaptığı bir çalışmada, hane halkının, harcamalarını sadece uzun dönemli ya da daimi gelir değişikliklerine göre ayarladıklarını, geçici durumları pek dikkate almadıklarını ortaya koymuştur (Skousen, 2003: 453). Daimi gelir, ekonomideki karar birimlerinin geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki gelirlerine bağlı olarak ve geçmişteki deneyimlerini (hata yapma, öğrenme ve uyarlamalı bekleyişler) hesaba katarak elde edilen bir ortalama gelir kavramıdır ve bireyin cari geliri ve gelecekte elde edeceği gelir veri iken,

ömrünün kalan kısmında sürdürebileceği düzenli tüketim miktarına eşittir (Dinler, 2000: 394).

Friedman tarafından, hane halkının, harcamalarını, başka bir deyişle tüketimlerini, *daimi gelire* göre belirledikleri şeklinde ortaya konan ampirik bulgular, Keynesyen teorinin, hane halkının *cari gelirleri* ile tüketim harcamaları arasında istikrarlı bir ilişki olduğu ve böylece kamu harcamalarının hane halkı cari gelirlerini çarpan etkisi vasıtasıyla artırdığı şeklindeki görüşünün yetersizliğini ortaya koymaktadır. Hane halkının, harcamalarını, geçici durumları pek de dikkate almadan, uzun dönemli gelirlerini, başka bir deyişle daimi gelirlerini hesaba katarak yapmaları, Keynesyen tüketim fonksiyonunun eksik ve çarpan yoluyla kamu harcamalarının geliri etkileyici gücünün Keynesyen iktisatçıların düşündüğünden daha düşük olduğuna işaret eder. Yani, *Keynesyen maliye politikaları düşümlüğünden daha az etkilidir* (Skousen, 2003: 453).

Friedman'ın *Daimi Gelir Hipotezi* ve *Tüketim Fonksiyonu Teorisi* yalnızca Keynesyen maliye politikalarının etkinliğini sorgulamakla kalmaz. Fakat aynı zamanda Keynesyen marjinal tüketim eğiliminin gelir arttıkça azaldığı yolundaki iddiasını boşa çıkarır. Çünkü Friedman'ın çalışmaları, daha yüksek gelirlerin mutlaka yüksek tasarruf oranlarına yol açmadığını, ABD'de 1899'dan 1950'lerin sonuna kadar reel gelirde önemli bir artış olmasına karşın tasarruf edilen gelir yüzdesinin sabit olduğunu gösteren Simon Kuznets'in çalışmalarını teyit etmiştir. Keynes, gelir arttıkça marjinal tüketim eğiliminin azalmasının yarattığı hızla büyüyen tasarruflar nedeniyle ortaya çıkan tasarruf açığını gidermek üzere yeni yatırım olanaklarının daha hızlı artması ve bu yüzden tüketim toplumunun özendirilmesi gerektiğini, artan tasarrufları yatırıma yönlendirmek üzere varlıklı kişiler üzerine artan oranlı vergiler konulmasını önermiştir. Ancak Friedman'ın ampirik çalışmaları, böylesi bir durumun geçerliliğini ve önerilen politika seçeneklerinin doğruluğunu, ortaya koyduğu güçlü ampirik kanıtlarla tartışılır hale getirmiştir (Skousen, 2003: 453).

- Miktar Teorisinin Yeniden Değerlendirilmesi

Monetarist miktar teorisi, Cambridge tipi nakit balans yaklaşımıyla Keynesyen portföy analizinin sentezi yoluyla yeni bir para talebi teorisi ortaya koymaktadır. Teori, ünlü Cambridge denkleminde yola çıkmaktadır.

$M = kPT$ biçimindeki Cambridge denklemi (M , ekonomideki para arzını; T , belirli bir dönemdeki iş hacmini; k , T kadar reel iş hacmini gerçekleştirmek için karar birimlerinin yanlarında bulundurmaları durumunda oldukları para miktarı ile iş hacmi arasındaki oranı ve P , fiyatlar genel düzeyini ifade eder) $M/P = kT$ şeklinde yazıldığında, eşitliğin sol tarafı (M/P) reel para arzını, sağ tarafı (kT) ise reel para talebini ifade etmektedir. İşte Monetaristler, eşitliğin sağ yanını, başka bir deyişle reel para talebini, Keynesyen portföy analizinden de yararlanarak bambaşka bir şekilde düzenlemişlerdir. Monetaristlere göre reel para arzı ile reel para talebi arasındaki eşitlik,

$M/P = f(W, w, r, E)$ şeklinde olmalıdır (Kazgan, 2000c: 876 ve Dinler, 2000: 394).

Reel para talebi fonksiyonunda $[f(W, w, r, \pi^e)]$ yer alan W simgesi, Friedman'ın geliştirdiği *daimi gelir* kavramını ifade eder. Friedman'a göre daimi gelirlerini bilen bireylerin para talebi konjonktür hareketlerinden fazla etkilenmezler

Reel para talebi fonksiyonunda yer alan w simgesi ise beşeri servet miktarını ifade eder. Gelire dönüştürülmesi her zaman mümkün olmayan, likiditesi zayıf olan servete beşeri servet denir. Örneğin işsizlik dönemlerinde, insana olan yatırımı ifade eden beşeri serveti gelire dönüştürmek pek mümkün değildir. Diğer taraftan fonksiyonda yer alan r simgesi beşeri olmayan serveti ifade eder. Beşeri olmayan servet içinde her türlü menkul ve gayrimenkul bulunduğu gibi, özellikle faiz geliri elde edilebilen tahviller ve temettü gelirleri sağlayan hisse senetleri gibi değerli kağıtlar bulunmaktadır. π^e ise umulan enflasyon hızını ifade etmektedir (Kazgan, 2000c: 876 ve Dinler, 2000: 394). Para talebi fonksiyonunda yer alan W , uzun dönemde belirleyici bir

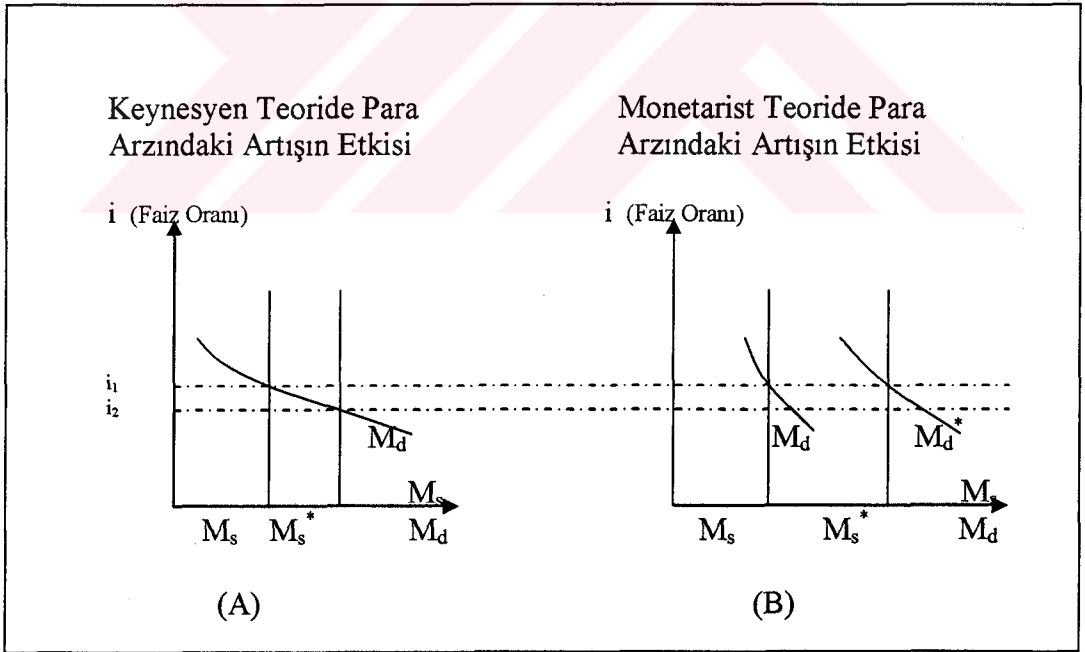
değişken olarak devreye girmekte, w (beşeri servet), r (beşeri olmayan servet, özellikle hisse senetleri ve tahvillerin getirileri) ve π^e (beklenen enflasyon), kısa dönemde belirleyici olan değişkenlerdir (Yay, 2000a: 132).

Yukarıda fonksiyonel olarak ifade edilen para talebi fonksiyonu ile Friedman ve diğer Monetaristler, Keynesyen teoriden olduğu kadar Klasik ve Neo-Klasik Miktar teorisinden de oldukça farklı bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Keynesyen teoride para, yalnızca diğer finansal aktifleri ikame ederken, Monetarist teoride para finansal aktiflerin ikamesine ek olarak, gelir ve servet üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu farklılık, Monetarist teorinin Keynesyen teoriye ait para politikasının pek de etkili bir politika olmadığına dair yaklaşımlarına yönelik ilk saldırılarından birinin teorik zeminini oluşturmaktadır.

Keynesyen teoride para arzında (M_s) bir artış bireylerin finansal aktiflere yönelik taleplerinde bir artışa yol açarak faiz oranlarını düşürür ve varlık piyasasında dengenin oluşmasını sağlar. Para talebinde bir artış olduğunda ise, finansal aktiflerin satılması ve faiz oranlarının yükselmesi yoluyla denge sağlanır. Ancak paranın yalnızca diğer finansal aktiflerin ikamesi olarak değerlendirilmesi, para talebinin (M_d) faiz esnekliğinin yüksek olduğunun ön kabulünü gerektirir. Dolayısıyla Keynesyen teoride, para talebi fonksiyonu daha yatay bir eğri olmak durumundadır (Şekil: 1). Bunun para politikası açısından anlamı, para arzındaki değişikliklerin faiz oranlarında küçük değişmelere yol açarak, yatırımları, dolayısıyla toplam çıktı düzeyini maliye politikasına göre daha az etkilediği şeklindedir. Diğer bir ifadeyle para talebi fonksiyonunun daha yatay olması, Keynesyen iktisatçıların para arzını önemli bir politika aracı olarak görmemelerine neden olur (Savaş, 2000c: 877).

Monetarist teori ise, parayı hem finansal hem de reel aktiflerin bir ikamesi olarak gördüğü için bambaşka iktisat politikası sonuçlarına ulaşır. Bir kere, paranın reel aktiflerin de bir ikamesi olması, finansal aktiflere olan ikame derecesini azaltır. Bunun anlamı para talebinin faiz esnekliğinin daha düşük olmasıdır (Şekil: 1, B paneli). Para arzında bir artış söz konusu olduğunda, para talebinin faiz esnekliği daha az olduğu için

para piyasasında dengenin yalnızca faiz oranlarındaki değişmelerle kurulabilmesi mümkün olmayacaktır. Yani finansal aktifler tek başlarına para arzındaki fazlalığı ememeyecektir. Bu durumda para miktarındaki fazlalık, ev, otomobil, buzdolabı, eğitim hizmeti v.b. reel aktiflerin satın alınmasına yönelik olarak eritilecektir. Mal ve hizmetlere ilişkin talebin artması, para talebinin artması yönünde bir etkide bulunur (Şekilde, M_d 'den M_d^* 'a doğru artış şeklinde görülmektedir). Para arzındaki artış, hem finansal hem de reel aktiflere yönelince, bir taraftan finansal aktiflerin fiyatı artıp faiz oranları düşmeye, diğer taraftan reel aktiflerin (mal ve hizmetler) fiyatları artmaya başlayacaktır. Bu, mal ve hizmet üretiminin artmasını teşvik edebilir. Böylece, nominal milli gelir hem fiyatlardaki artış, hem de üretimdeki artış nedeniyle artacaktır (Savaş, 2000c: 877). Bunun anlamı, para arzındaki bir artışın varlık piyasasında daha yüksek bir nominal milli gelir düzeyinde dengeyi oluşturmasıdır (Para arzında bir azalış ise tam tersi bir etkiyi oluşturacaktır). Yani para politikası, kısa dönemde Keynesyen iktisatçıların iddia ettiklerinin tersine çok etkili bir politika tercihidir.



ŞEKİL 1: Keynesyen Ve Monetarist Teorilerde Para Arzındaki Artışın Etkisi

Kaynak: Savaş, 1999: 877

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta daha söz konusudur: Para arzındaki artışın, hem finansal hem de reel aktifler üzerinde etkili olması demek, faiz oranının Keynesyen teoride taşıdığı önemin ortadan kalkması demektir. Çünkü artan para arzı sonucunda hane halkının finansal aktiflere yönelmesi nedeniyle düşen faiz oranları, daha sonra reel aktiflere yönelmesi sonucu artan para talebi nedeniyle yükselişe geçecektir. Üstelik fiyat artışları da söz konusu olduğu için, fertler, fiyatların gelecekte daha da yükseleceği beklentisine girmişlerse borçlanmak isteyeceklerdir ve bu da faiz oranlarının yeniden yükselmesine neden olacaktır. Kuşkusuz fiyat artışları nedeniyle, reel faiz oranı değişmeyebilir. Ancak nominal faiz oranı kesinlikle artacaktır. Para ve faiz oranları arasındaki bu iki yanlı ilişki, Monetaristlerin, parasal politikaların saptanmasında temel bir yol gösterici olarak neden faiz oranlarının yanlış, para arzı miktarının ise doğru klavuz olduğu konusunda ısrarlı olduklarını açıklamaktadır (Friedman, 1993: 90-1 ve Savaş, 2000c: 886).

- Para Arzındaki Artışın Enflasyona ve Paranın Tedavül Hızına Etkisi

Bilindiği üzere, daha önceki Miktar Teorilerinde para arzındaki artış aynı yönde ve aynı oranda fiyat düzeyinde bir artışa yol açar. Bunun nedeni paranın dolanım hızı ile belirli bir dönemde alınıp satılan mal ve hizmet miktarı (işlem hacminin) sabit kabul edilmesidir (Fisher denkleminde ($MV=PT$), V (paranın dolanım hızı) ve T (işlem hacmi) kısa dönemde sabit kabul edilmiştir. Bu eşitliğe göre M 'deki (para arzı) bir artış eşitlikten açıkça görüleceği üzere, V ve T sabit olduğundan P 'de (fiyatlar genel düzey) aynı yönde ve oranda artışa yol açacaktır. Gene Cambridge denkleminde ($M=kPT$), ki burada $k=1/V$ 'dir, kısa dönemde k ve T sabit olduğundan aynı sonuca ulaşılabacaktır).

Monetarist teoride ise para arzında bir artış aynı yönde fakat daha yüksek oranda fiyat artışlarına neden olur. Bunun nedenleri, Monetaristlerin paranın dolanım hızının kısa dönemde değişebileceğini kabul etmeleri ve Monetarist para talebi teorisinin bir doğal sonucu olarak para arzındaki artışın para talebinde de artışlara neden olması ve dolayısıyla fiyat artışlarını uyarması biçiminde özetlenebilir.

Modern Miktar Teorisi'ne göre para arzındaki bir artış, önceki kısımda ifade ettiğimiz gibi hem finansal aktiflere olan talebi artırır, dolayısıyla faiz oranlarını düşürür ve böylece yatırımların ve istihdamın artmasına yol açar, hem de mal ve hizmet talebinde bir artışa yol açarak fiyatlar genel düzeyini, dolayısıyla yatırımları artırır. Fiyatlar genel düzeyindeki artış böyle başlar ancak burada durmaz. Yatırımların hem faiz oranlarındaki düşüşler hem de fiyatlar genel düzeyindeki yükseliş nedeniyle artması üretim faktörlerine yönelik talebin artmasına yol açar. Bu ise girdi fiyatlarını yükselterek fiyatlar genel düzeyini bir kere daha artırır. Diğer taraftan girdi fiyatlarındaki artış, toplam arzın azalmasına yol açarak fiyatlar genel düzeyinin biraz daha artmasına yol açar (Friedman, 1993: 90-1 ve Dinler, 2000: 395).

Bu şekilde fiyatların artmaya başlaması, enflasyon beklentisine neden olurken, hane halkı elinde tuttuğu parayı azaltarak (çünkü artık elde para tutmanın maliyeti yükselmiştir) mal ve hizmet talebini artıracaktır. Bu talep artışı paranın dolanım hızının yükselmesine neden olacaktır. Cambridge denklemi göz önüne alındığında, $k=1/V$ olarak ele alınırsa, V yükselince k 'nın küçüleceği görülür. $M=kPT$ denkleminde, kısa dönem için k küçülmüş ve T sabit olduğuna göre, para arzındaki (M) artış, fiyatlar genel düzeyine (P) aynı yönde ve daha büyük oranda bir artış olarak yansiyacaktır (Dinler, 2000: 395).

Maliye politikasının kısa dönemde Keynesyen teorisinin öngördüğünden daha az etkili, para politikasının ise hem enflasyonist etkiler açısından hem de gelir ve istihdam düzeyi açısından Keynesyen iktisatçıların düşündüğünden daha etkili olduğunu fark eden Friedman, Keynesyen teoriyi daha radikal bir şekilde sorgulamaya başlamış görünmektedir. Bu bağlamda tarihi verilerden yararlanarak önemli ampirik çalışmalar yapmıştır.

- Ampirik Dayanaklar

1) Para ve Maliye Politikalarından Hangisinin Daha Etkin Olduğu Üzerine Ampirik Çalışma: Friedman-Meiselman Araştırması

Friedman, 1960'lı yıllarla birlikte, Keynesyen teorinin ampirik temellerinin olmadığını iddia etmiş ve Meiselman'la birlikte maliye ve para politikalarının etkinliğini karşılaştırmaya yönelik bir araştırma yapmıştır. Meiselman ve Friedman, Monetarist teorisyenlerin araştırmalarında sıkça kullanılan tek değişkenli denklemlerden yararlanarak ABD'deki altmış yıllık bir sürecin analiz edilmesiyle yapılan ve 1963 yılında yayınlanan bu çalışma sonucunda para arzının tüketimi belirleme açısından Keynesyen maliye politikasının özünü oluşturan otonom harcamalardan daha üstün olduğunu ortaya koymuşlardır (Üstelik devletin, harcamalarını artırarak uyguladığı maliye politikası, özel yatırımları dışlamaktadır. Bu ise, ekonominin gerçek performansını gösterebilmesine engel olur). Ampirik bulgular, paranın sadece önemli olduğunu değil fakat ayrıca ekonomik faaliyeti etkileyen temel unsur olduğunu göstermiştir. Ancak bu çalışmanın ortaya koyduğu en önemli şey, Friedman ve Meiselman'ın ifade ettiği üzere, "...para stoku üzerinde kontrol"ün "toplam talep seviyesini etkilemek yönünden otonom harcamaların kontrolünden çok daha uygun bir araç" olduğu biçiminde özetlenebilir. Diğer taraftan L. C. Anderson ve J. L. Jordan'ın 1968'de yayınladıkları bir araştırma da bu sonucu destekler nitelikte sonuçlara ulaşmıştır. Bu araştırmaya göre, para arzında meydana gelen 1 dolarlık bir artış milli gelirden üç ay sonra 1.46 dolarlık artışa yol açarken, maliye politikasının aynı dönemde yaratacağı etki 0.4 dolar düzeyinde kalmaktadır (Savaş, 2000c: 881-4). Böylece Keynesyen teorideki "paranın etkinliği azdır", maliye politikası, özellikle de otonom harcama politikaları, toplam talebi ve geliri etkileme açısından daha önemlidir şeklindeki görüşe karşı önemli ampirik kanıtlar ileri sürülmüş ve maliye politikasının etkisinin belirsizliği vurgulanmış oluyordu.

2) Para Arzı ve Milli Gelir Arasındaki Nedensellik İlişkisi ve Parasal Gecikmeler: Friedman-Schwartz Tezi

Friedman ve Schwartz'ın para arzı ve milli gelire ait zaman serilerini kullanarak yaptıkları araştırma, hem para arzı ve milli gelir arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü, hem de para politikasının uygulanmasıyla sonuçların ortaya çıkması arasında

belirli bir sürenin geçmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmaya göre, para arzında meydana gelen gelişmelerin tepe noktaları, milli gelirde meydana gelen değişmelerin tepe noktalarından 16 ay önce ortaya çıkarken, para arzındaki değişmelerin dip noktaları milli gelirdeki değişmelerin dip noktalarından 12 ay önce ortaya çıkmaktadır. Yani, para arzındaki değişmeler, parasal gelir ve fiyatlarda aynı yönde bir değişmeye yol açmaktadır. Fakat bu değişmeler belirli bir gecikmeyle ortaya çıkarlar. Diğer taraftan, para stokundaki değişmeler, parasal gelir ve fiyatlarda yaşanan değişmelerle açıklanamayan özel tarihi koşullardan kaynaklanır (Savaş, 2000c: 882-3).

Friedman, para stokunun nominal milli gelir ve fiyatlar üzerinde ne kadar etkili olduğunu Schwartz'la birlikte yaptığı bu ampirik çalışma ile ortaya koymuştur. Ancak yapılan bu çalışmanın gecikmelerle ilgili olarak ortaya koyduğu gerçekler, parasal otoritelerin ekonomi açısından ne kadar hassas bir yerde bulunduklarını göstermiştir. Parasal otoritelerin uygulayacakları yanlış bir politika ekonomide derin istikrarsızlıklara yol açabilecektir.

3) Parasal Otoritenin Oynayabileceği Kritik Rol: 1929 Büyük Buhranı'nın Nedeni

Friedman ve Schwartz'ın 1963 yılında yayınlanan bir diğer çalışması (ABD'nin Parasal Tarihi), *Büyük Buhran*'ın ABD Merkez Bankası'nın uyguladığı sıkı para politikasından kaynaklandığını ortaya koymuştur. 1867-1948 dönemin kapsayan bu çalışma, ABD'de 1929-1933 döneminde para arzının üçte birden fazla (%35.2 oranında) azalmış olduğunu göstererek parasal otoritelerin ne kadar kritik bir noktada bulunduklarını açığa çıkarmıştır. Ancak bu araştırmanın hem para politikası açısından hem de Keynesyen iktisat açısından çok boyutlu sonuçları bulunmaktadır. *Para politikası açısından anlamı*, parasal otoritelerin parasal artış oranını üretim artış oranı ve paranın dolanım hızının azalma trendine uygun bir şekilde ayarlaması ve para arzında bunun dışında müdahalelere başvurulmaması gerektiği şeklinde özetlenebilir. Nitekim, Friedman'a göre ABD'de parasal otorite para arzını %4 dolayında sabit bir şekilde artırmalıdır. Başka bir deyişle liberal iktisadi yaklaşımlar için de önemli bir dayanak teşkil etmiştir. *Keynesyen iktisat açısından anlamını* ise şöyle özetlemek mümkündür:

Bilindiği üzere, Friedman ve Schwartz'ın yaptığı çalışmaya kadar, Büyük Buhran döneminde parasal otoritenin elinden geleni yaptığı fakat krizi engelleyemediği düşünülmüştür. Bu ise, Keynesyen iktisat açısından para politikasının ve piyasanın yetersizliğine ve durgunluktan çıkış için maliye politikasının gerekliliğine önemli bir kanıt sayılmıştır. Friedman ve Schwartz yaptıkları çalışmayla, Büyük Buhran'ın bir piyasa olgusu olmaktan ziyade parasal otoritenin ekonomiye yaptığı yanlış müdahalenin bir sonucu olduğunu ve para politikasının ne kadar önemli olduğunu göstererek Keynesyen iktisadın çok önemli bir dayanağını tartışılır hale getirmiştir (Skousen, 2003: 452-6 ve Savaş, 2000c: 883-5).

İktisat Politikalarının Etkinliği Sorunu

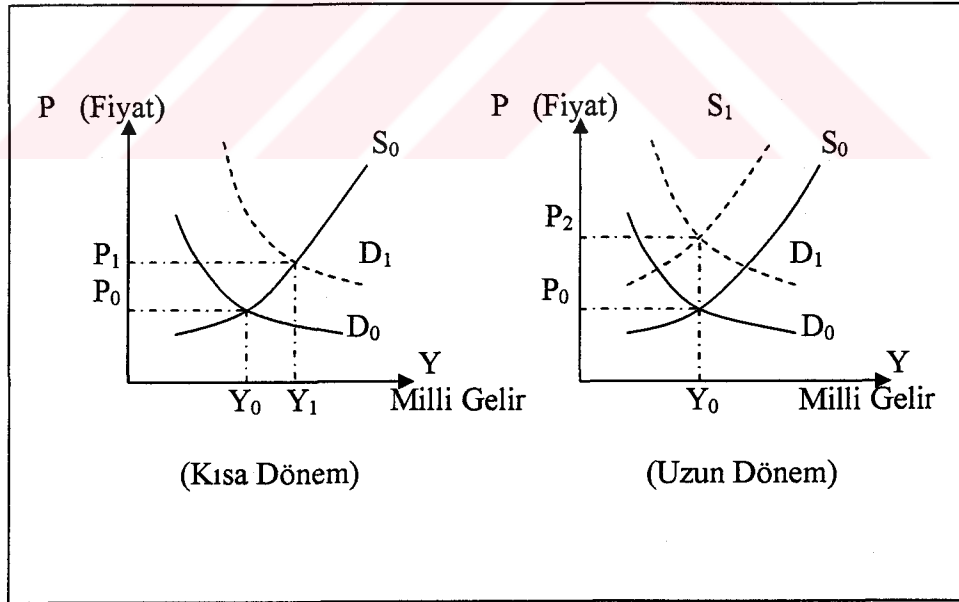
Yukarıda aktardığımız araştırmaların ortaya koyduğu gerçek şudur ki, kısa dönemde maliye politikalarının etkileri Keynesyen iktisadın ortaya koyduğunun aksine oldukça belirsiz ve zayıf, para politikalarının etkileri ise, Keynesyen iktisadın öngördüğünün aksine, doğrudandır ve önemli bir etkiye sahiptir. Ancak, para politikalarının uygulanmasından etkilerinin ortaya çıkmasına kadar uzun ve belirsiz bir dönem geçmesi gerektiğinden, yani, önemli gecikmeler söz konusu olduğundan, kısa dönemde bahsi geçen politikaları uygulamak, Büyük Buhran'ın gösterdiği üzere oldukça tehlikelidir. Çünkü bu politikalar kısa dönemde istikrar yerine istikrarsızlık getirmektedir. Dolayısıyla bir devletin yapması gereken şey, ani politika değişikliklerinden kaçınmak ve para arzını, para hızında olası düşmeleri de hesaba katarak GSMH'deki artışa paralel bir şekilde artırmaktır (Savaş, 2000c: 886).

Transmisyon (Aktarım) Mekanizması (Uzun ve Kısa Dönem Etkiler)

Transmisyon mekanizması para stokundaki beklenmeyen değişimlerin reel ekonomiye nasıl yansıdığı sorunu ile ilgili bir kavramdır (Aftalion ve Poncet, 1992: 41). Aslında, Monetarist Miktar Teorisi'nde Keynesyen ve Monetarist aktarım mekanizmasına ismini koymadan bir giriş yapmıştık. Ancak oradaki analiz, daha çok

kısa dönemle ilgiliydi. Şimdi, uzun dönemi de hesaba katarak, aktarım mekanizmasını para stokunda beklenmedik bir artış olduğu varsayımıyla açıklamaya çalışacağız.

Para arzında bir artış olduğunda finansal aktiflere olan talep artar. Bu talep artışı nedeniyle, faiz oranları düşeceğinden müteşebbislerin yatırım isteği artacaktır. Ancak bir süre sonra finansal aktiflerin fiyatları yükselmeye ve reel aktifler daha cazip hale gelmeye başlayacak ve bu yüzden reel mal ve hizmetlere olan talep artacağı için fiyatlar genel seviyesi artacaktır. Bu durum müteşebbislerin kar bekleyişlerini artıracığından yatırımları artıracaktır. Böylece, talep ve yatırım artışıyla birlikte gelirde artış sözkonusu olacaktır (Şekil: 2 A paneli). Yatırımların artması emek talebini artıracaktır. Ücretlerin yavaş ayarlanması (işçilerin fiyat artışlarını geç algılaması veya gecikmeli algılaması) nedeniyle istihdamda da bir artış olacaktır. Ancak işçiler aldandıklarını algıladıkları zaman emeklerini geri çekmeye başlayacaklar ve ekonomi eski gelir ve istihdam seviyesine (Doğal İşsizlik Oranına) daha yüksek fiyatlar genel seviyesi (enflasyon oranı) ile geri dönecektir (Şekil: 2 B paneli) (Yay, 2000b: 134-5).



ŞEKİL 2: Ekonomide Kısa Ve Uzun Dönem Ayrımı

Kaynak: Gülsün Gürkan Yay, (2000b), İktisat Yazıları (s.135)

Transmisyon mekanizması sayesinde, ekonomide uzun dönem-kısa dönem ayrımları belirginleştirilmiş olmakla kalmıyor, Keyensyen politikaların uzun dönemde enflasyonist etkiler yaratacağı ortaya konulmuş oluyordu. Bütün bunlara ek olarak, para politikasının kısa dönemde etkili bir politika olmasına rağmen, uzun dönemde yaratabileceği olası olumsuz ve belirsiz etkiler nedeniyle, piyasanın işleyişini aksatacak tarzda devlet müdahalelerinin, özellikle kısa dönem istikrar için yapılan müdahalelerin yanlışlığı vurgulanmış oluyordu. Başka bir deyişle, hem para politikasına hem de bütçe ve maliye politikalarına gerektiğinden fazla değer verilmekteydi (Friedman, 1993: 112).

İşsizlik ve Enflasyon Analizi ve Phillips Eğrisi

A. W. Phillips, 1958 yılında İngiltere için, 1861-1957 yılları arasında nominal ücretlerdeki artış oranı ile eksik istihdam oranı arasında ters yönlü bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koyan bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın Keynesyen iktisat açısından kritik bir anlamı olmuştur. Zira çalışmada yer alan nominal ücretler artış oranı enflasyon artış oranı olarak düşünüldüğünde ve eksik istihdam oranı da işsizlik oranı olarak ele alındığında, Keynesyen teorinin önemli bir eksikliğini gidermektedir. Bilindiği üzere, 1950'lerin sonuna kadar, Keynesyen teoride fiyatlar genel düzeyi sabit varsayılmakta ve dolayısıyla modelin dışında belirlenmekteydi. İşte Phillips bağıntısı, Keynesyen iktisat açısından, modele kattığı ek bir denklemlerle fiyatlar genel düzeyini, yani enflasyonu açıklama olanağı sağlamıştır (Aftalion ve Poncet, 1992: 68-9).

Phillips'in çalışmasından sonra işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişki üzerine ekonometrik çalışmalar artmış ve bu çalışmalar, işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkinin oldukça dengesiz olduğunu ortaya koymanın yanı sıra, bu ilişkiye ilişkin şaşırtıcı bir özellikle karşılaşmışlardır: Eğri üzerinde her bir yıl için, işsizlik ve enflasyon oranını ortak olarak gösteren noktalara o yılın tarihi yazıldığında, Phillips eğrisi etrafında halkalar oluşmakta ve bu halkaların dönüş yönü dönemsel olarak sağa, ya da sola olabildiği gibi, dönemsel eğilime ters durumlarla da karşılaşabilmektedir. Örneğin ABD'de 1951 yılına kadar bu halkaların dönüş yönü sola doğru (trigonometrik

yönde) iken o yıldan sonra saat yönünde (özellikle 1961'den itibaren daha da net görülmektedir) olmaya başlamıştır (Güran, 1999: 248-9; Aftalion ve Poncet, 1992: 69).

İşsizlik ve enflasyon arasındaki bu dengesizlikleri ve Phillips eğrisinde görülen sağa ya da sola doğru halkalanmaları göz önüne alan Friedman, Phillips eğrisinde enflasyonist beklentilerin hesaba katılmadığını, eğer enflasyonist beklentiler hesaba katılırsa, Phillips eğrisindeki halkalanmaların açıklanabileceğini ve böylece Phillips eğrisinin daha doğru bir şekilde değerlendirilebileceğini ifade etmiş ve yaptığı analizle bambaşka sonuçlara ulaşmıştır (Savaş, 1999: 895).

İşsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkiler ve Phillips eğrisi üzerine Monetaristlerin yaptığı bu analiz, Phillips eğrisinde kısa dönemde görülebilecek ters yönlü ilişkiyi ve bu ilişkinin istikrarsızlığını gösterdiği gibi, Phillips eğrisindeki halkalanmaların nedenlerini açıklayabilmiştir. Ancak Phillips eğrisi üzerine Monetarist analizin ortaya koyduğu en önemli sonuç, konjonktürel devlet müdahalelerinin uzun dönemde başarısızlığa uğramak bir yana, beraberinde ekonomiye yüksek enflasyon oranları (ya da deflasyonist etkiler) gibi önemli istikrarsızlık unsurları getireceği şeklindedir. Üstelik bu analiz sayesinde Monetaristler, Keynesyen iktisadın 1970'li yıllarda açıklamakta zorlandığı stagflasyonun nedenlerine ilişkin önemli açıklamalar getirmişlerdir: Zira, izlenen politikalarla veya demografik vb. değişmelerle doğal işsizlik oranı değişebilir. Eğer doğal işsizlik oranı artmışsa ve devlet bunun farkında değilse, uygulayacağı genişletici politikalar, işsizlik ve enflasyonun bir arada görülebileceği bir durum yaratır. Nitekim, 1960'lı yılların sonundan itibaren, ABD'de işsizlik ve enflasyon oranı şekilde yer alan ABCDE... yolunu izlemiş ve saat yönünde halkalanmıştır (Aftalion ve Poncet, 1992: 73-4).

2.1.2. Monetarizmin Kilit Önergeleri

1. Tüketiciler harcamalarını, *cari gelirlerine* göre değil de *daimi gelirlerine* göre ayarlarlar. Bu yüzden, bütçe ve maliye politikaları yoluyla tüketicilerin cari gelirlerini artırmaya dönük politikalar Keynesyen iktisadın öngördüğü kadar etkili değildir.

Üstelik, kamu harcamalarındaki artış, özel kesim yatırımlarını dışlamaktadır. Zaten, bütçe ve maliye politikalarının gelir üzerindeki etkisini kanıtlayan herhangi bir olgusal dayanak da bulunmamaktadır. Ancak, bahsi geçen politikaların etkisinin olmadığı yönünde bir çalışma bulunmaktadır. Andersen ve Jordan'ın yaptığı bir çalışma, bütçe ve maliye politikalarının toplam harcama üzerinde ölçülebilir net bir bütçesel-mali etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır (Friedman, 1993: 118-127).

Friedman para ve para olgusu üzerine düşüncelerini aşağıdaki gibi özetlemiştir (Friedman, 1993: 88-9-90):

2. Kesin olmamakla birlikte para arzındaki büyüme oranı ile nominal gelirdeki büyüme oranı arasında ortalama olarak tutarlı bir ilişki bulunmaktadır. Para miktarı hızla büyüdüğünde nominal gelir hızla artmakta; para miktarı hızla azaldığında nominal gelir de hızla azalmaktadır.

3. Parasal büyümedeki değişikliğin gelir üzerindeki etkisi gecikmeli olarak ortaya çıkmakta ve gecikmenin ne kadar süreceği, veri bilgi birikimiyle kesin olarak belirlenememektedir. ABD, İsrail, Japonya, Hindistan, Kanada ve bazı Güney Amerika ülkeleri için yapılan araştırmalar, para arzındaki artışın nominal gelir üzerindeki etkisinin 6 ile 9 ay arasında ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak bu gecikme süresi dikkate alındığında bile, ilişki kusursuz olmaktan uzaktır.

4. Nominal gelirdeki yeni artış oranı tipik biçimde ilk olarak üretimde kendini gösterir. Fiyatlarda ise hemen hiç değişiklik olmaz. Parasal büyüme oranı düşürülmezse, nominal gelirden büyüme oranı ve fiziksel üretimde sözcülemi altı dokuz ay sonra düşecektir. Ancak fiyat artış hızı bundan çok az etkilenecektir. Fiyat artış hızı üzerinde aşağıya doğru bir baskı ancak gerçek ve potansiyel üretim arasındaki açık büyüdüğü takdirde oluşacaktır.

5. Ortalama olarak, fiyatlar üzerindeki etki gelir ve üretim üzerindeki etkinin görülmesinden yaklaşık dokuz ile on beş ay sonra, yani, parasal büyümedeki

değişimden ortalama olarak 15 ile 24 ay sonra ortaya çıkacaktır. Gecikme süresinin bu denli uzun oluşu, enflasyonun bir gece içinde düşürülemeyeceğine, bu nedenle de asıl yapılması gerekenin enflasyonun başlamasına izin vermemek olduğuna işaret eder.

6. Beş ya da on sene gibi uzun olabilecek kısa dönemde parasal değişimler ilk olarak üretimi etkiler. Öte yandan 10 yıllık dönemler sonrasında parasal büyüme oranı ilk olarak fiyatları etkiler. Daha uzun dönemde üretime ne olacağı ise reel nedenlere dayanır: halkın girişimciliği, akıllılığı ve çalışkanlığı; tutumluluk düzeyi; sanayiinin ve hükümetin yapısı; rekabetçi kurumların niteliği; uluslararası ilişkiler vb.

7. Buraya kadar aktarılanlar göz önüne alındığında, enflasyonun para miktarındaki artışın, yalnızca üretim miktarındaki artışın üzerinde olması durumunda ortaya çıkacağı kabul edilirse, enflasyonun her zaman ve her yerde parasal bir olgu olduğu görülecektir. Ancak, para miktarındaki hızlı artış kimi zaman yeni altın yataklarının bulunması, kimi zaman bankacılık sistemindeki değişimler, kimi zaman özel harcamaların finanse edilmesi -belki de çoğu kez- hükümet harcamaları için finansman ihtiyacı gibi bir nedenden kaynaklanabilir.

9. Hükümet harcamaları enflasyonist olabilir ya da olmayabilir. Para basmak veya banka depozitleri yaratmak gibi yollardan finanse edilmişse, hükümet harcamaları açıkça enflasyonist sonuçlar yaratacaktır. Hükümet harcamalarının vergilerle ya da kamu borçlanması ile finanse edilmesi durumunda ise, hükümetin bu fonları vergi yükümlüleri ya da hükümet bu finansmanı yapmasaydı bu fonları ödünç almış olacak kişiler yerine harcaması durumu doğacaktır. Bütçe ve maliye politikası hükümet tarafından milli gelirin hangi parçasının harcanacağını; bu harcamanın yükümlülüğünün kim tarafından taşınacağını belirlenmesinde çok önemlidir. Bütçe ve maliye politikası kendi başına enflasyon açısından önemli değildir. Önemli olan harcamanın nasıl finanse edildiğidir.

10. Parasal büyümedeki bir değişme faiz oranlarını önce bir yönde etkiler, daha sonra bu etki tersine döner. Bu nedenle, para politikası açısından temel yol gösterici, faiz oranı değil, para miktarındaki değişmelerdir.

11. İşsizlik ve enflasyon arasında kısa dönemde ters yönlü bir ilişki görülebilir. Fakat görüldüğü kadarıyla bile, bu ilişki istikrarlı değildir. Uzun dönemde bireyler, enflasyon beklentilerini gerçekleştiren enflasyona daha çok uyumlandırabilmektedirler. Bu yüzden Phillips eğrisi uzun dönemde doğal işsizlik oranında dikey bir eğridir. Yani uzun dönemde işsizlik ve enflasyon arasında negatif ya da pozitif yönlü bir ilişki bulunmamaktadır. Daha uzun dönemler söz konusu olduğunda, izlenen politikalar ve demografik nedenler gibi nedenlerle doğal işsizlik oranı kayabilir. Bu durumun farkında olmayan hükümetler, örneğin doğal işsizlik oranı artmışsa, uygulayacakları para politikaları nedeniyle ekonominin daha istikrarsızlaşmasına ve stagflasyon gibi sorunların oluşmasına yol açabilirler (Aftalion ve Poncet, 1992: 73-4).

Buraya kadar Monetarizmin, iktisadi süreçleri ve olguları nasıl tahlil ettiğini, yani olanı nasıl tahlil ettiğini irdelemeye çalıştık, ki Friedman var olanı tahlil etmeye yönelik bu tür bir çabayı iktisatın pozitif bilim olma boyutu olarak nitelendirmektedir. Ancak Friedman'a göre, iktisat biliminin olması gerekeni ya da yapılması gerekeni araştıran normatif bir boyutu daha vardır. Normatif iktisat esas olarak, yararlı iktisadi sonuçlara ulaşmak için uygulanması gereken iktisat politikalarını içerir ve iktisat politikaları var olanın nasıl algılandığı (Friedman'ın ifadesiyle pozitif iktisatla) ile doğrudan ilgilidir. Bu yüzden, Monetaristlerin politika önerilerine geçmeden önce Monetarizme ait soyutlanmış gerçeklik dünyasını en genel hatlarıyla aktarmaya çalıştık. Artık, yukarıda aktardıklarımıza binaen Monetarizmin önerdiği politikaları en genel hatlarıyla ele alabiliriz.

2.1.3. Monetarizme Yöneltilen Eleştiriler

Monetaristlere yönelik eleştiriler aşağıdaki gibi özetlenmektedir (Savaş, 2000c: 897-8):

1) Monetarist Teori’de faiz oranının, para talebini etkileyen önemli bir faktör olarak kabul edilmemesinin hem teorik ve hem de ampirik bulgulara ters düştüğü öne sürülmektedir. Para talebinin faiz oranıyla ters yönlü ve istikrarlı bir ilişki içinde olduğunu gösteren sayısız kanıt vardır.

2) Para arzınının kısmen içsel bir değişken olduğu ileri sürülebilir. Bu yaklaşıma göre para sistemi iş hayatının gereksinimlerine göre kendini ayarlar. Örneğin yatırım imkanları çoğalır ve finansman ihtiyacı artarsa, bankalar para arzını arttırabilir. Bankaların bu tür girişimleri, faiz oranının artmasını istemeyen devlet tarafından da desteklenir.

3) Para talebi ile para arzı birbirinden bağımsız düşünülemez ve dolayısıyla Friedman’ın para talebi ile para arzında meydana gelen değişmelerin kendilerini milli gelirde meydana gelecek değişmelerle ortaya koyacağı yolundaki görüşü yanlış olabilir.

4) Friedman’ın para çoğaltanının sayısal değerinin büyük olduğunu kanıtlamak amacıyla devamlı gelire yer vermesi tamamen keyfidir. Para çoğaltanının büyük olması, Para arzı ile milli gelir arasındaki yüksek bir korelasyon sonucu olabilir. Öte yandan paranın dolanım hızının uzun dönemde istikrarlı olması ve kısa dönemde konjoktürel dalgalanmalar göstermes para arzının endojen olması halinde de kanıtlanabilmektedir.

5) Para arzının içsel bir değişken olarak ele alınmasını önlemek için, Monetaristler değişkenleri zamanlama yönteminini (timing) kullanmak istemişlerdir. Ancak Tobin, para arzının endojen olması halinde de, Friedman – Schwartz araştırmasında para arzı ile milli gelir arasında saptanan ilişkinin geçerli olduğunu göstermiştir.

6) Monetarist Teori’nin önemli kavramları olan devamlı gelir, para çoğaltanı ve para arzı ile milli gelir arasında yapılan zamanlama (16 aylık gecikme) arasında çelişki olduğu öne sürülmüştür. Bir kere para çoğaltanının büyük olması para arzı ile milli gelir arasında çabuk ortaya çıkan bir ilişki olduğunu gösterir. Bu nedenle eğer para çoğaltanı

büyükse, para arzı ile milli gelir arasında 16 aylık bir gecikme olduğunu öne sürmek çelişkili olacaktır.

7) Monetarist Teori'nin para ve maliye politikalarının, istikrar bozucu olduğunu öne sürmesi, kendi buluşları değildir. Birçok Keynesyen iktisatçı da maliye politikasının bu tür olumsuz etkilerine dikkati çekmişler ve artan oranlı vergileme gibi "Otomatik Düzenleyici"lerin tercih edilmesini önermişlerdir.

2.2. Arz Yönlü İktisat Teorisi

1970'li yıllarla birlikte gelişmiş ülkelerin hemen bir çoğunda ortaya çıkan, ve ekonomik durgunluğa eşlik eden yüksek işsizlik ve enflasyon oranları biçiminde karakterize olan stagflasyon olgusu, özellikle 1974 yılından itibaren süreklilik kazanmış ve bu sorun karşısında, bir bunalım iktisatı olarak Keynesyen iktisadın girişimleri başarısızlığa uğramıştır. Zira stagflasyon olgusu o dönemde Keynesyen iktisadın öngöremediği ve açıklayamadığı bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, bir taraftan Monetarist teorinin görüşlerinin hızla yaygınlaşmasına yol açarken, diğer taraftan bu soruna çözüm ürettiğini iddia eden yeni bir teorinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Roberts, 2003: 2¹⁰). İlk defa 1976 yılında Dr. Stein tarafından Arz Yönlü İktisat (Supply-Side Economics) Teorisi olarak adlandırılan bu yeni teori, süreklilik kazanan stagflasyon olgusunu çözmek üzere, genel hatlarıyla, devlet harcamalarının azaltılması, para arzındaki artış hızının yavaşlatılması, yasal-kurumsal serbestleşmeye yönelik uygulamalar ve nihayet, tasarruf ve sermaye birikimini yavaşlatan vergi yüklerini hafifletilmesi biçiminde özetlenecek politikalar önermiştir (Savaş, 2000c: 956 ve Aktan, 2000: 2¹¹).

¹⁰ Paul Craig Roberts'e ait "My Time with Supply-Side Economics" başlıklı yazı, internette yer alan http://www.vdare.com/roberts/supply_side.htm sitesinden indirildiği için sayfa numaralarında kaymalar olabilir. Çalışmanın bu bölümünün daha sonraki kısımlarında da aynı yazıdan yararlanılmakta ve sayfa numaraları internette indirilen biçime uygun olarak verilmektedir.

¹¹ Coşkun Can Aktan'a ait "Arz-Yönlü İktisat" başlıklı yazı, internette yer alan <http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/okullar/arz-iktisat.htm> sitesinden indirildiği için sayfa numaralarında kaymalar olabilir. Çalışmanın bu bölümünün daha sonraki kısımlarında da aynı yazıdan yararlanılmakta ve sayfa numaraları internette indirilen biçime uygun olarak verilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde 1970'lerin sonuna doğru Reagan ve Thatcher gibi politikacıların öncülüğünde popüler hale gelen ve bu politikacıların seçilmesiyle uygulama olanağı bulan Arz Yönlü Teori, popüler düzeyde daha çok, yukarıda saydığımız politika seçeneklerinden sonuncusuyla – yapılacak vergi indirimlerinin ekonomideki tasarruf ve sermaye birikimi düzeyini yükselterek ekonomik büyümeyi hızlandıracağı ve ekonomik etkinliği artıracacağı biçiminde özetlenebilecek politika seçeneği ile – bilinmektedir. Arz Yönlü İktisat, daha çok bu politika önermesiyle bilinmekle birlikte, sonraki dönem açısından taşıdığı esas önem, dikkatleri, ekonominin arz yönünü etkileyen faktörlere çekmiş olmasında yatmaktadır.

Bilindiği üzere, 1945-1975 arası dönemde yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu ekonominin talep yanıyla ilgilidir. Bunun nedeni bahsi geçen dönemde hakim iktisadi paradigmayı oluşturan yaklaşımın Keynesyen iktisat olmasıdır. Keynesyen teoriye göre, ekonominin arz koşulları kısa dönemde sabit, uzun dönemde de iktisat politikalarına karşı duyarsızdır. Yani, arz koşulları iktisat politikalarının etki alanının dışında yer almaktadır. Oysa talep koşulları iktisat politikalarına oldukça duyarlıdır ve iktisadi alanda karşılaşılan dengesizlikler (enflasyon, işsizlik ve deflasyon vb.) toplam talep ayarlamaları yoluyla giderilebilir (Savaş, 2000c: 955). Keynesyen Teori'ye göre özellikle karşılaşılan durgunlukların kaynağında toplam talepteki yetersizlikler bulunmaktadır. Dolayısıyla, yoğunlaştırılması gereken esas konu ekonominin talep koşullarıdır.

Arz Yönlü Teori'ye göre ise, bütün sorunların kaynağında Keynesyen iktisatçıların iddia ettiği gibi “efektif talep yetersizliği” değil, üretimin talebe göre yetersiz kalması yatmaktadır. Çünkü tüketim, esasen üretimin bir etkisidir. Üretim tüketimin bir etkisi değildir. Bir ülkedeki talep, o ülkedeki satın alma gücüne dayanmaktadır. Ülkenin satın alma gücü ise, ülkenin yıllık üretimiyle karakterize olur. Başka bir deyişle bir ülkenin gerçek zenginliği o ülkenin yıllık üretiminin bir ölçüsüdür. Dolayısıyla ekonomide arz yönünün talep yönüne önceliği vardır. Özetle Arz Yönlü

İktisat, J. B. Say'ın "her arz kendi talebini yaratır" şeklindeki yaklaşımından yola çıkmaktadır (Cleaver, 1981: 1¹²; Aktan, 2000: 3-4).

Ekonominin arz yönüne ilginin artmasında Arz Yönlü Teori'nin önemli bir rolü bulunmasına karşılık, bu ilgi artışına ve Arz Yönlü Teori'nin de bizatihi ortaya çıkışına yol açan başka olgular da söz konusu olmuş görünmektedir. Bir kere, Fordist birikim sisteminin çöküşü, gelişmiş ülkelerde iç piyasaların sınırlarına ulaşılması, kar oranlarının düşmesi, süreklilik arz eden durgunluk vb. etmenler ikili bir yöneliş ortaya çıkarmıştır. Bunlardan bir tanesi, yeni ürünler ve yenilikler yaratarak genişleyebilir üretim ve piyasa olanakları oluşturma biçiminde karakterize olan yöneliş, ki bu yöneliş enformasyon ve iletişim teknolojilerinde büyük bir sıçramaya yol açmış ve bu sıçramadan fazlasıyla etkilenmiş görünmektedir. Böylesi bir arayış bizatihi, dikkatin arz yönüne kayması anlamına gelir. Ama sadece bu değil; fakat aynı zamanda bu yönelişlerin bilimsel ve teknolojik alanda yarattığı yenilikler, firma organizasyonlarından, yeni dinamik sektörlerle, firmaların strateji ve düşünce yapılarına, vb. biçimde iş dünyasına önemli etkileri olmuştur. Başka bir deyişle iş dünyasında hem maddi olarak hem de düşünsel düzeyde bir paradigma kayması ortaya çıkmıştır ve bu kaymaya uyumlanma yönünde bir zorlama ve zorlanma söz konusu olmuştur. Bu bir dönüşüm sürecidir ve dikkatlerin ister istemez ekonominin arz yönüne kaymasına yol açmıştır. Çünkü arz koşulları radikal bir şekilde değişmiştir ve hızla değişmeye devam etmektedir.

Bir diğer yönelimin kaynağında ise, kriz sonrası özellikle Keynesyen efektif talebi artırmaya dönük politikaların başarısızlığının kısa sürede anlaşılmasıyla, firmalar açısından genişleyebilir piyasa coğrafyasının ulusal piyasalar yerine uluslararası piyasalara kayması yönündeki eğilimin kesinlik kazanması yer almaktadır (Bu özellikle 1970'lerde hız kazanan ve 1980'li yıllarla birlikte Ç.U.Ş.'ların küresel piyasaları

¹² Harry Cleaver'e ait "Supply-Side Economics: The New Phase of Capitalist Strategy in Crisis" başlıklı yazı, internette yer alan <http://www.eco.utexas.edu/homepages/Faculty/Cleaver/304Lsupplyside.html> sitesinden indirildiği için sayfa numaralarında kaymalar olabilir. Çalışmanın bu bölümünün daha sonraki kısımlarında da aynı yazıdan yararlanılmakta ve sayfa numaraları internetten indirilen biçime uygun olarak verilmektedir.

neredeyse fethetmesiyle doruğa ulaşan bir süreçtir). Çünkü coğrafi olarak yeni piyasalara ulaşma ve bu piyasalara sızma, firmaların ayakta kalabilmesinin ve ulusal düzeyde sermaye birikiminin sürdürülebilmesinin yegane koşulu haline gelmiş görünmektedir. Böylesi bir kaymanın en önemli sonucu, iktisat politikasının odağının ulusal toplam talep yerine, bir ulusal ekonominin performansının yegane gereği haline gelmeye başlayan firmaların uluslararası arenada sürdürülebilir rekabet gücü edinebilmesine, yani arz yönüne kaymasıdır. Üstelik, bir çok gelişmiş ülke benzer bir süreç yaşadığı için bu durum uluslararası düzeyde rekabetin daha da sertleşmesine yol açmış görünmektedir. Rekabet sertleşince, işin doğası gereği rekabette ayakta kalmak çok daha kritik bir sorun haline gelmiştir. Böylece, bir taraftan piyasaların serbestleştirilmesi yönünde uluslararası düzeyde bir eğilim ve kurumsal düzenlemeler oluşurken, yani ekonomiye devlet müdahalelerin kalkması yönünde bir eğilim oluşurken, diğer taraftan, özellikle gelişmiş ülkelerde, sürdürülebilir rekabet gücü sağlamak üzere ekonominin arz yönüne sürekli olarak finansal, organizasyonel, ar-ge çalışmalarının yoğunlaştırılması ve düzenlenmesi vb. biçimde ortaya çıkan *devlet müdahaleleri* söz konusu olabilmektedir.

Bir başka nokta, yeni firma organizasyonları, yeni endüstriyel bölgelerin varlığı, özellikle Japonya'nın 1970'li yıllar boyunca diğer gelişmiş ülkelere nazaran artan performansı, başarı örneklerinin incelenmesine yol açmış ve ekonominin üretim yönü, daha geniş bir ifadeyle arz yönü bu açıdan da iktisadi alanda dikkatlerin giderek yoğunlaştığı bir alan olmuştur.

Ekonominin arz yönüne artan bu ilginin kaynaklarından biri de, özellikle 1970'li yıllarla birlikte “hazırlanan makroekonomik modellerin, toplam üretim fonksiyonları, geliştirilmiş yatırım ve sermaye stoku denklemleri, ayrıntılı sınai üretim ve kapasite endeksleri ve finansman olanaklarını gösteren denklemlere yer vererek ekonominin arz yönünü daha geniş bir şekilde analiz etmeye” imkan tanıyacak şekilde gelişmesi olmuştur (Savaş, 2000c: 957).

Ekonominin arz yönüne artan ilginin ve Arz Yönlü İktisat Teorisi'nin ortaya çıkmasının maddi temellerinden bir tanesi de, uluslararası iktisadi hiyerarşide görülen değişimlerdir. Eski süper güç İngiltere ile yeni süper güç ABD'nin iktisadi potansiyellerinin sürekli gerilemesi, buna karşılık özellikle Almanya ve Japonya'nın iktisadi gücünün sürekli artması, özellikle ABD ve İngiltere'de dikkatleri arz yönüne kaydırmış görünmektedir (Arın, 1992: 21-32). Zira, Arz Yönlü İktisatçıları ilk defa bu iki ülkede ortaya çıktığı gibi, özellikle 1980'li yıllarla birlikte ortaya çıkan Yeni Büyüme ve Ticaret Teorileri de ilk olarak bu ülkelerde yaşayan iktisatçıların ortaya attığı teoriler olmuştur. Üstelik, Arz Yönlü Teori ilk uygulama olanağını da bahsi geçen iki ülkede bulmuştur.

Arz Yönlü İktisat Teorisi'nin ortaya çıkışı ile uygulama olanağı bulması arasında çok kısa bir zaman dilimi bulunmaktadır: 1975 yılı vergi oranları ile büyüme arasındaki ilişkinin net olarak ortaya konulması; 1976 yılı bu ampirik verilere dayalı olarak oluşturulan teorinin Arz Yönlü İktisat Teorisi olarak adlandırılması ve 1979 yılı İngiltere'de Thatcher, 1981 yılı ABD'de Reagan ile Arz Yönlü Teorinin uygulamaya konulması. Yani, teori ortaya çıkışından birkaç yıl sonra uygulama olanağına kavuşmuştur. Bunun nedenlerinden biri, Arz Yönlü Teorinin enflasyon oranlarını düşürüp büyümeyi hızlandırabileceğine dönük iddialarıdır. Ancak, bir başka önemli neden daha görülmektedir: "Arz Yönlü İktisat, İngiltere, ABD ve 1980'li yıllar boyunca diğer ülkelerde önemli düzeyde vergi kesintileri için politik ve teorik bir temel" sağlamıştır (Gwartney, 2003: 1¹³). Sermayenin uluslararasılaşmasının hızlandığı ve rekabetin şiddetlendiği koşullarda, özellikle sermaye kesimine yönelik ulusal düzeyde yapılacak vergi kesintilerinin, bu kesimin uluslararası düzeyde rekabet gücünü artıracığı açıktır. Diğer taraftan Arz Yönlü Teori, piyasaların hem ulusal hem de uluslar arası serbestleştirilmesine yönelik yaptığı vurgularla, dönemin genel eğilimleriyle (üretimde, ticarete ve finansal alanda görülen uluslararasılaşma yönündeki eğilimler)

¹³ Harry Cleaver'e ait "Supply-Side Economics: The New Phase of Capitalist Strategy in Crisis" başlıklı yazı, internette yer alan <http://www.eco.utexas.edu/homepages/Faculty/Cleaver/304Lsupplyside.html> sitesinden indirildiği için sayfa numaralarında kaymalar olabilir. Çalışmanın bu bölümünün daha sonraki kısımlarında da aynı yazıdan yararlanılmakta ve sayfa numaraları internette indirilen biçime uygun olarak verilmektedir.

örtüşmektedir. Bir diğer etmen ise, Arz Yönlü İktisat savunucularının, biraz yukarıdaki etmenlerin de rolüyle medyadan çok çabuk bir şekilde aldıkları destektir. Zira, Arz Yönlü İktisat savunucularının bir kısmı (Robert Bartley, Jude Wanninski ve Irving Kristol gibi) gazetecidir (Rodriguez, 1998: 2¹⁴)¹⁵.

Buraya kadar Arz Yönlü iktisat'ın ortaya çıkışını hazırlayan maddi koşullara değindik. Ancak Arz Yönlü Teori'nin ortaya çıkmasında bir dizi teorik gelişmenin de önemli bir rolü olmuştur.

Bir kere, Klasikler ve Neo-Klasikler ekonominin arz yönüne büyük önem vermekteydiler. Hatta zaman zaman, Keynesyen teorinin, ekonomide arz yönüne verilen bu aşırı öneme bir tepki olarak da çıktığı iddia edilmektedir. Ekonominin arz yönü Keynesyen dönemde gözden düşmekle beraber, akademik çevrelerde geniş yankılar uyandıran çalışmalar da söz konusu olmuştur: R. F. Harrod ve E. Domar'ın arzın da taleple birlikte artması gerektiğini vurgulayan çalışmaları, Solow'un Cobb-Douglas tipi bir toplam arz fonksiyonu oluşturması ve ekonominin makro boyutu açısından taşıdığı önemi göstermesi ve bu çalışma sonrası toplam arz fonksiyonuna yönelik ampirik araştırma ve teorik çalışmalar, gene W. Leontief'in "Input-Output Analizi" sayesinde toplam arz ve toplam talep üzerine yapılan yoğun çalışmalar, 1950 ve 1960'lı yıllarda Kuznets'in ekonomik kalkınma, Kendrick ve Denison'un büyüme ve prodüktivite, Schultz ve Becker'in beşeri sermaye, Grilliches ve Jorgenson'un üretim faktörleri ve prodüktiviteleri konusunda yaptıkları araştırmalar, ekonominin arz yönüyle ilgili olarak yapılan en önemli çalışmalardır. Bütün bunlara binaen, 1970'li yıllarda iktisadi analiz

¹⁴ Timothy Rodriguez e ait "The Rise of Supply-Side Economics" başlıklı yazı, internette yer alan <http://www.communityvoice.com/messages/169.html> sitesinden indirildiği için sayfa numaralarında kaymalar olabilir. Çalışmanın bu bölümünün daha sonraki kısımlarında da aynı yazıdan yararlanılmakta ve sayfa numaraları internetten indirilen biçime uygun olarak verilmektedir.

¹⁵ 1980'lerin başında Amerikan Ekonomi Derneği 18000 kişiden oluşmaktadır ve üyelerinin yalnızca 12'si kendini Arz Yönlü İktisatçı olarak görmektedir (Rodriguez, 1998: 1). Bu veri, Arz Yönlü Teorinin ne kadar hızlı bir uygulama olanağı bulduğunu gösterdiği gibi, teorinin ulaştığı popülaritenin biraz da dönemin eğilimleriyle uyuşmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Zira, Rodriguez'in belirttiğine göre, Arz Yönlü Teori, giderek dönemin baskın eğilimi haline dönüşen liberal eğilimin bir kolunu oluşturuyor olmasına rağmen diğer liberal iktisatçılardan, bu iktisatçıların vergi kesintilerinin harcamaları azaltacağını düşünmeleri nedeniyle, pek de destek görmemiştir. Ancak serbestleşme yönündeki güçlü vurguları özellikle sermaye kesimi ve medya tarafından desteklenmiş olmalıdır.

araçlarındaki gelişmelerin ekonominin arz yönünü incelemek açısından daha uygun olanaklar yaratması teorik gelişmelere ek olarak “alet çantası”nın da gelişmesini sağlayarak Arz Yönlü İktisada öncel olmuştur. Ancak Arz Yönlü İktisat açısından en kritik çalışmalardan biri, hiç kuşkusuz, Avusturyalı iktisatçı Colin Clark’ın 1940’lı yılların sonuna doğru vergi yükü ile enflasyon arasındaki ilişkiyi irdelediği ekonometrik çalışma olmuştur. Bu çalışmaya göre, vergi yükü % 25’in üzerine çıktığında tasarrufu ve çalışmayı azaltarak, üretimi ve arzı daraltarak toplam talep-toplam arz dengesini bozar ve bu yolla enflasyona neden olur. Çalışma yayınlandığı dönemde Keynesyen iktisadın etkinliği ve vergi oranlarının % 25’in üzerine çıkmasına rağmen büyümenin sürmesi gibi nedenlerle pek önemsenmemiştir. Ancak vergi yükü ile makro büyüklükler arasındaki ilişkiye ait ekonometrik çalışmalar devam etmiş 1975 yılında başta Laffer olmak üzere, Mundell, Wanninski ve Robertts’in ulaştığı sonuçlar ile Arz Yönlü Teoriye bir temel teşkil etmiştir (Savaş, 2000c: 956-8). Bahsi geçen sonuçlar çoğunlukla “Laffer Eğrisi” diye bilinen ve vergi yükündeki artışların belli bir düzeyden sonra vergi gelirlerini azaltacağını gösteren bir eğriye dayanır. Ancak Laffer eğrisine değinmeden önce Arz Yönlü İktisat’ın mikro temellerine değinmekte yarar vardır.

2. 2. 1. Arz Yönlü İktisat’ın Mikro Temelleri

Arz Yönlü Teori esas olarak, fiyat teorisinin (mikroiktisat), makroekonomik büyüklüklere uygulanmasından yola çıkmaktadır. Bu bağlamda, devlet faaliyetlerinin ilk etkileri nisbi fiyatlar üzerinde olmaktadır. Gelir değişimleri ise, bu faaliyetlerin ikinci derece etkilerini ifade eder. Bir devlet faaliyeti sonucunda nisbi fiyatlar değişince, kaynakların dağılımı değişecek ve bu değişmeye binaen gelir dağılımı da değişecektir. Başka bir deyişle Arz Yönlü Teori’ye göre Keynesyen iktisadın devlet faaliyetlerinin harcanabilir gelir düzeyini değiştirerek toplam talebi doğrudan etkileyeceği ve toplam talepteki değişimin hızla reel gelir düzeyinde değişikliklere neden olacağı yönündeki görüşü doğru değildir. Devlet faaliyetleri reel toplam talep üzerinde etkili değildir. Fakat nominal talebi etkileyebilir, ki bu etki de para stoğundaki değişimler yoluyla ortaya çıkar (Savaş, 2000c: 958).

Arz Yönlü İktisat'a göre, reel talepteki değişmeler kuşkusuz toplam üretim düzeyini değiştirecektir. Ancak reel talepteki değişmeler harcamalar toplamındaki değişmeler anlamına gelir ve bu harcamalar, toplam gelire, yani toplam üretime eşit olmalıdır. Bu ise, Say Kanunu'ndan başka bir şey değildir. Say'a göre "her üretici kendi tüketimini aşacak ölçüde belirli bir maldan bir miktar üretir. Çiftçi, kendisi ve ailesi için gerekli olandan daha fazla mahsül toplar; şapkacı, kendi kullanımı için gerekli olandan daha fazla şapka yapar; toptancı kendi tüketiminden daha fazla şekeri elde bulundurur. Bunların her biri, rahat bir şekilde yaşam için (kendi ürettikleri mallar dışındaki) diğer bir çok mallara gereksinim duyarlar. Üretilen malların başkalarının ürettikleri mallar ile mübadele edilmesi piyasaları oluşturur". Bu ise, talebin esas kaynağının üretim olduğu anlamına gelir. Yani, "her arz kendi talebini yaratır" (Aktan, 2000: 3-5).

Eğer genel olarak arzın talebe önceliği söz konusu ise, reel gelirdeki değişmeler ancak üretim girdilerinin miktarı veya yoğunluğu yahut etkinliği değişirse meydana gelecektir. Bu bağlamda, eğer devlet gelirden birinci derecede bir etkide bulunmak istiyorsa, doğrudan doğruya üretim girdilerinin miktarını veya etkinliğini değiştirmelidir. Ancak devlet faaliyeti, mahiyeti gereği doğrudan bu tür bir değişikliği yapamaz. Devletin yapabileceği yegane şey her üretim girdisinin reel fiyatını değiştirmektir. Ancak bu şekilde – örneğin üretim girdilerinin yaptıkları hizmetler karşılığı kendilerine ödenen geliri artırarak – üretim girdilerinin miktarını değiştirebilir (Savaş, 2000c: 959). Bu durumda, en uygun iktisat politikası seçeneği vergi politikası haline gelmektedir. Ancak bir kere daha belirtmeliyiz ki, bu süreç Keynesyen harcanabilir gelir artışı yoluyla değil, göreceli fiyatlar yoluyla işleyecektir.

Arz Yönlü İktisat'ın bu konudaki argümanı gayet nettir: Göreceli fiyatlar kişilerin kararlarını, bir taraftan tüketim ve tasarruf arasında, diğer taraftan çalışma ve boş zaman arasında nasıl dağıtacaklarını belirlemelerini sağlar.

Bireyin gelirini parasal olarak cari tüketime ayırmasının maliyeti, parasal olarak tasarruf ve yatırım yapmamak yoluyla gelecek gelir akışından vazgeçmesidir. Gelir akışının bugünkü değeri marjinal vergi oranlarına bağlıdır. Marjinal vergi oranı – ek

gelir başına ödenen vergi oranı – arttıkça, gelir akışının değeri azalır, ve cari tüketimin fiyatı ucuzlar. Bu nedenle, yüksek marjinal vergi oranları yatırım isteğini kırar ve işadamlarının yatırım yapmak yerine çeşitli hobilere (antika toplama, at yetiştirme ve seyahat yapma gibi) ve çeşitli rahatlıklar (lüks otomobiller, pelüş ofisler ve çeşitli sigorta işlemleri gibi) sağlamaya dönük faaliyetlere girişmelerine yol açar. Bu ise, ekonomik büyüme oranının daha düşük olmasına yol açar (Roberts, 2003: 1).

Bir kişinin boş zaman için ayırdığı her ek zamanın maliyeti şimdiki ya da gelecekteki kazançlarından vazgeçmesidir. Vazgeçilen gelirin değeri ek gelirin vergilenme oranına bağlıdır. Marjinal vergi oranı yükseldikçe, boş zamanın maliyeti ucuzlayacak ve bireyin çalışmasından elde edeceği ödülün azalmasına yol açacaktır. Bu durumda kişi, daha isteksizce çalışacak, emek arzını azaltabilecek, vergi oranının daha az olduğu faaliyetlerde bulunmayı daha çok isteyecektir. Vergi oranları bu yüzden emek ve girişimciliğin arzını, yatırım oranını, büyüme oranını ve vergi temelinin büyüklüğünü etkiler (Gwartney, 2003: 1).

Arz Yönlü Teori'ye göre Keynesyen iktisat görelî fiyat etkileri göz ardı ettiği için bambaşka sonuçlara ulaşmıştır. Zira Keynesyen Teori'ye göre, insanlar, gelir ve zenginliği elde etmenin maliyetine aldırmaksızın gelir ve zenginlik düzeyleri hedeflemektedirler. Bir vergi indirimi, hedefledikleri gelir ve zenginlik düzeylerine kısa sürede ulaşmalarına izin vererek çalışma gayreti veya emek arzlarını düşürmelerine yol açar. Bu yüzden Keynesyen iktisatçılara göre, zenginlik vergisi hasılayı artırmak açısından maliyetsiz bir yoldur. Çünkü gelir etkisi hem ikame etkisine karşı işler, hem de bu etkiden daha fazla olur. Bir zenginlik vergisi, insanların arzuladıkları vergi-sonrası zenginliklerini sürdürmek için daha çok çalışmalarına neden olacağından emek arzında bir artışa yol açar. Aslında bu tür bir düşünüş, çalışma ve tasarrufun vergi oranı elastikiyetinin sıfır veya negatif olduğu iddiasına dayanmaktadır. Bu, bazı bireyler için doğru olabilir fakat soruna toplam üzerinden bakıldığında bu geçerli değildir. Keynesyenler bu argümanı ileri sürerken, genel-denge etkisini göz ardı ederek kısmi denge analizi serilerini toplama götürüyor olduklarının ayırdına varamamışlardır. Zira, vergi oranı artışına toplu yanıt daha az bir çalışma ve tasarruf düzeyi getirirse, toplam

Üretim düşecektir, ve insanlar yaşam standartlarını srdremeyeceklerdir (Roberts, 2003: 2).

Arz Yönlü İktisat açısından belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus, vergi oranlarındaki değışme ile vergi gelirlerindeki değışme arasında net bir ayrım olduğunu vurgulamasıdır. Çünkü yüksek vegi oranları, çalışma isteğini kırarak, vergiden kaçma açısından cesaretlendirici bir etkide bulunabilir. Bu ise, vergi oranlarının yükselmesine rağmen, devleti vergi temelinin aşınmasına, başka bir deyişle vergi gelirlerinin düşmesine yol açabilir (Gwartney, 2003: 1).

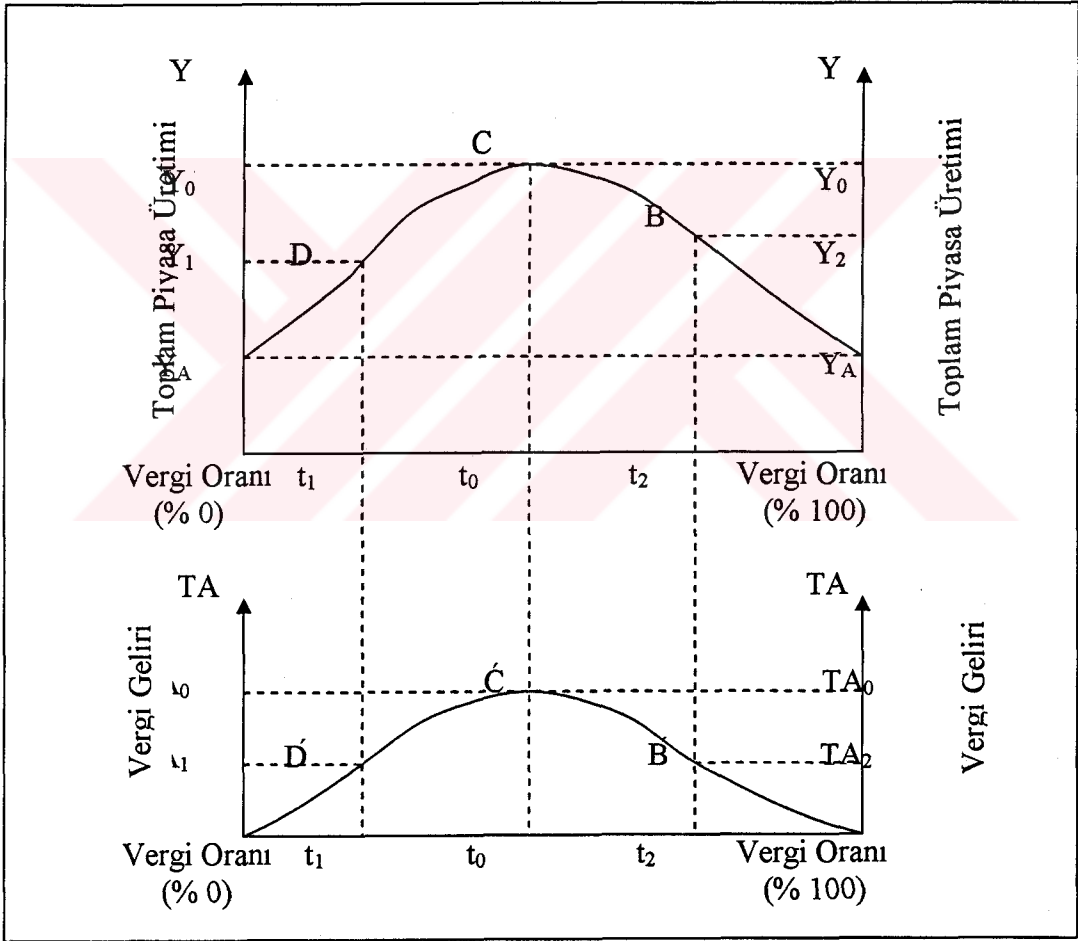
Bu açıklamalardan sonra, vergi oranı ile vergi hasılatı arasındaki ilişkiyi gösteren ve Arz Yönlü İktisat'a temel teşkil eden Laffer Eğrisi'ne yakından bakmakta fayda vardır.

2. 2. 2. Laffer Eğrisi

Laffer eğrisi, en genel olarak, marjinal vergi oranlarındaki değişikliklerin göreli fiyatlar üzerinde yaptığı etkiler yoluyla, toplam piyasa üretimi ve toplam vergi gelirini ne yönde değiştirdiğini gösteren bir eğridir.

Laffer etkisini şekil: 4 yardımıyla açıklamaya çalışalım. şeklin üst tarafı vergi oranları ile toplam piyasa üretimi, alt tarafı ise vergi oranları ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Devletin hiç bir vergi koymadığı durumda ekonomi üstteki şekil üzerinde soldaki ordinat eksenini zrinde, Y_A , toplam piyasa üretim düzeyinde bulunmaktadır. Böylesi bir durumda, devlet vergi toplamadığı için temel fonksiyonlarını (ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için gerekli savunma, adalet, altyapı vb. hizmetler ile bazı kamusal malları arz etme gibi) yerine getiremediğinden iktisadi hayat yeterince "sağlıklı" işleyememekte ve ekonomi Y_A toplam piyasa üretim düzeyinde bulunmaktadır.

Ekonomi bu durumdayken, eğer vergi konulmaya başlanırsa ve giderek vergi oranları artırılırsa, toplam piyasa üretimi t_0 vergi oranı düzeyine kadar artacaktır. Yani C noktasına kadar. Ekonominin toplam üretimi, C noktasının ifade ettiği t_0 vergi oranı düzeyinde Y_0 toplam piyasa üretimi ile en yüksek düzeyine ulaşacaktır (üstteki şekil). Bu düzey aynı zamanda devlet gelirlerinin de maksimum olduğu $\dot{C}$ noktasını ifade etmektedir (alttaki şekil). $\dot{C}$ noktasının ifade ettiği t_0 vergi oranı düzeyinde vergi gelirleri TA_0 'la en yüksek düzeyine ulaşacaktır.



Şekil 3: Laffer Eğrisi ve Toplam Piyasa Üretimi

Kaynak: Yıldırım ve Karaman, 1999: 484

Vergi oranı t_0 düzeyini aştığında toplam piyasa üretimi ve devletin elde ettiği vergi gelirleri düşmeye başlayacaktır. Bu, yüksek vergi düzeyinin göreceli fiyatlar üzerinde yarattığı olumsuz etkiden kaynaklanmaktadır. Aşırı vergi oranları, yukarıdaki kısımda ifade etmiş olduğumuz gibi, kişilerin çalışma, tasarruf ve yatırım yapma isteğini azaltarak daha fazla tüketime ve çalışmamaya ya da daha az çalışmaya yönelmelerine neden olur. Dolayısıyla toplam piyasa üretimi düşer.

Toplam üretimde, başka bir deyişle büyümede görülen bu düşmenin gerisinde yatan bir diğer faktör de, kayıt dışı ekonominin yaygınlaşması olacaktır. Yani, kayıt dışı ekonomi ile vergi oranları arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Arz Yönlü iktisatçılara göre, kayıt dışı ekonomi yalnızca devletin vergi gelirlerinin azalması açısından önemli değildir. Kayıt dışı ekonomi vasıtasıyla kalite kontrolü azalmakta, dolayısıyla tüketicilerin korunması zorlaşmakta ve ekolojik tahribata yol açabilecek faaliyetler de yaygınlaşmaktadır (Savaş, 2000c: 961).

Laffer eğrisi açısından üç tane belirsizlik noktası bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi optimum vergi oranının (şekle göre t_0) belirlenmesinin pek mümkün olmamasıdır. İkincisi, bir ekonomideki vergi oranının eğri üzerinde hangi noktada yer aldığının belirlenmesi kesinlikle mümkün değildir. Üstelik, herhangi bir ekonomideki vergi oranının belirli bir anda optimum piyasa üretimi ve vergi gelirini sağlayacak vergi oranının üstünde mi, yoksa altında mı olduğunun belirlenmesi bile oldukça zordur. Dolayısıyla toplam piyasa üretimini ve vergi gelirlerini artırmaya yönelik bir çaba tam tersi sonuçlar verebilir. Örneğin iktisat politikası uygulayıcısı, ekonominin t_2 vergi oranında olduğunu varsayarak, vergi oranlarının azaltılmasını öngören bir politika uygulayabilir. Ancak ekonomi gerçekte, örneğin t_0 optimum vergi oranındaysa, bu tür bir politika beklenenin tersine toplam piyasa üretimini ve vergi gelirlerini düşürebilir. Üçüncü sorun ikinci duruma oldukça benzemektedir. Örneğin ekonomi optimum vergi oranının çok az üstünde olsun. Bu durumda yapılacak yüksek bir vergi indirimi yukarıdaki duruma benzer bir sorun yaratacaktır. Dolayısıyla üçüncü sorun, Laffer etkisinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için vergi oranlarındaki değişimlerin yavaş

yavaş uygulanması yönünde bir gerekliliğin söz konusu olmasıdır (Yıldırım ve Karaman, 1999: 485; Savaş, 2000c: 960).

Arz Yönlü Teori'nin temel önermeleri aşağıdaki gibi özetlenebilir (Savaş, 2000c: 962):

a. Gelir vergisi oranı azaltıldığı zaman fertlerin tasarrufu artar. Tasarruftaki artış faiz oranının düşmesine ve yatırımların artmasına neden olur;

b. Kurumlar vergisinde yapılacak bir azaltma ise, yatırımın kârlılığını arttıracak, dolayısıyla kurumun tasarruf gücü artacaktır.

c. Gerek fertlerin ve gerekse kurumların tasarrufundaki artış likiditelerinin artmasına ve borç taleplerini azaltmalarına neden olur. Bu ise faiz oranlarını düşürür. Faiz oranlarının düşmesi yatırım malları talebi ile inşaat yatırımlarını arttırır.

d. Yatırım / GSMH oranının artması prodüktiviteyi yükseltir. Yani birim girdi başına düşen üretim miktarı artar.

e. Gelir vergisindeki bir azaltma emeğin istihdam edilme isteğini ve çalışma gayretini arttırır. Böylece emek arzı artar.

f. Üretim kapasitesinin artması sonucu arz yetersizliğinden doğan enflasyonist baskılar hafifler ve enflasyon oranı düşer.

g. Üretim kapasitesinin artması, ayrıca mal ve hizmet ihracını arttırır. Bu artış, ödemeler dengesini düzenleyerek ulusal paranın değerini yükseltir. Bu durumda ithalat ucuzlayacağı için, dolaylı olarak enflasyon hızı azalır.

h. Düşük gelir vergisi oranları, toplu sözleşmelerle istenen ücret artışlarını da azaltır. Çünkü istenen artışlar genellikle vergi sonrası gelirle ilgili olduğu için, vergi oranları düşünce işçinin eline geçen ücret artacağından zam istekleri de az olur. Bu da enflasyon hızını yavaşlatır.

1. Enflasyon hızının azalması geliri, dolaylı olarak da tüketim, üretim ve istihdamı artırır.

j. Enflasyon hızının azalması ayrıca, faiz oranlarını da düşürerek yatırımları teşvik eder.

2. 3. Rasyonel Beklentiler Teorisi Ve Yeni Klasik Makro Teori¹⁶

1970'li yıllar, Monetarizm, Arz Yönlü İktisat gibi liberal vurgulara sahip yeni teoriler ortaya çıkardığı gibi, çok daha uç düzeyde liberal özellikler gösteren, Klasik ve özellikle Neo-Klasik Teori'nin varsayımlarını yer yer başka bir içerikle yeniden oluşturan, yeni bir teorinin daha ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir. R. Lucas, T. Sargent, N. Wallace ve R. Barro tarafından geliştirilen bu yeni teori, başlangıçta ve zaman zaman sonraları da Rasyonel Beklentiler Teorisi olarak bilinse de, Lucas tarafından Yeni Klasik Makroiktisat Teorisi olarak adlandırılmıştır (Savaş, 2000c: 965).

¹⁶ Bazı iktisatçılara göre, Rasyonel Beklentiler Teorisi ile Yeni Klasik Makro Teori, birbirlerine yakın önermelere sahip olsalar ve özellikle Yeni Klasik Makro Teori Rasyonel Beklentiler Teorisi'nden oldukça etkilenmiş olsa bile, aslında ayrı okulların teorisidirler (Eren ve Bildirici, 1997: 68). Ancak özellikle Vural Savaş, Ömer Demir, Mark Skousen vb. iktisatçılar bu iki teoriyi, aynı okul içinde değerlendirmektedirler. Biz de, her okul içinde farklı vurgulara ve zaman zaman oldukça farklılaşabilen politika önerilerine sahip iktisatçıların bulunuyor olmasından dolayı ve özellikle Rasyonel Beklentiler Teorisi'nin, her ne kadar daha sonraları Yeni Klasik Makro Teori içinde belirsizliklere önem veren yaklaşımlar ve tahliller ortaya çıkmış olsa bile, Yeni Klasik Makro Teori'nin oluşmasında oynadığı önemli rol nedeniyle bu iki teoriyi aynı okul içinde ele almayı uygun bulduk. Diğer taraftan, başka bazı yazarlar, Yeni Klasik Makroiktisat Okulu'nu Monetarizmin, diğer bazıları ise Avusturya Okulu'nun bir uzantısı olarak görmektedirler: J. Tobin, politika benzerliklerine dayanarak bahsi geçen okulu "*Monetarist Mark II*" olarak, Frank Hahn ise, teorik varsayımlarının benzerliğine dayanarak Monetarist kabul ederken, D. Laidler, Avusturya Okulu'na yakın olduklarını ve öncülerinin de Ludwig von Mises ve Friedrich Hayek olduğunu ifade etmektedir (Yay, 2000: 193).

Yeni Klasik Makro Teori'yi, en genel düzeyde, John F. Muth'un 1961 yılında geliştirdiği Rasyonel Beklentiler Teorisi ile Walrasyan Genel Denge yaklaşımının sentezlenmesi yoluyla Klasik iktisadın temel prensiplerini tüm ekonomik sorunlara, özellikle de makroekonomik sorunlara uygulama çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Zira, Klasik ve Neo-Klasik teoriye ait, bireylerin kendi çıkarları peşinde koşan ve faydalarını maksimize eden varlıklar olduğu ve ekonomilerin çeşitli yasal engeller bulunmadığı takdirde dengede olduğu şeklindeki iki temel varsayım, Yeni Klasik Makro Teori'nin de dayandığı iki temel varsayımı teşkil etmektedir. Yeni Klasik Makro Teori'nin yeniliği, Klasik ve Neo-Klasiklere (Avusturya Okulu haricinde) ait tam bilgilenme postülasının yerine genel denge yaklaşımıyla uyumlu Rasyonel Beklentiler hipotezini geçirmelerinden gelmektedir (Yay, 2000b: 194).

Gerçekten de, Rasyonel Beklentiler Teorisi'nin, beklentilere, tek tek bireyler üzerinden bakıldığında derin farklılıkların ve fikir aykırılıklarının açıkça görülebilmesine karşılık, tüm bireylerin beklentilerinin ortalaması üzerinden bakıldığında, bu ortalamanın “hiç denenmemiş modellerden daha keskin” ve “denklemleri kadar ihtimamlı” olduğunu ampirik düzeyde ortaya koyabilmesi, bir taraftan, Keynesyen devlet müdahalelerinin bireyler tarafından öngörülerek çoğu defa boşa çıkarılacağını ve beraberinde enflasyon, bütçe açıkları vb. sorunlar getireceğini göstererek Keynesyen Teori'ye çok temel düzeyde bir eleştiriyi ifade ederken, diğer taraftan, piyasaların temizlenebilmesi için gereken iktisadi ajanların tam bilgilenmesi ve rasyonel davranması varsayımları konusunda Klasik ve Neo-Klasiklerin getirdiği bireysel yaklaşımı, bireylerin toplamının tam bilgilenmesi ve rasyonel davranması ile ikame ederek, hem iktisadi hayatta açıkça görülen bireysel hataları açıklayabilme olanağı sağlamış, hem de Walrasyan Genel Denge Teorisi'nin geçerlilik kazanabilmesi için gerekli koşulları, bir başka yoldan, fakat tutarlı bir şekilde oluşturabilmiştir.

Ancak Rasyonel Beklentiler Hipotezi'nin geliştirilmesinin etkisi burada kalmayacaktır. Yoğun ampirik çalışmalara neden olduğu gibi, iktisat bilimi açısından fiyat ve ücret esnekliğiyle ilgili “Sözleşme Teorisi” ile “Reel Konjononktür Teorileri” gibi yeni teorik alanların açılmasına neden olacaktır (Savaş, 2000c: 965). Fakat

hipotezin en kritik vurgusu, Keynesyen makro teorinin yanlış öncüllere dayandığı şeklindeki vurgudur (Yay, 2000b: 195). Zira Keynesyen iktisat, beklentiler sorununu pek önemsememektedir. Önemsediği zamanlarda ise, daha çok geçmiş dönemi referans alan beklentilerle ilgilenmektedir (Savaş, 2000c: 965). Bu ise, iktisadi ajanların geleceği yeterince öngöremediği anlamına gelir. Oysa, Rasyonel Beklentiler Teorisi, bireylerin toplamda rasyonel davrandıklarını ve geleceği dakik bir şekilde öngörebildiklerini ampirik olarak kanıtlamaktadır. Bu ifadenin ima ettiği anlam ise gayet açıktır: Yanlış öncüllerden hareketle doğru makro teoriler kurulamaz. Yani Keynesyen makro teori onarılamaz hatalara sahiptir.

Yeni Klasik Makro Teori'nin Keynesyen iktisada yönelik eleştirileri bununla sınırlı değildir. Keynesyen iktisadın iki temel hatası daha vardır: Bunlardan bir tanesi, Keynesyen Teori'nin makro ve mikro kavramları tutarsız bir şekilde kullanmasıdır. Aslında burada ima ettikleri, Keynesyen İktisat kadar Neo-Klasik Sentez Keynesçiliğidir. Bilindiği üzere, 1950'li yıllardan itibaren Samuelson öncülüğünde, mikro teori alanında Klasik ve Neo-Klasik görüşler, makro teori alanında ise Keynesyen Teori eklektik bir şekilde birleştirilmiştir. Oysa iki farklı teori bambaşka öncüllerden ve varsayımlardan yola çıkmaktadır. Lucas'ın söylediği üzere, "aynı olgu hakkında, farklı varsayımlardan dolayı, farklı tahminler yapan modeller nasıl olur da uzlaşabilirler?" (Yay, 2000b: 195). İşte tam da bu bağlamda, Yeni Klasik Makro Teori, Samuelson'un Neo-Klasik sentezinden "sentezi" çıkarmaktadır (Demir, 1996: 36). Yeni Klasiklerin bu yaklaşıma ek olarak getirdikleri bir diğer önemli eleştiri, Keynesyen iktisadın, bireysel refahı, büyüme gibi dolaylı ve belirsiz kriterlerle ölçmek gibi bir hataya düştüğü şeklindedir (Yay, 2000b: 195).

Yeni Klasik Makro Teori'nin kurucuları, Keynesyen Teori'ye yönelik yukarıda aktardığımız eleştirilerine binaen aşağıda ifade edeceğimiz temel varsayımları referans alarak Yeni Klasik Teori'yi geliştirmişlerdir (Eren ve Bildirici, 1997:68):

1. İktisadi ajanlar, ekonomik çevrenin değerlendirilmesinde sistematik hatalar yapmazlar. Başka bir deyişle, *rasyonel beklentilere* sahiptirler.

2. Bilgi edinme pek masraflı olmadığı sürece, bütün üzerinden bakıldığında *simetrik bilgi* söz konusudur. *Eksik bilgilenme* bireysel düzeyde mümkün olabilir.
3. Bilgi edinme sürekli ve dinamik bir süreçtir. Yani iktisadi ajanlar, bireysel düzeyde hata yaptıklarında, piyasa etkileşimi içinde çok büyük bir hızla hatalarını veya bilgi eksikliklerini giderirler.
4. Yukarıdaki üç varsayımın da bir sonucu olarak iktisadi ajanlar, bütünsel olarak, tutarlı ve başarılı optimize edicidirler.
5. Dolayısıyla, reel iktisadi kararlarını nominal faktörlere göre değil, reel faktörlere göre alırlar.
6. Bireyler fiyat alıcısıdır. Yani fiyatlar üzerinde tek bir bireyin hiç bir özel etkisi yoktur.
7. Bütün bu varsayımlar bütünü, ekonomide dinamik bir genel dengenin var olduğuna işaret eder.
8. Bu bağlamda, *Doğal Oran Hipotezi* geçerlidir.

Yukarıdaki varsayımlar açıkça göstermektedir ki, Yeni Klasik Makro Teori, Klasik ve Neo-Klasik Teori'yi, Rasyonel Beklentiler Hipotezi ve eksik bilginin kabul edilmesi açısından Muth'un, Doğal İşsizlik Oranı yaklaşımı açısından Monetarizm'in geliştirdiği yenilikler ve, özellikle 1970'li yıllarla birlikte önemli bir sıçrama gösteren ekonometri, istatistik gibi analiz araçlarından yararlanarak yeniden kurma girişimi olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda aktarılan genel bilgilerden, Yeni Klasik Makro Teori'nin, Keynesyen yaklaşımlara alternatif yeni bir makro teorisi oluşturma çabası içinde olduğu açıkça görülmektedir. Böyle bir girişimin en önemli saç ayaklarından birini Rasyonel Beklentiler Hipotezi oluşturduğuna göre, iktisadi süreçler açısından beklentilerin önemini, dolayısıyla iktisat teorisi açısından taşıdığı anlamı ele almakta ve Rasyonel Beklentiler yaklaşımını bu bağlam içinde değerlendirmekte fayda vardır.

Kapitalist sistemde, devlet müdahalelerinin veya monopolistik ögeler gösteren piyasaların bulunmasına karşın, piyasaların genel hatlarıyla rekabete dayalı yapılar olduğu gayet açıktır. Sistemin temel dayanaklarından biri olan bu rekabetçi yapı, kazananların ve kaybedenlerin varlığına işaret eder. Bu ise, iktisadi ajanların geçmiş deneyimlerini göz önüne almalarına, iktisadi süreçlerin akışını incelemelerine ve bu deneyim ve incelemelere dayanarak gelecekte ekonominin ne yönde seyredeceğine dair beklentiler içine girmelerine ve bu beklentiler ile uyumlu tahminler ve planlar yaparak harekete geçmelerine yol açar. Zira, rekabet koşullarında ayakta kalabilmenin yegane yolu, geleceğe dair “doğru” öngörülerde bulunarak, “doğru” adımlar atabilmekten geçer. Eğer, beklentiler iktisadi ajanlar açısından bu kadar önemliyse, temel amacı iktisadi olguları incelemek olan iktisat bilimi ve teorisi açısından da çok önemli demektir.

Zaten, beklentilerin iktisat teorisi açısından taşıdığı önem hemen bütün iktisatçılar tarafından kabul edilmektedir. Bu konudaki temel uyuşmazlık, beklentilerin nasıl oluşturulduğu konusunda, başka bir deyişle beklentilerle ilgili teorinin nasıl bir teori olması gerektiği konusunda ortaya çıkmaktadır. John F. Muth'un bu konuda 1961 yılında yaptığı ampirik çalışmaya kadar, beklentiler konusunda genel kabul gören görüş, bireylerin geçmiş dönemleri referans alarak geleceğe dönük beklentilerini oluşturduğu biçiminde özetlenebilir. Yani, iktisadi ajanlar, geçmiş dönemlerdeki gelişmelerle uyumlu bir beklenti içinde olmakta, beklentilerini oluştururken gelecekte ortaya çıkacak olası gelişmeleri pek de referans almamaktadırlar. Ancak Muth'un çalışmasının önemi zaman içinde daha fazla anlaşılmış ve özellikle 1970'li yıllarla birlikte, bu konudaki düşünceler hızla değişmeye başlamıştır. Zira Muth'a göre, iktisadi ajanlar bireysel

düzeyde hatalı öngörülerde bulunabilmekte ve yanlış beklentiler içine girebilmektedir. Fakat bireylerin bütünü üzerinden beklentiler incelendiğinde, bu beklentilerin daha sonra fiili olarak gerçekleşen olgularla örtüşmesi söz konusudur. Muth'un bu yaklaşımlarını referans alan Yeni Klasik Makro Teori'ye göre, daha önceki teoriler iktisadi ajanların beklentileri konusunda yanlış öncüllerden yola çıktıkları için doğru olmayan teoriler kurmuşlar ve dolayısıyla geliştirdikleri iktisat politikaları da kendilerinden beklenen sonuçları vermemiştir.

Yeni Klasik Makro Teori'nin beklentilerin ortalamada rasyonel olduğuna dair getirdiği yaklaşım, zamanla önemli eleştirilere uğramıştır. Bu eleştiriler, ajanların daha çok kısmi bir rasyonellikle hareket ettiği noktasında düğümlenmiştir. Çünkü bahsi geçen eleştirilere göre, iktisadi ajanların tamamı tüm dünyadaki bilgiye erişememektedir. Dolayısıyla da kısmi bir rasyonellikle hareket etmektedirler. Neo-liberal kuramın tam bilgilenmeye dayalı (ortalamada) tam rasyonalite yaklaşımı ve diğer temel varsayım ve yaklaşımlarını (piyasalarda sabit getirilerin olduğu, uzmanlaşılın iktisadi faaliyetin önemli olmadığı, esas önemli olanın o faaliyette etkin olmak olduğu, piyasaların ağırlıklı olarak tam rekabet piyasası olduğu vb.) sağlam bir iç tutarlılıkla eleştiren ve alternatif yaklaşımlar sunan teorilerden biri de Evrimci İktisat Okulu'nun ortaya koyduğu teoridir. Evrimci Okul'u Neo-liberal kuramları eleştiren diğer yaklaşımlardan ayıran temel etmen, Neo-liberal yaklaşımların baskın eğilim olduğu ve iktisat politikalarını hemen hemen tüm dünyada belirlediği bir dönemde, Evrimci Okul'a ait iktisadi önerilerin OECD ülkelerinde uygulanan ulusal bilim ve teknoloji politikaları alanını hem teoride hem de uygulamada belirlemesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Evrimci Teori'yi ayrıntılı olarak ele almak gerekmektedir.

3. BÖLÜM: EVRİMCİ İKTİSAT OKULU

Richard R. Nelson ve Sidney G. Winter'in 1982 yılında yazdıkları, "The Evolutionary Theory of Economic Change" isimli kitap, yeni bir iktisat teorisinin doğuşuna kaynaklık etmiştir. Başlangıçta kendilerini Neo-Schumpeteryan olarak tanımlayan bu yeni teorinin kurucuları ve takipçileri, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, geliştirdikleri teoriye, Evrimci İktisat Teorisi ismini vermişlerdir. Bunun nedeni, Schumpeteryan görüşler etrafında şekillenen bu yeni akımın, Schumpeter'in görüşlerini aşan yeni bir kapsama ulaşmasıdır.

Evrimci İktisat Teorisi, esas olarak iktisadi değişim süreçlerini anlamaya odaklanmış bir teoridir ve Evrimci iktisatçılara göre, eğer iktisadi gelişme süreçlerini etkileyen aktörler, kurumlar ve süreçler 'doğru' tahlil edilebilirse, bu süreçleri hızlandıran aktörleri, kurumları, süreçleri ve diğer etmenleri içerecek, ortaya çıkaracak, baskın kılacak ve/veya destekleyecek 'doğru' politika seçenekleri de oluşturulabilinecektir. Böylece, günümüzün baskın yaklaşımını temsil eden neo-liberallerin dengeye dayalı yaklaşımlarına zıt olarak, değişimi öne çıkaran ve dinamik değişim süreçlerine vurgu yapan bir teori ortaya çıkmıştır. Bu teorinin ortaya çıkışında 1970'lerden itibaren dünyada yaşanan baş döndürücü iktisadi değişim süreçlerinin ve bu değişim süreçlerinin ortaya çıkardığı yeni problemlerin önemli bir payı vardır. Hiç kuşkusuz, bu değişim süreçlerini anlama ve ortaya çıkan yeni sorunlara çözüm üretme çabası, Evrimci İktisat Teorisi'nin ortaya çıkışının gerisinde yatan maddi zemini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere, dünya ekonomisi 1960'ların sonu ve 1970'lerin başından itibaren, kendini, büyüme, kar ve verimlilik oranları ile toplam faktör verimliliğinde önemli bir düşüş ve stagflasyon (durgunluk içinde enflasyon ya da indirgemeci bir tabirle, işsizlik ve enflasyonun aynı anda görülmesi) ile gösteren derin bir krize girdi. O dönemlerin hakim paradigmasını oluşturan Keynesyen iktisadi yaklaşımlar krize çözüm üretemeyince hızla gözden geçirilmeye ve adım adım terk edilmeye başlandı.

Kuramsal alanda ortaya çıkan bu boşluğu, bir önceki bölümde aktarıldığı üzere, yeni bir atılım kazanan küreselleşme sürecinin seyrine uygun söylemlere sahip olmasının da bir ürünü olarak, krizin temel nedeninin bizzat Keynesyen uygulamalar, diğer bir ifadeyle aşırıya vardırılan devlet müdahaleleri olduğunu iddia eden Monetarizm ile Arz Yönlü İktisat Teorisi doldurmuştur. Bu iki okula göre, ekonomi kendi haline bırakıldığında, uzun dönemde dengeye gelir ve ekonomide etkinliğin temel koşulu piyasa mekanizmasının işlemesidir. Neo-liberal kurama dayalı bu okullara göre Keynesyen uygulamalar, ekonomiye kısa dönemi öngörerek yaptığı sürekli müdahalelerle uzun dönemde piyasa mekanizmasının işleyişine zarar vermiştir. Yapılması gereken, piyasanın önündeki bütün engellerin kaldırılmasıdır. Elbette bu engellerin başında, 1945-1970 döneminin en önemli iktisadi aygıtı olan devletler bulunuyordu.

Ashında, Monetarizm, Arz Yönlü Üktisat ve Rasyonel Beklentiler Teorisi gibi Neo-klasik teorinin devamı niteliğindeki yaklaşımlar verili halleriyle daha çok küreselleşmenin önünü açmaya yaramıştır. Küreselleşme süreci, bilişim teknolojisindeki hızlı gelişmeleri besleyerek ve bu teknolojideki gelişmelerden de etkilenerek, yeni üretim, birikim, finansman ve bölüşüm mekanizmaları yaratmıştır. Dünya ekonomisindeki motor sektörler değişmiş, piyasalar serbestleşmiştir. Yeni tip firmalar, iş gücünün örgütlenmesinde organizasyonlar, sanayi bölgeleri ortaya çıkmıştır. Dünya ekonomisinin farklı bölgelerindeki iktisadi özneler arasında gelişen çok daha karmaşık ve yoğun ilişkiler, dönemin önemli bir karakteristiği olmuştur. İktisadi düşünme biçiminde, organizasyonel mantıkta bir paradigma kayması gerçekleşmiştir. Bütün bu süreçler, beraberinde, ulusal ve uluslararası düzeyde yeni kurumsal ve yasal oluşumları getirmiştir. Ancak, küreselleşme sürecinin sertleştirdiği rekabet koşullarında dönemin en çarpıcı özelliği hiç kuşkusuz, bilginin ve teknolojinin, iktisadi açıdan, tarihin hiç bir döneminde olmadığı kadar kritik bir hale gelmesi olmuştur.

Günümüzde kıyasıya sertleşen rekabette uzun dönemde ayakta kalmanın tek yolu teknoloji ve yenilik üretmekten geçmektedir. Dolayısıyla, teknoloji ve yeniliği ortaya çıkaran süreçler, kurumlar, özneler, tek kelimeyle teknoloji ve yenilik sürecine

etki eden bütün içsel ve dışsal faktörlerin tahlil edilmeye ihtiyacı vardı. Neo-klasik teorinin devamı niteliğindeki yaklaşımlar esas olarak böyle bir yönelime giremezlerdi. Çünkü, böyle bir yönelim, bulundukları noktadan uzaklaşmayı gerektirecekti. Değişim süreçlerinin esas alınması demek, her şeyden önce, Neo-klasik modellerin temelini oluşturan denge yaklaşımına bir darbe indirir ve Neo-klasik teorinin tarihsel süreçlerden bağımsız olarak kurguladığı birey ve iktisadi öznelerle pratik hayatta yer vermez. Diğer taraftan, değişim süreçlerinin çok boyutluluğu, ister istemez Neo-klasik iktisat biliminin dışına taşmayı gerektirir ve diğer bilimlerle inter-disipliner çalışmaları zorunlu hale getirir. Ama bütün bunlardan öte, tam rekabet piyasası varsayımlarının reel hayatta bir karşılığının olmadığı gerçeğine götürür. Dolayısıyla, Neo-klasik teorinin derin çekirdeği böylesi bir yönelime izin vermez (Reinert, 1994a: 3). Ancak bütün bu duruma rağmen, Geothe'nin söylediği gibi, "teori gridir, hayatsa yaşamın altın ağacıdır". Yani, Neo-klasik teori kendi içinden yeni çizgiler çıkarmıştır: Yeni Büyüme Teorisi (New Growth Theory) ve Yeni Dış Ticaret Teorileri (New Trade Theories). Ancak bu teorilerin nasıl bir seyir izleyeceği henüz tartışmalıdır: Neo-klasik teoriden tamamen kopup kopmayacağı veya Neo-klasik teoriyi, derin çekirdeğini yitirmeden yeniden kurup kuramayacağı şüphelidir (Reinert, 1994b: 13-8).

Nelson ve Winter'in 1960'lı yılların sonunda başlayan ortak entelektüel çabaları, çeşitli teorik önyargıların ötesine geçerek, iktisadi değişim süreçlerine alternatif bir bakış açısı getirmiştir. Bu ortak çabaya, Nelson zengin teorik ve ampirik endüstriyel ekonomi bilgisini katarken, Winter, sosyo-ekonomik süreçlerin açıklanmasında biyolojik metaforların yaratacağı olanakları ortaya çıkaran teorik açılımlarını katmıştır. Nelson ve Winter'in ortak çabaları yeni bir yaklaşım geliştirmede, 1970'li yıllar boyunca özellikle gelişmiş ülkelerde görülen iletişim ve bilişim teknolojilerindeki önemli sıçramaları, endüstriyel organizasyonlarda radikal dönüşümleri, iktisadi öznelerin mantığında görülen önemli kaymaları, yeni endüstriyel bölgeleri, yeni sektörleri, tek kelimeyle, iktisadi açıdan yoğunlaşmış bir değişim dönemini kendilerine bir sahne dekoru olarak almış görünmektedirler. Diğer taraftan, bu dönemde ekonominin arz yönüne ilginin artması, hem çeşitli ampirik ve yorumsal çalışmaları artırmış, hem de yeni istatistiksel, ekonometrik vb. araçların gelişmesine yol açmıştır.

Nelson ve Winter, teorilerini hem iktisadi hayatta hem de akademik hayatta görülen bu gelişmelerden yararlanarak geliştirmiş görünmektedirler. Diğer taraftan bilgisayarların gündelik hayata kadar girmeleri, Nelson ve Winter'in iktisadi evrimi simulasyon modelleri biçiminde modellemeleri açısından önemli bir katkıda bulunmuştur.

Diğer taraftan, 1980'li yıllarda Schumpeter'in yüzüncü doğum yıldönümü vesilesiyle düzenlenen kongrelerde, Schumpeter'in yenilik ve teknolojiyi değişimin motoru olarak gören teorisi üzerine yapılan tartışmalar, daha sonraki dönemde, bu alanda bir yazın patlamasına yol açmış ve dünyanın çeşitli ülkelerinden iktisatçıların etkileşimini hızlandırarak Evrimci İktisat'ın gelişmesinde (hem hızlı bir şekilde yayılmasında, hem de farklı okulların bir sentezi biçiminde gelişmesinde) önemli bir rol oynamıştır. Evrimci iktisatçıların çalışmaları, neredeyse ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren (1980'li yılların ikinci yarısından itibaren), OECD ülkelerinin hemen hemen hepsinde “Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları” ile uygulama alanına sıçramıştır (Andersen, 1996: 1).

“Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları”, küreselleşme sürecinin serbestleşen piyasa koşullarında, alternatif bir iktisat politikası seçeneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, en azından iki nedenden dolayı böyledir: Bu nedenlerden birincisi, piyasaların serbestleşmesi süreci, geleneksel para-maliye politikalarının ve kalkınmacı yaklaşımların gözden düşmesine yol açtığından, bahsi geçen politikalara alternatif bir iktisat politikası seçeneği olarak ortaya çıkmasıdır. İkinci neden ise, bu politikaların, piyasaların serbestleşmesi ve devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması söylemlerinin en revaçta olduğu bir dönemde bir **ulusal** politika seçeneği olarak ortaya çıkmasıdır (Göker, 1998: 174).

Küreselleşme sürecinin vaad ettiği zenginliğin tüm dünyaya yayılması sürecinin tersi yönünde bir yönelimin ortaya çıktığı ve devletlerin alternatif politika seçeneklerinin giderek azaldığı günümüz koşullarında, Evrimci iktisatçıların önerileri ve görüşleri önem kazanmaktadır. Üstelik bu politikalar hemen bütün gelişmiş ülkelerde 1980'li yılların ortasından itibaren uygulanmakta olan politikalardır.

Evrimci İktisat Teorisi, gelişmiş ülkelerde bilim ve teknoloji politikaları alanını ele geçirmiş olmasına ve her geçen gün gelişip genişlemesine karşın, henüz tamamlanmış bir teori değildir. Üstelik kendilerini Evrimci İktisatçı olarak tanımlayan iktisatçılar arasında önemli vurgu farklılıkları bulunmaya devam etmektedir. Bunun nedeni, kendilerini evrimci okulun mensubu olarak gören bir çok iktisatçının daha önce başka bir iktisadi okulla bağının olması ve Evrimci İktisat'ın hemen bütün geçmiş iktisadi okullardan etkilenecek şekilde tezahür etmiş olmasıdır. Bu bağlamda, Evrimci İktisatçılar, beş alt grup içinde ifade edilebilir (Hodgson: 1999: 127-8):

- Veblen ve John Commons'un geleneğinden olan kurumcular, sıklıkla kendi yaklaşımlarını 'evrimci iktisat' olarak tanımlarlar; 'kurumsal' ve 'evrimci' kavramlarını sık sık gerçek eşanlamlılar olarak kullanırlar. Bu kurumcular genellikle ABD-merkezlidirler.
- Joseph Alois Schumpeter kapitalist gelişmeyi 'evrimci bir süreç' olarak tanımlamıştır. Uluslararası Joseph A. Schumpeter Derneği'nin yayınlamış olduğu "Journal of Evolutionary Economics" dergisine ait başlığın da açığa vurduğu gibi, Schumpeter'in etkisi altında yapılmış çalışmalar da 'evrimci iktisat' olarak tanımlanmaktadır.
- Avusturya okulu iktisatçılarının yaklaşımları da sıkça evrimci olarak nitelendirilir. Bu noktada Carl Menger'in para ve diğer kurumların evrimine ilişkin geliştirdiği teori önemli bir yer tutar. Gene, özellikle 'spontaneous order' konseptiyle ilişkili olarak Friedrich Hayek'in sonraki çalışmalarında yer alan biyoloji biliminden alınmış evrimci metaforların geniş kullanımı da kritik bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Ek olarak, Adam Smith, Karl Marx, Alfred Marshall gibi iktisatçılar da zaman zaman 'evrimci' karakterde tanımlanmaktadır.

- ‘Evrimci’ kelimesi, tipik olarak kaos teorisinin uygulamaları ve bilgisayar simülasyonlarının çeşitli diğer tiplerini çalışmalarında kullanan ABD’deki Santa Fe Enstitüsü ile ilişkili olarak, bazen ‘complexity’ teori olarak da tanımlanan yaklaşımdaki çalışmalara iliştilir. Bu grupta yapılan simülasyon çalışmalarında genetik algoritmeler, genetik programlamaların vb. kullanımı bulunabilir.

Yukarıda aktardığımız farklı gruplardan görüleceği üzere, Evrimci İktisat Teorisi beş farklı kol üzerinde mayalanmaktadır. Bu durum, Evrimci Teori’ye mensup iktisatçıların zaman zaman farklı vurgular ve yaklaşımlar içinde bulunmasına yol açtığı gibi, Evrimci İktisat’ın önyargıları yararak gelişmesi açısından oldukça faydalı olmuş görünmektedir. Ayrıca, böylesi bir durumun varlığı, Evrimci Teori’nin, iktisat biliminin geniş alanı içindeki çok farklı çalışma dallarında farklı iktisatçıların yaptıkları katkılarla belirli bir çok boyutluluk ve çeşitlilik içinde gelişmesine yol açmıştır.

Bütün bu aktarılanlar, Evrimci Teori’nin henüz oluşum halinde bir teori olduğunu göstermektedir. ‘Evrimci İktisat’ın ne anlama geldiği, kimlerin Evrimci iktisatçı sayılması gerektiği konusunda bile henüz bir konsensüs oluşmuş değildir. Bu konuda, Evrimci İktisat’a daha çok metodoloji ve epistemoloji tartışmaları ve Evrimci Teori’nin düşünsel kaynakları bağlamında yaptığı katkılarla tanınan Geoffrey M. Hodgson’un yaptığı sınıflandırmanın önemli bir açılım getirdiği ifade edilmektedir.

Evrimci İktisatçıları Ayırdeden Kriterler

1. Ontolojik Kriter - Yenilik: Evrimci İktisatçıları, iktisat bilminde evrimci süreçlerin, süregiden veya periyodik yenilikler ve yaratıcılığı içerdiğini, ve bunun da, kurumların, kuralların, malların, hizmetlerin ve teknolojilerin çeşitliliğini ortaya çıkardığını ve sürekliliğini sağladığını temel bir varsayım olarak veri kabul etmektedirler. Evrimci iktisatçılara göre iktisadi evrim kavramı, yakınsama (convergence) ve dengeye zıt bir şekilde, belirlenimsizlik (indeterminacy) ve kümülatif ıraksamayı (divergence) açığa çıkaran etmen olarak yeniliğe vurgu yapmaktadır (Hodgson, 2001: 131).

Başka bir deyişle, Evrimci iktisatçılara göre, iktisadi evrimin motoru yenilikler ve yaratıcılıktır. Yani, yenilikler olmadan iktisadi değişim ve gelişme söz konusu olamaz. İşte bu yüzden, Evrimci Okul'un ayırdedici ontolojik kriteri "yenilik"tir. Örneğin insanlık tarihinde demirin ilk defa kullanılmaya başlaması iktisadi gelişme açısından çok önemli bir yeniliği ifade etmiştir. Zira, demirin kullanılmaya başlaması, saban, çapa vb. biçimde üretim alanında veya kılıç, mızrak vb. biçimde savaş alanında ve bütün bunların yarattığı olanaklar ve değişimle toplumsal örgütlenme alanında önemli bir değişimi ve yenilikler zincirini başlatmıştır. Demirin kullanılmasıyla yeni iş kolları oluşmuş, eski iş kollarındaki faaliyetlerin yapısı ve örgütleniş biçimi değişmiştir. Daha sonraları, demirin ilk kullanılması biçiminde insanlık tarihine adını atan yenilik, başka yeniliklerle birleşerek başka bir çok yeniliklerin ve değişimlerin oluşmasında rol oynamıştır. Avrupa'da feodal sistemin yıkılışında demirin başka bir takım yeniliklerle birleşerek top biçiminde bir savaş aracı olarak ve bir başka yenilik şeklinde ortaya çıkması kritik bir rol oynamıştır. Yahut, buhar enerjisinin kullanılmasıyla iktisadi yaşamda bir dönemeç noktası teşkil eden bir yenilik olarak makinenin oluşturulmasında kullanılan demir, fabrikasyon üretimin ortaya çıkmasında ve dolayısıyla, üretimin, mal ve hizmetlerin, kurumların, kuralların, teknolojilerin çeşitlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Herhangi bir yeniliğin iktisadi evrim sürecinde oynadığı role ilişkin, demir açısından da herhangi bir başka yenilik açısından da örnekler uzatılabilir.

Diğer taraftan, yukarıda ifade edilen demir örneği, bir yeniliğin iktisadi hayatta teknolojiler, mal ve hizmetler, kurumlar ve kurallar vb. açısından zaman içinde çeşitli başka yeniliklerle de birleşerek nasıl bir çeşitlilik yarattığını da açık olarak göstermektedir.

Evrimeci iktisatçılara göre, iktisadi evrim açısından yeniliğin temel alınması ve vurgulanması, ekonomik hayatın belirlenimsizlik boyutuna da önemli bir gönderme yaratmaktadır. Yani iktisadi hayatın, deterministik süreçlerle birlikte işleyen indeterministik özelliğine vurgu yapmaktadır. Zira, bir yenilik, önceden bilinebilseydi, ya da kesin bir şekilde deterministik bir sürecin ürünü olsaydı, yenilik olmaktan çıkardı.

Yenilik kavramının Evrimci iktisatçılar açısından taşıdığı önemin bir başka boyutunu, yeniliğin iktisadi açıdan bir yakınlaşmaya değil uzaklaşmaya vurgu yapmasıdır. Zira, yenilik kimlerin elindeyse, ilk olarak onlara yarar sağlayacaktır. Başka bir deyişle yeniliğin sahipleri, ilk adımda, ürettikleri yenilik yoluyla, yeniliğe sahip olmayanlarla aralarındaki refah farkı açısından kendi lehlerine bir durum yaratmaktadırlar. Bu yüzden yenilik yakınlaşma yerine uzaklaşma süreçlerinin açıklanmasında, bir ülkenin çeşitli bölgeleri ya da dünyanın çeşitli ülkeleri arasındaki farklılıkları açıklamakta kilit bir kavramdır.

2. Metodolojik Kriter - Anti-indirgemecilik: İndirgemecilik bazen, bütünlerin tamamıyla elemental şekilde ve kendini oluşturan parçalar açısından açıklanması biçiminde ortaya çıkar. Ancak daha genel olarak, indirgemecilik, bir karmaşık fenomenin tüm özelliklerinin bir düzey ya da bir birim açısından açıklanması düşüncesini ifade eder. Bu görüşe göre, analizin bahsi geçen elemental temel dışında hiç bir otonom düzeyi bulunmamaktadır. Analizin farklı düzeylerinin dayanabildiği tezahür eden özellikler söz konusu değildir (Hodgson, 2001: 132).

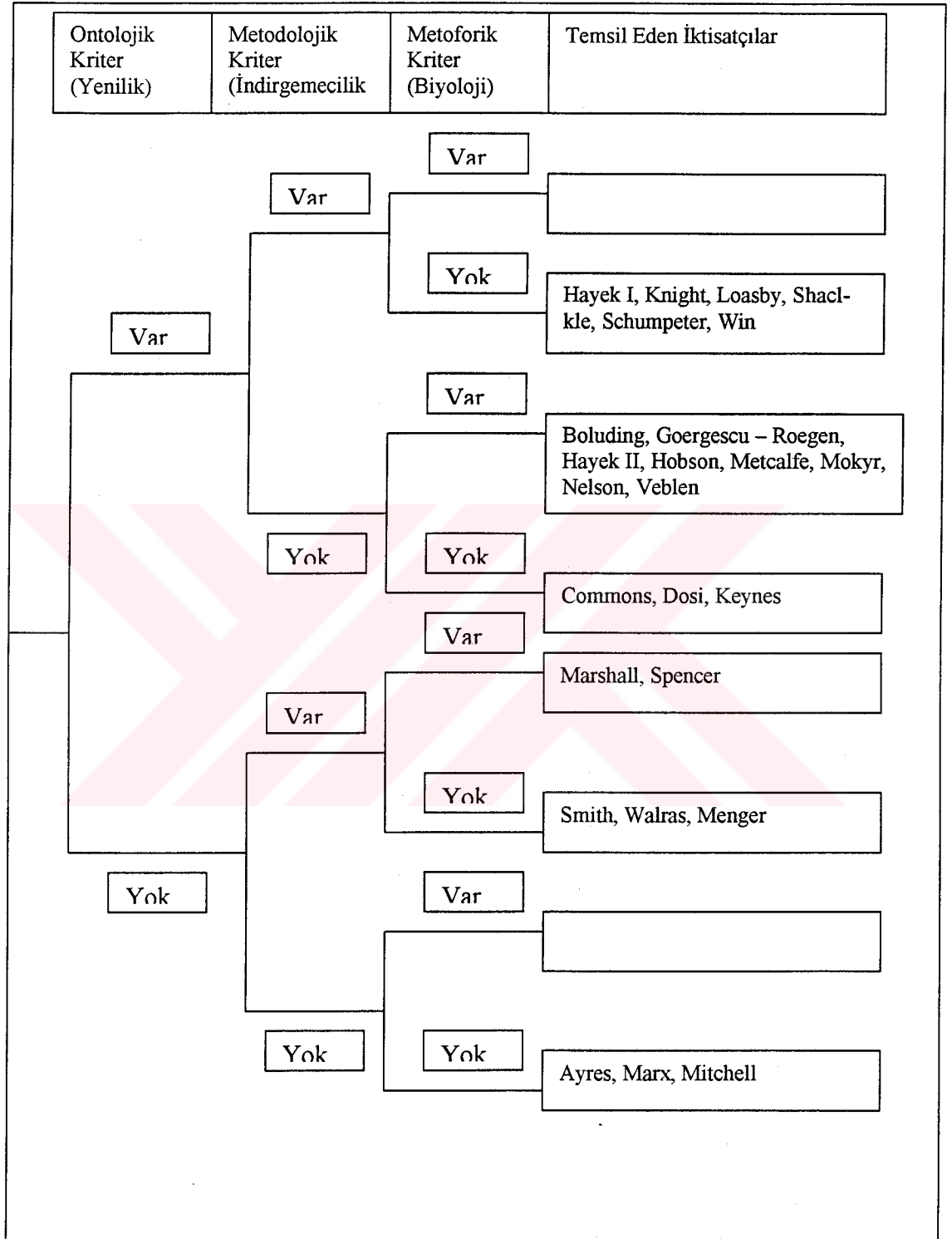
İndirgemecilik hemen bütün bilimler için söz konusu olabilmektedir. Üstelik, indirgeme bir dereceye kadar gerekli ve kaçınılmazdır. Örneğin ölçmenin kendisi bile bir indirgeme hareketidir. Evrimci iktisatçılar bu durumu (gerçek hayatı soyutlamanın bir gereği ve parçası olarak indirgemenin bir dereceye kadar kaçınılmaz ve gerekli olduğunu) kabul etmekle birlikte, özellikle bütünün yalnızca kendini oluşturan parçalara dayanarak açıklanması şeklindeki ya da elemental bir parçanın, oluşmasında rol oynadığı bütünün özelliklerinden hareketle tek yönlü açıklanması biçimindeki girişimlerin gerçek hayatın çeşitliliğini ve çok boyutluluğunu indirgemek anlamına geldiğini vurgulamaktadırlar.

Evrimci iktisatçılar, tek başına parçanın özelliğinden hareketle bütünün açıklanması biçimindeki indirgemeciliğe özellikle metodolojik bireyciliği örnek göstermektedirler. Zira, Evrimci iktisatçılara göre metodolojik bireycilik, tüm sosyal

fenomenin bireyler (onların özellikleri, amaçları ve inançları) açısından açıklanabilirliği prensibidir. Oysa sosyal fenomene bir bütün olarak bakıldığında, bireylerden ya da parçalardan daha fazla bir şey olduğu görülmektedir (Andersen, 1996: 8). Tıpkı, suyu oluşturan elementlerin özellikleri ile suyun özelliklerinin birbirinden oldukça farklı olması gibi, ya da suyun onu oluşturan elementlerden biri olan hidrojenden daha öte veya başka bir şey olması gibi.

Bu bağlamda, Evrimci iktisatçılar, iktisat biliminde metodolojik açıdan indirgemeciliğin belirleyici kriter olduğunu vurgulamaktadırlar. Onlara göre, bütünü oluşturan parçaların bir araya gelmesiyle, tezahür eden yeni özellikler söz konusu olmaktadır. İşte bu yüzden bütünün özellikleri parçadan daha başka olabilmektedir. Elbette, bütünün özellikleri ile parçanın özelliklerinin çakıştığı durumlar söz konusu olabilir. Ancak, bambaşka özelliklerin de söz konusu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, metodolojik bireycilik biçimindeki yaklaşımlar, işte tam da bu gerçeği göz ardı ettiklerinden bilim açısından doğru olmayan sonuçlar yaratabilmekte ve indirgemeci olmaktadır (Hodgson, 2001: 133). Bu noktada, Evrimci iktisatçıların getirdiği kilit kavram “tezahür eden özellik”tir. Bahsi geçen kavram, Evrimci Okul’un temel kavramlarının tartışıldığı kısımda daha ayrıntılı olarak ele alınacağı için, burada söz konusu kavrama değinmekle yetinilmiştir.

3. Metaforik Kriter-Biyoloji: Evrimci iktisatçıların büyük çoğunluğu biyolojik metaforları yaygın bir şekilde kullanmakla birlikte, aslında metaforların biyolojiden alınıp alınmamasının Evrimci Okul’u diğerlerinden ayıran belirleyici bir kriter olduğu konusunda tartışmalar söz konusudur. Özellikle, Nelson, Winter, Metcalfe ve Hodgson biyolojik metaforların kullanılmasını desteklerken, Dosi ve Witt bu konuda daha temkinli davranmaktadır.



ŞEKİL 4: Evrimci İktisatçıların Sınıflandırılması

Kaynak: Hodgson, 1999: 135

Aslında Evrimci Teori'nin oluşmasında biyoloji bilimi ve bu bilimde kullanılan çeşitli kavramların oldukça belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Evrimci Okul açısından önemli açıklayıcı rolleri olan evrim, seleksiyon, organizma, tezahür eden yenilik, grup düşünme (group thinking) vb. kavramlar biyoloji biliminin kullandığı kavramlardır. Özellikle, Nelson, Winter, Hodgson ve Metcalfe gibi Evrimci iktisatçılara göre, esas olarak fizik biliminden alınan mekanikçi yaklaşımlar ve kavramlar (örneğin denge kavramı gibi) yerine, biyolojik metaforların kullanılması iktisadi hayatı açıklamada daha uygun düşmektedir (Hodgson, 1999: 133).

3.1. Evrimci İktisat'ın Bazı Önemli Kavramları

3. 1. 1. İktisadi Evrim

Evrimsel İktisat, esas olarak değişim süreçlerini, başka bir deyişle, iktisadi evrim süreçlerini incelemeye ve anlamaya odaklanmış bir teoridir. Yeni aktivitelerin yaratılması, daha önce kurulmuş olanların ölümü, ayakta kalan aktivitelerin iktisadi öneminde görülen kaymalar, farklı bölgelerde farklı hızlarda vuku bulan değişimlerin nedenleri, çeşitli bilimlerin ve kurumların iktisadi gelişme sürecine etkisi, iktisadi öznelerin davranışları ve bu davranışları etkileyen, hızlandıran ve yavaşlatan faktörler, bahsi geçen öznelerin birbirleriyle etkileşimleri, değişim süreçlerine adaptasyonları, iktisadi öznelerin ve çeşitli sosyo-ekonomik kurumların davranışlarının çeşitliliği gibi iktisadi evrim sürecini etkileyen bütün olgu, faktör ve süreçler Evrimci iktisatçıların ilgi alanları içine girmektedir.

Evrimsel iktisatçılara göre iktisadi evrimi karakterize eden beş ayırtedici süreç söz kousudur (Metcalfe, 1998: 6):

- Rekabet eden varlıkların eklenmesi veya çıkarılması yoluyla veya var olan varlıkların karakteristiklerinin değişmesi yoluyla popülasyondaki karakteristikler havuzunda çeşitliliğin meydana gelme süreçleri;

- Davranışlardaki çeşitliliğin olası biçimine yol gösteren veya bu biçimleri sınırlayan süreçler;
- Popülasyon içindeki farklı varlıkların göreceli sıklığını değiştiren süreçler;
- Yukarıdaki üç süreçteki değişimin düzenlenme oranını belirleyen süreçler;
- Evrimci değişimin baştan başa yönelimini belirleyen süreçler.

Yukarıda iktisadi evrimin özelliği olarak ifade edilen beş kategoriden birincisi, bir bütün olarak yenilik alanını kapsamaktadır. Yani, popülasyona giriş ve çıkış oranlarını belirleyen süreçlerle birlikte, var olan firmalar ya da yeni firmaların yaratılması yoluyla ortaya çıkan radikal veya artımsal yenilikler bu alan içinde yer almaktadır. Burada piyasa, iktisadi *seleksiyon* süreçlerini yönlendiren bir unsur olarak devreye girmektedir. İkinci kategori, davranışlardaki çeşitliliğin yol gösterici doğasına işaret etmektedir. Davranışların, neden sınırsız bir adaptasyon becerisinin olmadığı ya da olamadığı, iktisadi atalet ve sınırlama alanlarının neler olduğu vb. sorunlar bu kategori içine girmektedir. Üçüncü kategori, evrimci değişim dalgalarının, içinde yayıldığı piyasaları referans alarak, piyasa bağlamında kaynak dağılımının dinamiklerine dikkat çekmektedir. Dördüncü ve beşinci süreçler ise, yeniliğin şekillendiği ve içinde piyasalardaki değişimin yayıldığı bütün kurum ve davranışsal normlar altyapısını içerir.

Yukarıdaki açıklamalar, Evrimci iktisatçıların iktisadi fenomenleri statik bir olgu olarak değil, değişim halinde olan dinamik ve tarihsel bir olgu olarak gördüklerine işaret eder. Dolayısıyla, Evrimci Okul'un temel ilgi alanları olarak iktisadi süreklilik ve kopuşlar, piyasanın içinde yer aldığı, şekillendiği ve şekillendirildiği kurumsal yapı ve sosyal normlar ve bütün bu bağlam içinde işleyen *seleksiyon* süreçleri, bu seleksiyon süreçleri içinde ayakta kalmak üzere iktisadi öznelere geliştirdiği yenilikler, yeni organizasyonlar, davranışlar ve normlar, kurumsal yapıların bunları kendi bağamları

içinde kabul veya red etmeleri, şekillendirmeleri veya onlar tarafından şekillendirilmeleri, yani evrim süreçleri. Biyoloji biliminden önemli metaforlar aldıkları da göz önüne alındığında, Evrimci iktisatçıların iktisadi fenomeni ele alış biçimlerinin biyolojideki organizmalar ve ekolojik sistemlerle çok önemli benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Bahsi geçen organikçi kavrayış Evrimci İktisat Okulu'nun temel kavramlarının oluşturulması ve anlaşılması açısından kritik bir yere sahiptir. Bu nedenle, Evrimci iktisatçıların organizmalarını ele almak yerinde olacaktır.

3. 1. 2. Organizmacılık (Organicism)

Biyoloji biliminde organizma kavramı, daha ilkel birimlerin birleşmesinden oluşan, fakat bahsi geçen birimler tekil olarak ele alındığında bu birimlerde görülen özelliklerden farklı özellikler gösteren, hatta zaman zaman bambaşka özellikler gösterebilen varlıkları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Başka bir deyişle, organizmanın özellikleri, onu oluşturan birimlerin özelliklerinden hareketle açıklanamazlar. Üstelik, bir kere organizma oluştuktan sonra, onu oluşturan birimlerin (örneğin hücrelerin) özellikleri de değişime uğrayabilmektedir. Biyoloji biliminde çeşitli elemental birimlerin birleşmesiyle oluşan yeni varlıkta ortaya çıkan yeni özellikler, tezahür eden özellikler (emergent properties) olarak ifadelendirilir. Bir ekolojik sistemde ortaya çıkan farklı organizmaların farklı kombinasyonlarda bir araya gelmesiyle o sistemde çeşitlilik artar ve yeni akrabalık türleri oluşur. Zira tezahür eden özellikler artmış ve çeşitlenmiştir.

Benzer yaklaşım, biyolojik fenomenler yerine sosyo-ekonomik fenomenlere uygulandığında -ki Evrimci iktisatçılar tam da bunu yapmaktadırlar- bireylerin farklı roller ve misyonlarla bir araya gelmesiyle çeşitli oluşumlar gerçekleşir. Örneğin, firma bu oluşumlardan biridir. Firmanın özellikleri, bireylerin özelliklerinden daha fazla bir şeydir. Firmalar tıpkı organizmalar gibi ayakta kalabilmek için mücadele ederler ve piyasa içinde seleksiyona uğrarlar. Bu seleksiyon sürecinde, değişen koşullara adapte

olurlar. Adaptasyon sırasında, diğer organizmalarla etkileşimlere girerek değişime uğrarlar. Yeni özellikler edinirler (tezahür eden özellik). Bu özellikleri taklit yoluyla, kendileri yaratarak veya bambaşka bir alanda (örneğin bilimde) ya da endüstride ortaya çıkan bir özelliği edinerek ve/veya bambaşka bir şekilde kullanarak vb. edinebilirler. Böylece örneğin bir endüstri içinde yer alan firmalar birbirlerine benzer ve farklı özellikleri olan varlıklar olarak belirli bir endüstride bir çeşitlilik yumağı oluşturabilirler. Bahsi geçen sürecin başka mal ve hizmet üreten firmaların oluşması için de geçerli olduğu düşünüldüğünde, hatta sürece endüstri dışı insanların, kurumların vb. dahil olduğu da göz önüne alındığında, tezahür eden özelliklerin ve çeşitliliğin dev boyutlara varacağı ve gelecekte tezahür edebilecek özelliklerin de öngörülemezlik düzeyde artacağı açıktır. Böylece iktisadi fenomen karmaşık sistemlerin dinamik bir hiyerarşisi şeklinde algılanacaktır (Metcalf, 1998: 7-15).

Bu tür bir kavrayış, ister istemez iktisadi fenomenin tek bir düzey yerine farklı farklı düzeylerde anlaşılması yönünde bir gereklilik yaratmaktadır. Dolayısıyla, bireylerin, firmaların, endüstrilerin, kurumların, normların, geleneklerin, kültürün, siyasetin vb. birbirleriyle etkileşimleri içinde ele alınmasına, mekanistik metaforlar yerine organikçi metaforlarla açıklama yapılmasına, yani, bütünün yalnızca parçaların özellikleri ya da parçaların yalnızca bütünün özellikleri ile açıklanması biçimindeki tek boyutlu açıklamalardan kaçınılmasına yol açacaktır. Zira, parçaların bir araya gelmesiyle parçaların özelliklerinden başka özellikler ortaya çıkabilmekte, üstelik bu yeni özellikler, parçaların özelliklerini değiştirebilmekte ya da yeni özellikler kazanmalarına neden olabilmektedir. İşte bu sebeplerden dolayı, biyolojik metaforları kullansınlar ya da kullanmasınlar, Evrimci iktisatçılar, organikçi bir yaklaşıma sahiptirler (Hodgson, 1999: 137-8). Organikçi bir ontolojinin belirlenmesi, indirgemecilik konusunda Evrimci iktisatçıların duyarlılık göstermelerine yol açmıştır.

3. 1. 3. İndirgemecilik

Evrimci iktisatçılar, özellikle neo-klasik teori ve bu teorinin uzantısı durumunda olan teorilerin, indirgemeci bir yaklaşım içinde olduklarını vurgulamakta ve

indirgemecilik kavramını, sosyal fenomenin çeşitliliğinin, kurgusal tutarlılık ve matematiksel sağlamlık uğruna feda edilmesini belirtmek ve dolayısıyla iktisadi sürecin oldukça eksik bir kavranışını ifade etmek üzere kullanmaktadırlar. Zira, Evrimci iktisatçılara göre, bahsi geçen teoriler, kurgusal tutarlılık ve matematiksel sağlamlık uğruna, iktisadi gelişme açısından kritik bir önem taşıyan tüketici tercihleri, zevkler, bilgi düzeyleri, teknolojik temel, girişimcilik vb. olguları sabit kabul etmekte ya da dışsal değişkenler biçiminde ele alarak inceleme dışı tutmaktadır.

Evrimci iktisatçılara göre, yukarıda ifade edilen neo-klasik teori ve uzantısı durumundaki teorilerde ortaya çıkan indirgemecilik, bu teorilerin gerisindeki metodolojik bireycilik yaklaşımına dayanmaktadır. Metodolojik bireycilik, evrimci iktisatçılara göre, tek yönlü bir biçimde bireyin özelliklerinden giderek bütünün özelliklerini açıklama biçimindeki yaklaşımı ifade etmektedir. Daha genel bir ifade ile ise, parçanın özelliklerinden hareketle bütünün özelliklerini açıklama şeklindeki yaklaşım biçiminde aktarılmaktadır (Hodgson, 2001: 145).

Evrimci iktisatçılara göre, “tercih edilebilir tutum, tüm sosyal fenomenin birimin bir örneği açısından açıklanmaya çalışıldığı tek-düzeyle teorileri reddederek, karşılıklı olarak oluşturulan ve birbirlerini koşullandıran parçalar ve bütünlere, bireyler ve kurumları tartışmaktır” (Hodgson, 2001: 148). Evrimci iktisatçılar belirli bir düzeye kadar indirgemenin kaçınılmaz ve hatta istenilir olduğunu kabul etmektedirler. Ancak belirli bir düzeyden sonra, indirgemecilik sosyal fenomenin anlaşılmasına engel teşkil etmektedir. Bu durumdan kaçınmanın yolu organikçi bir ontolojinin benimsenmesinden geçmektedir.

Organikçi bir ontolojinin benimsenmesi, tüm sosyal ve ekonomik fenomeni verili bireyler ve onlar arasındaki ilişkiler biçiminde açıklamak için indirgemeci ve metodolojik bireyci proje yerine alternatif bir yaklaşım oluşturmaya olanak vermektedir. Zira, organikçi bir kavrayış, organizmayı oluşturan parçaların özelliklerinin organizmanın özelliklerinden farklı olduğu, daha fazla bir şey olduğu gerçeğini kabul etmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla, organizmacılık, analizin elemental veya değişmez

yapı bloğu olarak bireyin ya da parçanın referans alınmasının yanlışlığını kabul etmektedir. Organizmacılık taraftarları ayrıca, hem bütünün parçalara hem de parçaların bütüne açıklayıcı indirgemesinin reddedilmesi gerektiğini ileri sürerler. Tıpkı bireyler olmaksızın toplumun var olamayacağı gibi, bireyler de önceki sosyal realiteye bağlı olmaksızın var olamazlar. Bireyler hem toplumu meydana getirirler hem de toplum tarafından meydana getirilirler. Parçadan bütüne, bütünden parçaya veya bir düzeyden diğerine gibi tek yönlü açıklamalar sosyal fenomenin yetersiz bir şekilde ele alınmasına yol açmaktadır. Başka bir deyişle hem yukarı doğru hem de aşağıya doğru nedensellik ilişkisi ile yetinilmektedir (Hodgson, 1999: 145).

Oysa eğer, bütünün özellikleri parçanın özelliklerinden daha fazla ve zaman zaman bambaşka ise, önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır: Bu özellikler nasıl meydana geliyor? Yani, bir bütünü oluşturan parçalar kendi başlarına alındığında başka özellikler gösteriyor, fakat bir araya geldiklerinde oluşturdukları bütün bambaşka özellikler gösteriyorsa ve üstelik zaman zaman kendileri bambaşka özellikler gösterebiliyorlarsa, bu durum nasıl vuku bulmaktadır? İşte tam da bu noktada Evrimci iktisatçılar, sürecin nasıl işlediğini açıklamaktan ziyade sürecin işeyişini anlaşılır bir bağlama taşımayı sağlayan bir dizi kavramlar geliştirmişlerdir: Bu kavramlar, biyolojideki tezahür etme (emergence) ve tezahür eden özellik (emergent property) kavramlarıdır.

3. 1. 4. Tezahür Etme ve Tezahür Eden Özellik

Evrimeci iktisatçılara göre, eğer bir özellik “alt düzeyde bulunan özelliklere dayanıyorsa, o ve onlar tarafından şekillendiriliyorsa, fakat onlardan çıkarsanamıyorsa, ama onlardan çıkarsanamayan bir şekilde ‘daha aşağı’ düzeyden yükselmesi söz konusuysa”, o özellik, tezahür eden özelliktir (Hodgson, 2001: 75). Başka bir deyişle, tezahür eden özellik tek başına ve bağımsız bir varlığı olan özelliktir.

Tezahür eden özellik konseptinin varlığının iktisat teorisi açısından anlamı indirgemeci yaklaşımlara önemli kısıtlar koymasından ileri gelir. Zira, bir iktisadi

sistemin her bir düzeyinde tezahür eden özelliklerin var olması, katmanın bir bütün olarak daha düşük düzeylerdeki fenomene indirgenemezliğini açıklamak anlamına gelir.

“Sistemler her bir hiyerarşik düzeyde iki karakteristiğe sahiptir. Bir bütün olarak, sanki homojen bir varlıkmiş gibi, rol oynarlar ve onların karakteristikleri başka veya kısmi kombinasyonlar içinde alınan parçaları ait oldukları bilgisinden çıkarsanamaz. Diğer bir deyişle, böyle sistemler, parçalarından monte edildiğinde, yepyeni bütünün yeni karakteristikleri, parçaların bilgisinden öngörülemez bir şekilde ortaya çıkar. Belki yeni bütünlüğün iki en ilginç özelliği, onların, sırası ile daha yüksek-düzy sistemlerin parçaları olabilmeleri (yukarı doğru nedensellik), ve daha düşük düzeylerdeki parçaların özelliklerini etkileyebilmeleridir (aşağı doğru nedensellik). Tezahür etmenin öneminin farkına varılması, elbette, ekstrem boyutlarda indirgemeciliğin geçersizliğini kanıtlar. Bir organizmayı atomlarına ve elementer parçalarına ayırdığımızda, yaşayan bir sistem için karakteristik olan her şeyi kaybederiz” (Hodgson, 1999: 140).

Yukarıda aktarılanlar açıkça göstermektedir ki, bir düzeydeki yapılar ve elementlerin diğer düzeydekileri son derece etkileyebileceği gerçeği, tek başına hiçbir şekilde düzeyin açıklayıcı bir temel ya da elemental birim sağlamadığı anlamına gelir. Bu durumda, tezahür eden özelliğin nasıl açıklanacağı ile ilgili bir sorun ortaya çıkar. Zira tezahür eden özellik, hem bir alt (ya da üst) sistemi öngörmekte hem de bu alt (ya da üst) sistemin özellikleriyle açıklanamamaktadır. Bu durumda, deterministik açıklamalar yerine iradeci açıklamalar mı söz konusu olacaktır? Başka bir deyişle, Evrim iktisatçıların, iktisadi açıdan sosyo-ekonomik fenomenin çeşitliliğinin artmasında iktisadi değişim sürecinin ortaya çıkmasında belirleyici etmen olarak kabul ettikleri tezahür eden özellikleri yenilikler biçiminde adlandırmaları göz önüne alındığında, yeniliklerin ortaya çıkması, deterministik değil de, iradi süreçler olarak mı kurgulanacaktır? Yani iktisadi evrim süreci, indeterministik, iradi bir süreç midir?

3. 1. 5. Yenilik, Determinizm ve İndeterminizm

Sosyo-ekonomik sistemlerde yeniliğin önemli bir kaynağının bireysel yaratıcılık ve tercih olduğu su götürmez bir gerçekliktir. Bireysel yaratıcılık (veya tercih), tanımı ve anlamı gereği önceden belirlenemez. Eğer önceden belirlenebilir olsaydı, yaratıcılık yaratıcılık olmaktan veya tercih tercih olmaktan çıkardı. Böyle bir durumda, biz ancak eyleyebilirdik. Robotlar gibi önceden belirlenmiş şeyleri yapan varlıklar olurduk. Dolayısıyla, tercih veya yaratım sırasında, yahut bir yeniliğin ortaya çıkması sırasında, önceden belirlenemeyen, indeterministik bir durumun kesinlikle söz konusu olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, insan yaratıcılığı ve tercihleri, belirli bir sosyo-ekonomik bağlam içinde söz konusu olmaktadır. Örneğin, elektriğin hiç kullanılmadığı bir tarihsel dönemde radyonun yaratılmasının mümkün olamayacağı açıktır. Ya da, eğer bilgisayarların hiç bilinmediği bir dönemde yaşasaydı, Bill Gates'in Microsoft yazılımlarını yaratması mümkün olamazdı. Yahut, bilgisayar çağında yaşadığı halde, ömründe bir kere olsun bilgisayara dokunmamış bir dağ köylüsünün yeni bir yazılım geliştirmesi olanaksızdır. Demek ki, yaratıcı faaliyet, belirli bir sosyo-ekonomik bağlam tarafından çevrelenmektedir. Yani, insanın yaratıcı eylemini determine eden bir takım tarihsel, toplumsal, ekonomik ve kültürel şartlar mevcuttur. Dolayısıyla, insanın yaratıcı eyleminin hem belirlenemez özellikler gösterdiği, hem de belirli tarihsel, toplumsal, ekonomik, kültürel vb. koşullar tarafından determine edilen bir öge olduğu söylenebilir.

Yukarıda aktarılanlar, tarihsel süreçlerin hem deterministik hem de indeterministik öğeler taşıdığını ifade etmektedir. Evrimci iktisatçılar, tezahür etme kavramının determinizm ve özgür irade ikiliği bağlamında yürütülen geleneksel tartışmaya önemli bir çözüm getirdiğini ifade etmektedirler. Zira, eğer bir özellik “alt düzeyde bulunan özelliklere dayanıyorsa, o ve onlar tarafından şekillendiriliyorsa, fakat onlardan çıkarsanamıyorsa, ama onlardan çıkarsanamayan bir şekilde ‘daha aşağı’ düzeyden yükselmesi söz konusuysa”, o özellik, tezahür eden özelliktir. Bu tanımlama,

açıkça, tezahür eden özelliğin deterministik ve indeterministik oluşum sürecine vurgu yapmaktadır.

Evrimci iktisatçılar yeniliğin yaratılması sürecini de hem iradi hem de deterministik bir süreç olarak kabul etmektedirler. Zira, iktisadi yaşamdaki tezahür eden özelliği (özellikleri), yenilik (yenilikler) olarak adlandırmaktadırlar. Evrimci iktisatçıların, determinizm ve özgür irade tartışmasını, bu ikiliğin bir sembiyozu bağlamında ve tezahür etme konseptiyle çözüme ulaştırdıkları görünmektedir. Bu noktada, yenilikle ilgili bir başka tartışma konusu daha bulunmaktadır: Yeniliğin lokasyonu sorunu. Başka bir deyişle, yeniliğin sistemin içinden mi yoksa dışından mı olduğu sorunu.

3. 1. 6. Dışsallık, İçsellik, Açık ve Kapalı Sistemler

Evrimci iktisatçılar, yeniliğin ve dolayısıyla iktisadi evrimin içsel yönüne hemen her zaman vurgu yapmışlardır. Özellikle, 1990'lı yılların ortalarına kadar, bir tarafta Neo-Klasik Teori'nin teknolojinin dışsallığına (egzojenliğine) vurgu yapan büyüme teorileri, diğer tarafta Evrimci iktisatçıların öncülüğünde geliştirilen içsel büyüme teorileri, büyüme teorileri alanındaki temel tartışmalardan birini oluşturmuştur.

Gerçekten de Evrimci İktisat'ın bazı önemli araştırmacı ve yorumcuları, sürekli olarak iktisadi değişimin içsel yönüne vurgu yapmışlardır. Örneğin Ulrich Witt, evrimi 'içsel bir şekilde meydana gelen değişme yoluyla zaman içinde bir sistemin dönüşümü' olarak tanımlamıştır (Witt, 1994: XXIV). Diğer taraftan Esben Sloth Andersen, 'evrim geçirmeyi' bir ekonomik sistemin öz-dönüşümü olarak ele almıştır (Andersen, 1996: 1). Ancak Geoffrey M. Hodgson, diğer Evrimci iktisatçıların birey yaratıcılığının belirlenimsizliğini ve iktisadi özneler arasındaki etkileşimlerin yaratacağı dinamizmi gösterebilmek kaygısıyla iktisadi değişimin içsellğine yönelik olarak yaptıkları vurgunun doğru olmadığını belirtmektedir (Hodgson, 2001: 144).

“Açık bir şekilde, iktisadi evrimin içsel değişmece açıklanmasının kısmi nedeni, onun evrimci süreçlerde bireyin yaratıcı ve girişimci rolüne (doğru bir şekilde) vurgu yapmasıdır. Bununla beraber, içsellik bu gerekçelendirmesiyle ilgili iki sorun vardır. Birincisi hiçbir neden değişimin kaynağının niçin sadece insanlardan kaynaklı olması gerektiğini yeterince açıklayamaz. Örneğin hastalıklar veya doğal felaketler de iktisadi evrimi etkileyebilir. Gene, kurumlar ve sistemlerin çatışması da, en dramatik biçimiyle savaşlar ve saldırı hallerinde, çok önemli olabilmektedir. İkincisi, ..., içsel değişme açısından yeniliği vurgulayan teorisyenler onun bir neden olmayan nedenden¹⁷ (uncaused cause) kaynaklandığı düşüncesini ya kabul ya da reddedebilirler... Eğer neden olmayan neden konsepti kabul edilirse, ..., bazı olaylar neden olmayansa, bu durumda böyle bir önsel nedenin yokluğu dışsal olarak mı tanımlanmalı yoksa içsel olarak mı tanımlanmalıdır? Bu durumda soru saçma olacaktır.... Eğer neden olmayan neden kabul edilmezse, bu durumda şu soru ortaya çıkar: Başka herhangi bir şey tarafından neden olunduğunda yenilik gerçekten yeni midir?” (Hodgson, 1999: 145).

Hodgson’a göre, içsellik ve dışsallık arasındaki ikilem problematiktir. Bu bağlamda, sorunu içsel ve dışsal ikilemi içinde tartışmak yerine, temel bir konsept içinde tartışmak daha doğru bir tutum olmaktadır. Sorun, açık sistemler ve kapalı sistemler bağlamında ele alındığında, daha doyurucu açıklamalar ve yaklaşımlar geliştirmek mümkün olacaktır. Böylece, bir sisteme hem dışarıdan etki edebilecek faktörlere kapı aralanmakta, hem de sistemin kendi iç dinamikleriyle dönüşümü kurgusal olarak içerilmektedir. Hodgson’a göre, sosyo-ekonomik sistemler açık sistemlerdir ve çevreleriyle etkileşirler. Örneğin ulusal sosyo-ekonomik sistemler ihraç ve ithal ederler. Dünya sosyo-ekonomik sistemi belirli artıklarını güneş sistemine göndermektedir ve güneşten gelen enerjiye bağımlıdır. Güneş sistemi diğer yıldız sistemlerinden etkilenir ve dışarıdaki sistemleri etkiler. Bu bağlamda, açık sistemler kavrayışı, değişimin hem içsel dinamiklerine hem de dışsal dinamiklerine gönderme yaparak değişim sürecinin daha bilimsel kavramlarla açıklanmasına olanak sağlamakta

¹⁷ Hodgson’un ifadesine göre, bazı iktisatçılar, bireylerin tercih ve yaratıcılığının determine edilemez niteliğini, *neden olmayan neden* konseptiyle açıklamaktadırlar. Ancak bir çok bilimci, bu konsepti, mistik ve bilimsel açıdan tatmin edici olmayan bir kaçış olarak görmektedirler (Hodgson, 2001:).

ve değişimin belirsizlik boyutuna vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan Hodgson'a göre, sosyo-ekonomik sistemler, kapalı sistemler olsalardı bile insan ögesindeki yaratıcı unsurun bir tezahürü olarak indeterministik, belirlenimsiz özelliklere sahip olurlardı. Dolayısıyla, sosyo-ekonomik sistemler, hem diğer sistemlerle etkileşimleri, hem de insanın yaratıcı yönü nedeniyle açık sistemler olarak ele alınmalı ve içsel değişme konseptinden çıkılmalıdır (Hodgson, 2001: 75-6).

Buraya kadar, Evrimci iktisatçıların metodolojik bakışlarının ve sosyo-ekonomik dünyayı algılayış biçimlerinin genel özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Evrimci İktisat Teorisi, bu bölümün başlarında belirtildiği üzere, bir çok farklı iktisadi okuldan iktisatçılar tarafından oluşturulmakta ve iktisadi düşüncenin bir sentezine yönelmekte ve bir anlamda bu okulun tezahür etmesine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda, Evrimci İktisat'ın oluşumunda kritik roller üstlenmiş, çeşitli iktisadi okulları ve iktisatçıları incelemek, Evrimci İktisat Teorisi'nin ortaya çıkma nedenlerinin ve temel önermelerinin anlaşılmasına imkan verecektir.

3. 2. Evrimci Okul'un Tarihsel Kökenleri

Evrimeci Okul'un tarihsel kökenleri, Marx, Malthus, Smith, hatta Merkantilist dönemin iktisadi yazarlarına kadar götürülebilir. Zira, Merkantilist dönemin en önemli vurgularından biri, bazı iktisadi faaliyetlerin diğerlerinden daha fazla getiri ve ulusal zenginlik sağladığı şeklinedir. Yani,  zellikle İngiliz Merkantilistlerine göre, bazı iktisadi faaliyetlerde (hammadde yerine işlenmiş ürüne dayalı faaliyetlerde) uzmanlaşmak ulusal zenginlik açısından daha iyidir. Evrimci İktisatçılar da benzer vurguları artan-azalan getirilerin olduğu iktisadi faaliyetler, ulusal rekabet edebilirlik gibi kavramlarla gündeme getirmektedirler. Diğer taraftan Smith'in berrak bir şekilde ortaya koyduğu işbölümü kavramının artan getirilerin sağlanması açısından  nemi, Evrimci İktisatçıların özellikle teknolojik gelişme bağlamında önemle üzerinde durdukları bir vurgudur. Malthus, Darwin'in Evrim Kuramı'na verdiği esinle anılan bir iktisat ıdır, ve bu bağlamda Evrimci İktisat Teorisi'nin önemli öncellerinden biridir. Marx ise, her ne kadar Evrimci İktisatçılar tarafından bir  ncel olarak değerlendirilmese

de, teorisinin inter-disipliner özellikleri, toplumsal hayatın bütünlüğüne yaptığı vurgu, fenomenlerin açıklanmasında, parçadan bütüne ve bütünden parçaya doğru kullandığı diyalektik yöntemle, bir tür popülasyon düşünme biçimi olan sınıf analiziyle, hemen her bilimsel alandaki gelişmeleri yaşadığı dönemde kapsamıyla çok kritik bir noktada durmaktadır. Başka bir deyişle, Marx'ın yaklaşımları ile Evrimci İktisatçılar arasında çeşitli özdeşlikler kurulabilmektedir. Ancak Marx, Evrimci İktisatçılardan farklı olarak kapitalizmi anlayarak yıkılışını hızlandırmak sorununa odaklanmıştır. Evrimci İktisatçılar ise, kapitalist sistem içinde bir ulusun zenginliğinin nasıl artırılacağı sorunuyla ilgilidirler. Bu bağlamda, Marx'ın bir çok yaklaşımıyla özdeşlikler yakalansa da, Evrimci İktisatçılar'ın Marx'ı bir öncel olarak kabul etmemeleri yerinde bir yaklaşımdır. Zira, bahsi geçen ayrılık, yöntemsel açıdan iki yaklaşımı birbirinden oldukça farklı noktalara savurmaktadır.

Aslında Evrimci İktisatçılar, tarihsel temellerinin nereden başlatılması konusunda da tam bir fikir birliğine sahip değildirler. Bu konuda iki farklı eğilim göze çarpmaktadır. Bir grup Alman Tarihçi Okulu'nu başlangıç olarak referans alırken, diğer bir grup Kurumcu İktisat'ı referans alarak başlama eğilimindedir. Bu bağlamda, Evrimci İktisatçıların tartışmalarına dahil olmadan, tarihsel bir süreklilik içinde Evrimci İktisat'la şu ya da bu biçimde bağı olan iktisadi okulları ve kişileri elden geldiğince en geniş şekilde ele almak uygun görünmektedir. Soruna bu şekilde yaklaşıncı da, Alman Tarihçi Okulu'ndan başlamak uygun düşmektedir.

3. 2. 1. Alman Tarihçi Okulu

“Alman Tarihçi Okul”u kavramı genel olarak 19. yüzyıl ortalarından sonraki Alman bilimcilerini ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Ancak Alman Tarihçi Okul'unun tanımlanması konusunda bir konsensüs söz konusu değildir. Bundan da öte, bazı yazarlara göre, böyle bir okulun varlığı tartışmalıdır¹⁸. Çünkü, Alman Tarihçi Okul'u içinde kabul edilen yazarların tek tip bir metodoloji, iktisat politikası anlayışları,

¹⁸ Bu konuda ilginç bir tartışma için Heath Pearson'un “Was there really a German Historical School of Economics” adlı makalesine bakınız (*History of Political Economy* 31.3 (1999) 547-562).

ya da tek tip bir iktisat ve politika yapma biçimleri yoktur. Ancak bu durum, bir takım ortak özellikleri olmadığı anlamına da gelmemektedir.

İktisadi davranış ve genellemelerin, tarihsel, sosyal ve kurumsal bir bağlam içinde yapılması konusunda hemfikirdirler. Yasalar ve kurumların göreliliğine vurgu yaparak, nedenlemelerin somut tarihsel verilerden tümevarımcı bir yöntemle türetilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. İktisadın kapsamının çok dar bir alana yayıldığını ifade etmişlerdir. Hemen hemen hepsi, iktisadi gelişmede devletin çok önemli bir rol oynadığını ve oynaması gerektiğini belirtmiştir. Çoğu, yaşadıkları dönemde, Alman toplumunu oluşturan kesimlerin (işçiler, işverenler ve devlet), herkesin yararına (Almanya'daki herkesin) nasıl organize edileceği veya edilmesi gerektiği konusunda bir takım ortak inançlar paylaşmışlardır (Senn: 2000: 6).

Bütün bu ortak yanlarına rağmen Alman Tarihçi Okulu'nu sınıflandırma konusunda iktisatçılar arasında bir konsensüs bulunmamaktadır. Kimileri, “erken” veya “daha eski” (older) ve “daha genç” (younger) şeklinde iki Alman Tarihçi Okulu'ndan bahsederken, kimileri “erken” veya “daha eski” (older), “daha genç” (younger) ve “en genç” (youngest) veya “daha yeni” (newer) biçiminde üç Alman Tarihçi Okulu'ndan bahseder. Eğer üçlü tanımlı referans alırsak, birinci grupta, Wilhelm Georg Friedrich Roscher (1817-1894)- ki okulun kurucusu olarak kabul edilir -, Bruno Hildebrand (1812-1878) ve Karl Knies (1821-1898) bulunmaktadır. Ayrıca, Friedrich List (1789-1846)-çoğunlukla selef olarak-, Albert Eberhard Friedrich Schaffle (1831-1903) ve Richard Theodore Ely (1854-1943) de yer yer bu grup içinde kabul edilmektedir.

İkinci grupta, Gustav Schmoller (1838-1917), Lujo Brentano (1847-1817), sıkça Karl Bücher (1847-1930) ve yer yer Gustav Cohn (1840-1919), Johannes Conrad (1839-1915), Eberhard Gothein (1853-1923), Adolf Held (1844-1880), Friedrich Knapp (1842-1926), Georg Irwin Nasse (1829-1890), Hans von Scheel (1839-1901), Gustav Friedrich von Schönberg (1839-1908) ve Adolf Heinrich Gotthilf Wagner bulunmaktadır.

Üçüncü grupta ise, Werner Sombart (1863-1941), Arthur August Caspar Spiethoff (1873-1957) ve Max Weber (1881-1961) yer almaktadır (Senn: 2000: 4-5).

Klasik teoriyi istatiksel veriler ve gözlemlerle teste tabi tutan Roscher (1817-1894), klasik teorinin bazı soyutlamalarının realiteyle uyuşmadığından hareketle, klasiklerin bütün zamanlar ve mekanlar için geçerli olduğunu iddia ettikleri yasaların sorgulanması gerektiği sonucuna varmış görünmektedir. Roscher'e göre yapılması gereken şey, zengin bir istatiksel veriler ve gözlemler bütünü oluşturmak, mümkün olduğu kadar çok toplumu birbiriyle mukayese etmek ve bu verilere dayanarak genellemeler yapmaktır (Savaş: 1999: 501). Bu bağlamda, Evrimci okulun, gerçek hayatta olanı soyutlamaya yönelik çabalarının Alman Tarihçi Okulu'nda da bulunduğu söylenebilir. Ancak o dönemde geçerli olan, çok daha az sayıda olan verileri çoğaltmak iken; bugün yapılmaya çalışılan şey, bu verileri anlamlı bütünler haline getirecek araçları yaratmak şeklinde ifade edilebilir.

Diğer yandan Roscher'e göre politik ekonomi, ancak interdisipliner bir çalışma ile gerçekten bir açıklama gücü elde edebilir (Senn: 2000: 15). Bu yaklaşım, Evrimci iktisadın, iktisat bilimini, biyoloji gibi doğa bilimleriyle olduğu kadar, sosyoloji, tarih, psikoloji vb. gibi sosyal bilimlerden yararlanarak yeniden kurma girişiminin bir boyutunun Alman Tarihçi Okulundan da olduğunu göstermektedir.

Roscher, "Bir toplum, mevcut insanların bütününden çok daha başka bir varlıktır. Bu nedenle bir toplum ekonomisinin incelenmesi, sadece bugünkü ekonomik ilişkilere bağlanamaz" demiştir (Savaş: 1999: 501). Burada, klasiklerin, toplumu bireylerin bir toplamı olarak gören, esas olarak bireyin özelliğinden giderek toplumu açıklayan yaklaşımları eleştirilmekte; ve toplumların, kültürlerinin, geleneklerinin, hukuklarının, tarihlerinin de önemli belirleyiciler olduğu vurgulanmaktadır. Yani bütün, parçanın özelliğinden bambaşka nitelikler içermektedir. Bu yaklaşım, evrimci iktisatçıların 'bütün' (toplum) ve 'parça' (birey) konusundaki yaklaşımlarıyla paralellik

içindedir¹⁹. Evrimci iktisatçılar biyolojideki ‘organizma’yı ‘bütün’e (topluma) benzetmekte ve organizmanın, onu oluşturan parçalardan bambaşka özellikler gösterdiğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca, organizma değişimler gösterdiği için, organizmayı geçmişiyle birlikte anlamak, başka bir deyişle tarihsel olmak, kritik bir vurgu haline gelmektedir (Hodgson: 1999: 138).

Hildebrand ise, Roscher’den farklı olarak, ahlaki değerler, din, gelenekler ve adetlerin ekonomi ve sosyal hayat üzerine önemli etkileri olduğunu vurgulamıştır. Hildebrand’a göre, Klasik iktisatçılar bu gerçeği göz ardı ettikleri için tek yönlü ve eksiktirler; ve gene bu yüzden, aslında İngiliz toplumu için bir anlamı ve geçerliliği olan bulguları tüm toplumlar ve zamanlar için geçerli ilan etmişlerdir (Savaş, 1999: 502). Hildebrand’ın bu yaklaşımlarının, biraz zorlamayla da olsa, Evrimci iktisatçıların özellikle firma teorisinde ve sistemler yaklaşımını oluştururken önemine vurgu yaptıkları gelenekler ve alışkanlıklara bir temel teşkil ettiği söylenebilir.

Hildebrand ayrıca, toplumların doğrusal bir ilerleme süreci içinde olduklarını ve bir aşamadan diğerine geçişin bir ilerlemeyi gösterdiğini kabul eder. Bu nedenden dolayı ekonomik gelişmenin yasalarını bulmaya çalışmıştır (Savaş, 1999: 502-503). Böylesi bir yaklaşım, Alman Tarihçi Okul’unda adı konulmamakla beraber evrim süreçlerinin önemine ilişkin bir vurguyu barındırır. Bu tür bir yaklaşım, Evrimci okulda rutin-bazlı faaliyetler biçiminde tanımlanan iktisadi faaliyetleri ifade etmede işlevseldir. Ancak Evrimci iktisatçılar, doğrusal ilerleme konsepti gibi tamamıyla deterministik yaklaşımları kabul etmemektedirler. Evrimci iktisatçılara göre determinizm ile belirlenimsizlik konseptlerinden yalnızca birinin yanında yer almak doğru değildir. Evrimci iktisatçıların kullandığı, ‘tezahür eden yenilik’ kavramı, deterministik süreçlerden ayrı olarak, belirlenimsizliğe de özel bir vurgu yapar (Hodgson: 1999: 141-142).

Eski tarihçi okulun temsilcileri, öne sürdükleri biçimde kalkınmanın yasalarını ortaya koyamamışlar ve iktisadı yeniden kurmak üzere bir teori ya da tarihsel yöntemler

¹⁹ Bu konuda Hodgson’un oldukça açıklayıcı bir çalışması bulunmaktadır (Hodgson: 1999: 137-138).

bütünü oluşturmamışlardır. Ayrıca, tümevarım yöntemini öne çıkarmalarına rağmen, çeşitli yazılarında tündengelim yöntemini de kullanmışlar ve, doğal olarak, eleştirmiş oldukları Klasik iktisatçılar ile farklarının olup olmadığı sorgulanmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz, teori, veriler ve araç arasındaki gerilimde, Eski Alman Tarihçi Okul'u esas olarak, alternatif bir teori geliştirememiş, verilerin derinleştirilmesi konusunda belli bir yol kat etmiş, araç problemine pek de bir katkıda bulunamamıştır. Ancak, tarihsel sürekliliğin ve tümevarımcı yöntemin önemi, değişimi etkileyen faktörlerin çeşitliliği, değişim sürecini anlamanın kritik yeri, genellemelerin nasıl yapılması gerektiği veya iktisat biliminin kapsama alanı vb. konularda duyarlılık yaratmış ya da en azından zengin bir problemler bütünü ortaya koymuştur. (Senn: 2000: 19)

Eski Alman Tarihçileri'nin bir diğer etkisi, devletin, gelirin yeniden dağıtımının bir aracı olarak devreye girebileceği şeklindeki yaklaşımlarıyla ilgili olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya'da gelişen kapitalizmin yarattığı hızlı dönüşüm, işçilerin yaşam koşullarının kötülüğü ve bu bağlamda sistem karşıtı hareketlerin yükselme eğilimine girmesi, eski Alman Tarihçileri'ni, sosyalizm tehdidine karşı “sosyal politika” arayışlarına sokmuştur (Savaş, 1999: 505). Dolayısıyla, sosyal-demokrasinin ve bir anlamda Keynesci ‘refah devleti’nin temelleri bu dönemde atılmaya başlanmıştır denilebilir. Diğer taraftan, evrimci iktisatçılar da, iktisadi gelişme ve gelirin yeniden dağıtılması sürecinde devlet müdahalelerinin önemine benzer bir şekilde vurgu yapmaktadırlar.

Eski Tarihçi Okul'un yukarıda aktardığımız yetersizlikleri, bu okuldaki iktisatçıların çözülmek üzere önemli problemler ortaya koymaları, fakat bu problemleri çözememeleri, problemleri çözme iddiasında yeni bir tarihçi okul dalgası yaratmıştır. Bu, Yeni Alman Tarihçi Okul'un “lideri kabul edilen Schmoller 1895 yılında kendilerinden önce tarihçi yöntemi savunanları şu sözlerle eleştiriyordu: ‘Eski tarihçi politik ekonomi, evrensel tarihten çıkarılan derslerin dikkate alınmasında çok aceleci ve ısrarcı olmuştur. Biz ise ekonomik tarihin ayrıntılarının dikkatle izlenmesinin, tarihin ekonomik ve sosyal yönlerinin incelenmesine ve ulusal ekonomi teorisinin, ampirik

yönden yeteri kadar tatmin edici biçimde oluşturulmasına temel oluşturacağının bilincindeyiz”

Tarihçi okula mensup iktisatçılar sosyal hayatı bütün çeşitliliği içinde teorize etmek istemişlerdir (iktisadın interdisipliner bir şekilde kavranması vb. nedenlerle). Ancak teorileştirme, bir tür soyutlamadır ve sosyal gerçekliğin akışkanlığı soyutlama sürecini müthiş zorlaştırmaktadır. Soyutlama ise bir tür indirgeme sürecidir. Ancak Alman Tarihçilerinin varoluş nedenlerinden biri kaba indirgemeci yaklaşımlardan kurtulma ve sosyal hayatı tüm çeşitliliği içinde soyutlama çabası olduğu için soyutlama süreci aşırı zorlaşmaktadır. Çünkü bu soyutlamayı kolaylaştıracak araçlardan yoksundurlar. En azından istatistiksel yöntemler yeterince gelişkin değildi. Ayrıca bu işlemleri hızlandıracak bilgisayarlar, simülasyon yöntemleri ve diğer ekonometrik araçlar henüz yoktu ya da bebeklik evresindeydiler. Bu nedenden dolayı, gözleme dayanarak oluşturabildikleri tek teori, Ernest Engel’in, tüketim harcamalarının çeşitli mal grupları arasında nasıl dağıldığını ve farklı gelir gruplarının bu harcamaları nasıl yaptığını gösteren Engel yasası olmuştur.

Engel’in ampirik verilere dayanarak yaptığı bu çalışmanın dışında Yeni Tarihçi’lerin çalışmaları, çoğu defa küçük ayrıntılar içinde bir boğulma süreci biçiminde işlemiştir (Savaş, 1999: 506). Ancak, geleceğe önemli veriler bütünü bırakmışlardır. Özellikle politik tarih ve kamu yönetimi tarihi konusunda önemli eserler vermişlerdir. Ayrıca, özellikle Wagner’in devletin rolü ve gelirin yeniden dağılımı konularında önemli çalışmaları olmuştur.

Üçüncü grupta yer alanlardan Spiethoff’un konjontür teorisi, günümüz Evrimci İktisatçıların tekno-ekonomik paradigmalara yaklaşımına bir temel oluşturmak anlamında önemli bir adım teşkil etmiştir. Konjontür teorisi, kapitalizme ait bir kısım makro-ekonomik göstergenin tarihsel bir incelenmesinden türetilmiştir ve kapitalizmin salınımlarını anlama açısından kritik bir rolü olmuştur.

Diğer yandan, Sombart'ın 'ekonomik sistem' yaklaşımı, iktisadi olayların dinamik bir kavramlaştırılması açısından önemli bir yaklaşım olmuştur. Evrimci iktisatçılar da, iktisadi süreçlerin değerlendirilmesinde sistem yaklaşımını referans almaktadırlar. Weber ise, ekonomi sosyolojisi alanında yaptığı katkılarla interdisipliner çalışmaların iktisadi süreçlerin çözümlenmesinde ne kadar önemli olabileceğini pratik olarak göstermiştir.

3. 2. 2. Kurumcu İktisat

Kurumcu iktisat, iktisadi okullar içinde tanımlanması ve çerçevesinin çizilmesi en zor olan okullardan biridir. Bunun nedenlerinden biri, kurumcu olarak nitelenen iktisadi düşüncenin homojen olmamasıdır. Diğer ise kurumcu okulun kurucularından Commons'un ifade ettiği gibi, 'kurum' kavramının anlamının belirsizliğinden gelir (Commons: 1931: 648). Kurumcu iktisatın babası olarak kabul edilen Veblen, 'kurum'u, en genel olarak, 'düşünce alışkanlıkları' şeklinde tanımlamıştır (Veblen: 1906: 5). Bu 'düşünce alışkanlıkları'nın içine, gelenekler, sosyal alışkanlıklar, yasalar, yaşam biçimleri ve elbette okullar, hapishaneler, sendikalar, bankalar, firmalar vb. girmektedir (Savaş, 1999: 647).

Commons'a göre "bir kurum, bazen, içinde bireylerin birlikteymiş gibi hareket ettiği yasalar ve doğal hakların bir çerçevesi olarak görülür. Bazen birlikte yaşayan insanların davranışı anlamına gelir. Bazen klasik veya hazzcı (hedonic) iktisadın eleştirisi veya bu iktisatlara onlarda olmayan bir şeyin eklenmesi kurumsal olarak addedilir. Bazen 'ekonomik davranış' olan herhangi bir şey kurumsaldır. Bazen, 'statik' yerine 'dinamik', veya 'mal ve hizmetler' yerine 'süreç', ya da 'denge' yerine 'yönetim', yahut 'laissez faire' yerine 'kontrol' olan herhangi bir şey kurumcu iktisat olarak görülür." (Commons: 1931: 648).

Samuels kurumculuğun tarihsel olarak üç biçimde kullanıldığını belirtmiştir: Birincisi, hem piyasa ekonomisine hem de kendi kendini düzenleyen bir piyasanın var ve istenilir bir şey olduğunu sağlam bir iç tutarlılıkla savunan neo-klasik iktisada tepki

duyan iktisatçıları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. İkincisi, kurumcu düşünce Amerikan pragmatizminin bir tezahürü olarak görülen bir problem çözme yöntemi şeklinde anlaşılır. Üçüncüsü ise, iktisadi düşünce tarihi içinde bağımsız bir ekolü ifade etmek üzere kullanılır (Demir: 1996: 65-66).

Yukarıda aktarılanlardan anlaşılacağı üzere, kurumcu okulu tanımlamak, veya bütün kurumcu iktisatçıları içine alacak şekilde bir üst doktrin içine yerleştirmek pek de kolay değildir. Ancak bütün bu söylenenler kurumcu iktisatçıların bir takım ortak özellikleri olmadığı anlamına gelmemektedir.

Kurumcu İktisat, A.B.D. ekonomisinde çok hızlı bir sanayileşme ve dolayısıyla yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen dönemin ayırdedici özellikleri arasında demografik yapıdaki sarsıcı değişimler, gelir dağılımında aşırı dengesizlikler, kır ve kent arasındaki uçurumun aşırı artması, dış ticarete korumacılık, iç piyasalarda görülen monopolleşme eğilimi, yaşlı ve sakatlara yönelik hiçbir sosyal güvencenin bulunmaması, vb. gibi olgular bulunmaktadır (Demir: 1996: 78-79; Savaş: 1999: 645-646 ve Reinert: 1994a: 5). ABD’de ortaya çıkan bu sosyo-ekonomik şartlar, klasik ve neo-klasik iktisatçılara ait olan ‘piyasaların kendi kendini düzenleyebileceği’ düşüncesinin sorgulanması açısından oldukça önemli bir zemin teşkil etmiştir. Ancak liberal iktisadi düşüncenin sorgulanması ABD için yeni bir durum değildir. Zira ABD’de 19. yüzyıl başlarından itibaren uluslararası arenada korumacı dış ticaret politikaları uygulanmıştır. Başka bir deyişle 19. yüzyıl boyunca ABD’de baskın iktisadi düşünce, klasik ve neo-klasik teorilerin en önemli saç ayaklarından biri olan uluslar arasında yapılacak serbest rekabetin tüm uluslar için yararlı olacağı şeklindeki yaklaşımı eleştirmiş ve reddetmiştir.

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl boyunca ABD’de iktisadi düşünce açısından önemli yerleri olan Alexander Hamilton(1755-1804), Daniel Raymond(1786-1849) ve Henry Charles Carey(1793-1879) gibi düşünürler, ülke içinde klasiklerin görüşlerini kabul etmekle birlikte ülkeler arasında bu yaklaşımı benimsememişlerdir. Hamilton, laissez faire politikasının bir tarafa bırakılarak ulusal sanayiın güçlenmesi için devlet

müdahalelerinin gerektiğini ifade etmiştir. Raymond, klasik teorinin ulusal çıkarları göz ardı ettiğini ileri sürerek koruyucu gümrük tarifelerini savunmuş ve ithalatın sınırlandırılmasını istemiştir. Ancak Raymond'a göre yurt içinde serbestlik olmalıdır. Carey, İngiltere'nin izlediği politikanın bencil bir politika olduğunu ileri sürerek, bu politikaya uygun davranmanın yoksulluğa yol açacağını ve ABD'nin esirleşmesine neden olacağını ifade etmiştir. Carey'e göre, İngiltere'nin önerdiği politikayı izleyen İrlanda, Hindistan, Portekiz, Türkiye ve Batı Hint adaları fakirleşmiştir. Bu yüzden ABD sanayii açısından laissez faire ilkesi yerine korumacılığın faydalı olacağını vurgulamıştır (Savaş: 1999, 400, 401, 404).

ABD'li iktisatçılar Avrupa'da öne sürülen fikirleri olduğu gibi almamışlar, kendi toplumlarının pratiğini ve kendi kurumlarının deneyimlerini de göz önüne alarak dönüştürmüşlerdir. Kendi koşullarına uyarlamaya çalışmışlardır (Demir: 1996: 81). Bu eklektizmin gerisinde sorun çözmeye dönük Amerikan pragmatizmi vardır. Dolayısıyla 19. yüzyıl boyunca ABD'deki iktisadi düşünce, örneğin Avrupa'ya kıyasla çok daha az düzeyde doktriner eğilimler göstermiştir denilebilir. Başka bir deyişle neo-klasik teorinin eleştirisi açısından ABD oldukça uygun entellektüel zeminler ve tarihsel deneyimlere sahiptir.

Ancak bilindiği üzere, klasik ve neo-klasik yaklaşımları ilk eleştirenler kurumcu iktisatçılar değildi. Bu bağlamda, İngiliz ve Alman Tarihçi okulları, kurumcu okulun önemli düşünsel kaynakları olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Amerikan Sivil Savaşı'nı izleyen dönemde bir çok önemli Amerika'lı düşünür ve devlet adamı Almanya'da eğitim görmüştür. Özellikle, Richard T. Ely, John Bates Clark vb. iktisatçılar Alman Tarihçi okulunun düşüncelerinin ABD'ye taşınmasında önemli bir manivela rolü oynamışlardır(Demir: 1996: 84). ABD'deki iktisadi deneyimler, düşünsel gelişmeler, Alman Tarihçi Okulu'nun etkisi, dönemin sosyo-ekonomik koşullarıyla da birleşerek bırakınız yapsınlar düşüncesinin ulusal düzeyde de sorgulanır hale gelmesine yol açmış ve bu sorgulama süreciyle birlikte Kurumcu okulun ortaya çıkışı çakışmıştır.

Kurumcu okulun gerisinde yatan bir başka önemli yaklaşım ise Herbert Spencer'in öncülüğünde ortaya çıkan sosyal evrimciliktir. Herbert Spencer, sosyal kurumları biyolojideki organizmalara benzeterek sosyal bilim ile biyoloji bilimini birleştirmeye çalışmıştır. Sosyal bilimlerin evrimci bir şekilde ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Kurumcu okulun iktisat bilimini evrimci bir bilim olarak değerlendirmesinde ve iktisadi kurumları biyolojideki organizmaya benzer şekilde ele almasında Spencer kritik bir rol oynamıştır (Demir: 1996: 84).

Kurumcu okul günümüz Evrimci iktisatçılarının ortaya koyduğu bir çok yaklaşıma önemli bir temel teşkil etmiştir. Özellikle Veblen, iktisat biliminin evrimci bir bilim olması gerektiğini ifade eden ilk kişidir. Çalışma konumuzun bir gereği olarak, kurumcu iktisatçıların temel özelliklerine en genel düzeyde değinerek, Kurumcu okulun kurucularından Veblen ve Commons'un günümüz Evrimci İktisat Teorisi açısından önemli addedilebilecek katkılarını ortaya koymaya çalışacağız.

Kurumcu Okulun Temel Özellikleri, Evrimci İktisat'la Benzerlikleri ve Farklılıkları

Kurumcu Okul'un temel özellikleri ve Evrimci İktisat'la benzer ve farklı yönleri şunlardır (Savaş, 1999: 408)

1. İktisadi olaylar, politik, kültürel, tarihi, dini ve ideolojik boyutlara sahiptir. Bu nedenle iktisat bilimi bütün bu boyutlarla ilişkilenecek durumundadır. Diğer sosyal bilimlerden bağımsız bir iktisat bilimi realiteyi açıklamakta yetersiz kalacaktır. Kurumculara göre, iktisat bilimi sosyal hayatın karmaşıklığı ve zenginliğini göz ardı etmemelidir. İktisadi sistem, içinde yer aldığı sosyal sistemden ayrı bir şekilde ele alınamaz. Bu yaklaşım Evrimci İktisat tarafından da paylaşılmaktadır.
2. Ekonomi bir bütün olarak ele alınmalıdır. Parçaları birbirinden bağımsızmış gibi ayrı ayrı inceleyerek bütünü anlama ve oluşturma yöntemi yeterli bir yöntem değildir. Çünkü, bütünün özellikleri parçaların özelliklerinden çok farklı olabilir. Bu

noktada, Evrimci iktisatçılar tezahür etme kavramını geliştirerek çok daha ötelere gitmişlerdir.

3. İktisat bilimi evrimci bir bilim olmalıdır. Gerçek dünyada geçerli olan temel şey denge değil, değişimdir. Bu bağlamda iktisat bilimi süreçleri anlamaya çalışmalıdır. Evrimci iktisatçılar, özellikle iktisadi değişim süreçlerinin anlaşılması konusunda getirdikleri yenilik merkezli yaklaşım ve özellikle OECD ülkelerindeki bilim ve teknoloji politikalarında oynadıkları önemli rol vasıtasıyla iktisadi evrim süreçlerine ilişkin önemli açılımlar getirmişlerdir.
4. İktisadi sistemler açık ve dinamik sistemlerdir. Bu durumda kavramsal çerçeve realiteye uygun bir şekilde açık ve dinamik özellikler göstermelidir. İktisadi hayatın içinden belli değişkenler seçilerek oluşturulan modeller realiteyi açıklamada yetersizdir. Özellikle Neo-klasik teorinin ortaya koyduğu modeller gerçek hayatın zenginliğini donuklaştıran modellerdir. Çünkü Neo-klasik teorinin sabit kabul ettiği, bilgi ve teknoloji düzeyi, zevkler, tercihler ve tüketici davranışları, iktidar yapısı gibi faktörler iktisadi davranışı kökten etkileyen faktörlerdir. Basitleştirme uğruna bu faktörler bir tarafa atılamaz. Evrimci Teori bu yaklaşımları kesin olarak kabul etmektedir. Bu noktada Evrimci Teori'nin farkı, bahsi geçen yaklaşımları hayata geçirebilmek olmuştur.
5. Kurumcu iktisatçılar, sosyal yapı ve süreçlerin karşılıklı ilişkileri ve sonuçları göz önüne alındığında teknolojinin öneminin farkına varmışlardır. Evrimci İktisatçılar ise, teknolojinin geliştirilmesi ve yayılımının hızlandırılması sürecini belirleyen etmenleri ortaya koyarak, uygulanması gereken ulusal politika seçeneklerini belirlemişlerdir.
6. İktisadi süreçlerin ve sistemlerin temelinde birey değil, kurumlar yatar. Neo-klasik teoriye ait, iktisadi olaylara yön veren temel etmen olarak bireysel istek, tercih ve seçimlerin veri kabul edilmesi anlayışı yanıltıcı bir anlayıştır. Elbette, zaman zaman nihai kararı verenler bireylerdir. Ancak bireyler, nihai karar verici aktörler olarak

kurumsal yapılar tarafından belirlenmekte ve şekillendirilmektedir. Bu yüzden referans birimi kurumlar olmalıdır. Dolayısıyla iktisat biliminin yapması gereken farklı kurumların iktisadi hayatı olumlu ya da olumsuz yönde etkileyici yönleri incelemektir. Kurumcular birey davranışları yerine grup davranışlarını öne çıkaran yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Evrimci iktisatçılar, kurumların önemini vurgulamakla birlikte, analiz birimi olarak çeşitli alt sistemleri referans almakta ve kurumlara bu sistemlerin bir unsuru olarak yaklaşmaktadırlar.

7. Kurumcu iktisatçılar, iktisadi sistemin denetim ve organizasyonu sorununun merkezi önemine dikkat çekerler ve bu konuda da inanç sistemlerinin, seçici algının, iki-yüzlülüğün ve yasal-iktisadi bağlantıların hayati önemini kabul ederler ki bu yaklaşım, Evrimci İktisat'a öncel teşkil etmektedir.
8. Ekonomik yaşamda inanç sistemleri, seçici algı, iki yüzlülük vb. faktörler de belirleyici olduğuna göre Neo-klasiklerin önerdiği gibi bir harmoniden bahsetmek doğru olmayacaktır. Kurumculara göre ekonomik yaşama egemen olan 'uyum' değil, 'çıkarlar arası çatışma'dır. İşverenle işçi, üretici ile tüketici, ithalatçı ile sanayici vb. arasında uyum değil çıkar çatışması bulunmaktadır. Evrimci iktisatçılar bu konuda oldukça farklılaşmaktadırlar. İktisadi sistemlerde harmoninin olmadığını kabul etmekle birlikte, iktisadi hayatta karşılaşılan çeşitli sorunların kaynağının, çeşitli teknolojik sistemlerin tükenmesinde veya tekno-ekonomik paradigmanın dönüşümü sırasında sosyo-kurumsal alanın daha geç adaptasyonunda ya da, bir ulusal ekonomi açısından yanlış teknoloji ve endüstri seçimi gibi faktörlerde aranması gerektiğini belirtmektedirler.
9. Kurumcular, piyasanın kaynakların etkin dağılımını sağladığı şeklindeki görüşü reddetmişler, servet ve gelir dağılımındaki adaletsizliği giderici reformları savunmuşlardır. Bu bağlamda, toplumsal maliyet ve toplumsal yarar gibi kavramlara özel önem vermişlerdir. Evrimci iktisatçılar, belirli iktisadi faaliyetlerin artan getiriler sağladığı, diğer bazılarının ise bunu sağlamadığı kurgusundan hareketle, gelir dağılımını düzenlemenin en iyi yolunun, artan getirili faaliyetlere yönelerek, bu

faaliyetlerden elde edilecek daha yüksek vergilerin yeniden dağılımı yoluyla çözümlenebileceğini belirtmektedirler.

10. Kurumcu iktisatçılar Neo-klasiklere ait optimalist düşünceye pek itibar etmemektedirler. Kurumculara göre birden fazla optimal çözüm olabilir. Bu nedenle bahsi geçen konuda nedenselci çözümlere gitmek çok fazla anlamlı değildir. Evrimci İktisat'ın kurucularından Sidney G. Winter'in yaptığı çalışmalar, optimalist düşüncenin sınırlarına vurgu yapmaktadır.

Ekonomik evrime çeşitlilik, kalıtım ve seleksiyon gibi Darwin'ci fikirleri kapsamlı bir şekilde ilk uygulayan kişi olması anlamında **Veblen** (1857-1929), doğru bir şekilde ilk evrimci iktisatçı olarak tanımlanabilir (Hodgson: 1999: 149). Bununla beraber, özellikle özgür irade, belirlenimsizlik ve determinizm konusundaki görüşleri, günümüz evrimci iktisatında olduğu kadar açık değildir.

Özellikle determinizme ilişkin vurgusu bu konudaki tartışmaların kaynağı olmuştur. Çünkü Veblen, ilk dönem yazılarında insan özgürlüğü ve belirlenimsizliğe vurgu yaparken, daha sonraki yazılarında insanların bir şeyler yapma arayışının teleolojik olduğuna dair vurgularda bulunmuştur. Ancak Veblen'in bu konudaki salınımları gayet anlaşılabilir görülmektedir. Çünkü, Veblen'in bu görüşleri ileri sürdüğü dönemlerde (1880'ler ile 1920'ler arası) deterministik sosyal teori anlayışı egemen bir anlayıştı. Üstelik, belirlenimsizlik kavrayışını sağlayan gelişmeler I. Dünya Savaşı sonrasında kuantum fiziğinin yükselmesini bekleyecekti. Çünkü bilimde katı determinizmin kırılışı kuantum fiziğinin yükselişiyle mümkün olabilmiştir. Diğer yandan Veblen'in bu konudaki yaklaşımı, Hodgson'un belirttiği üzere, evrimci bir iktisat teorisi vurgusunu kuvvetlendirmeye yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Determinizm ve belirsizlik konusundaki sorunun çözüm noktası tezahür kavramının kullanımını gerektirir. Veblen, Lloyd Morgan'ın, tezahür kavramını kullandığı yazılarından oldukça etkilenmesine rağmen, bu kavramı ve kavramla beraber gelen algılayışı iktisat disiplinde kullanmada başarısız olmuştur (Hodgson: 1999: 150).

Commons (1862-1945), determine olma ile determine olmama şeklindeki ikiliği ‘ekonomik amaçlar’ açısından konu dışı kabul etmiştir. Bir taraftan, insanın amaçsal eylemine vurgu yaparken, diğer taraftan, insan iradesinin analize dahil edilmesinin, iktisadi öngörünün rolünü çok fazla sınırlayacağını ifade etmeyi sürdürmüştür. Dolayısıyla, Commons’un bu konudaki görüşleri oldukça karışıktır. Ancak, sezgisel düzeyde, hem insan iradesinin oynadığı rolün önemini, hem de sosyo-ekonomik şartların belirleyici önemini algıladığı söylenebilir. Zira, Commons, hem bireysel anlamda hem de kollektif organizasyonlarda insan isteği ve yöneliminin 20. yüzyıl biliminin temel noktalarından birini oluşturacağını ileri sürmüştür. Commons, günümüz Evrimci iktisatçılarının popülasyon düşünme (population thinking) biçiminde ifade ettikleri kavrama yakın bir kavram (kollektif davranış kavramı) geliştirdiği için, organikçi bir kavrayışa çok yaklaşmış görünmektedir. Commons’un ‘kollektif eylem’ ve ‘kollektif irade’ konseptleri karmaşık ve tartışmalıdır. Fakat onlar, atomistik bireyden başka analiz birimleri ve düzeylerinin olabileceğine dair bir kapı aralamaktadır. Commons, kuantum fiziğinin ortaya çıktığı dönemde yaşayan biri olmasına rağmen, bu gelişmenin determinizm ve belirlenimsizlik konusunda getirdiği kavrayış olanaklarından yeterince haberdar olamamış görünmektedir. Diğer taraftan biyoloji bilimindeki tezahür etme kavramını da Veblen gibi yeterince değerlendirememiştir (Hodgson, 2001: 170).

John A. Hobson (1858-1940), *laissez faire*’in kalesi olan İngiltere gibi bir ülkede günümüz Evrimci Okul’unun temel yaklaşımlarına oldukça yaklaşan bir iktisadi yaklaşım geliştirmiştir. Hobson, insan iradesinin özgürlüğüne ve belirlenemezliğine oldukça net bir vurgular yapmış ve kendine özgü bir organikçi yaklaşım ortaya koymuştur.

Hobson’a göre, ‘Organize olmuş bir birim veya bütün, onu oluşturan parçaların analizi yoluyla yeterli şekilde açıklanamaz: Onun bütünlüğü, türemiş olduğu parçaların özelliklerine atfedilmemesi nedeniyle yeni bir üründür’ (Hodgson, 2001: 152). Bu sözler, Hobson’un, Evrimci İktisat’ın kilit kavramlarından ikisini açıkça algıladığını göstermektedir: “Tezahür eden özellik ve indirgemenin sınırları.”

Diğer taraftan Hobson'un evrim sürecinde öngörülemez yeniliklere ve düzensizlik, riziko, şans gibi faktörlere yaptığı vurgular, mekanik nedensellik ilişkilerine net bir karşı duruş içinde olduğunu göstermektedir. Hobson, mekanik metaforların insan yaratıcılığını göz ardı ettiğini ortaya koyarak deterministik düşünce çizgisinin dışına çıkabilmiştir (Hodgson, 2001: 152-3). Bu aktarılanlar, Hobson'un Evrimci Okul'un temel yaklaşımlarına oldukça yaklaşabilmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Amerikan kurumcularının üçüncü jenerasyonuna mensup olan **Wesley Mitchell** (1874-1948) modern makro-ekonominin kurucularındandır. ABD'deki NBER'in (National Bureau for Economic Research) kurucularından olan Mitchell, konjonktür teorisine önemli katkılarda bulunmuş ve istatistiksel verileri toplama, sınıflandırma ve değerlendirme konusunda önemli açılımlar getirmiştir. Mitchell, Neo-klasik Teori'nin yaptığı modellerin soyut olduğunu, gerçek hayatta bir karşılığının bulunmadığını ifade etmiş ve sosyal bilim alanında bir açılım sağlamak için ampirik verilere dayalı yaklaşımlar geliştirmenin şart olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, iktisatçıların, bireysel davranışların teorisi ile değil, 'yığın fenomen'in ya da 'yığın davranış'ın istatistiksel gözlemiyle işe başlaması gerektiğini ileri sürmüştür. Mitchell'in bu yaklaşımları ve çalışmaları indirgemeci yaklaşımlara, önemli ampirik dayanaklarla karşı çıkma olanağı vererek, özellikle Keynesyen Makroekonomik Teori'nin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Savaş, 1999: 661-2).

Keynesyen İktisat açısından, Mitchell'in anti-indirgemeci vurguları çok önemli olmuştur. Organikçi veya bütünlüğe vurgu yapan yaklaşımlarıyla bağlantılı olarak Kurumcu İktisat gelişmiş, ekonomik toplumların ölçümünü ve kavramlaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Bu ise Keynesyen yaklaşımların gelişmesi açısından uygun koşullar sağlamıştır. Hodgson'a göre **Keynes** (1883-1946), insan iradesinin önemi ve yaratıcılık kapasitesinin belirlenimsizliği konusunda Evrimci iktisatçılarla önemli ölçüde örtüşen bir yaklaşım geliştirmiş ve toplamlara dayanan bir ekonomik teori oluşturmasıyla indirgemeci yaklaşıma karşı önemli bir gedik açmıştır. Keynes, Commons'a yazdığı

kişisel bir mektupta, düşünüş bakımından, kendini, hiçbir iktisatçıya Hobson'a olduğu kadar yakın hissetmediğini belirtmiştir (Hodgson, 1999: 153-4).

3. 2. 3. Schumpeter

Maliyeden tarihe; sosyolojiden siyasete kadar çok geniş bir ilgi alanı olan Schumpeter'e göre, sosyal bilimlerin farklı disiplinlere ayrılması, gerçekliği açıklamak bakımından pek doğru değildir. Çünkü sosyal süreç bir bütündür ve ancak bu bütünlük üzerinden anlamlandırılabilir. Dolayısıyla disiplinin isminin ekonomi değil de politik ekonomi olmasının daha yerinde olduğunu savunmuştur.

“Makrodan ziyade mikro bir yaklaşım benimseyen Schumpeter'e göre iktisadi analiz, neoklasik yaklaşıma uygun olarak firma ve hanehalkı teorisi üzerine kurulmalıdır.” (Demir, 1996: 45). Dengeyi değil hareketi incelemek gerektiğini düşünmüştür. Dolayısıyla analiz tarihsel bir boyut da taşımaktadır. Az sayıda ve belirli değişkenlerle kesin sonuçlar elde etmeye çalışmak yerine, toplumsal süreçlerin seyrinde etkili olan birçok etkenin hesaba katılarak, hareket halinde olan toplumsal yaşamı anlamaya yönelik çabanın gerçekten de anlamlı olacağını ifade etmiştir.

Schumpeter, sezgisel içgörünün bilimsel çaba açısından çok önemli bir yer tuttuğunu düşünmektedir. Schumpeter'e göre içgörü matematik kadar önemlidir. Gelecek ile ilgili yaklaşımlar söz konusu olduğunda tarihsel olarak ne olacağına ilişkin öngörülerin, gözlemlenen gidişatla ilgili bir önerme yapmaktan öte bir anlamı olmadığını söyler. Yani, gidişat içindeki değişkenler değişmediği, yeni ve bilinmeyen etkenler devreye girmediği zaman, öngörüler, ne olacağına değil fakat ne olabileceğine işaret eder.

Schumpeter, teorik, istatistiksel ve tarihsel olmak üzere yöntemleri üçe ayırır. Yöntemlerden hiçbirinin bir diğerinden üstün olmadığını dolayısıyla birlikte kullanılmalarının gerektiğini savunur. Bununla birlikte muhakkak bir yöntemin önceliğinden bahsedilecekse, bu yöntemin tarihsel yöntem olması gerektiğini ifade eder.

Schumpeter'e göre sosyal bilimlerin yöntemsel açıdan iki öldürücü hastalığa yakalanma riski vardır: Birincisi, kendi kullandığı yöntemin en doğru ve yegane yöntem olduğunu düşünerek bu yöntemi evrenselleştirmeye kalkışan dar kafalı tutum. İkincisi ise tek bir alanda uzmanlaşarak, başka alanlarda temel düzeyde bilgi sahibi olmamanın getirdiği cahillik. Bu iki hastalıktan kurtulmak için bütün yöntemsel dayatmalara karşı bayrak açarak: « Olgular okyanusunun sayısız farklı yaklaşım tarzları gerektiren sayısız farklı yönleri olduğunu anladığımız gün ne zaman gelecek? » sorusunu yöneltir. (Demir, 1996: 47) Zaten derslerinde de düşüncelerini empoze etmek yerine öğrencilerin kendi düşüncelerini geliştirmelerini özendirdiği söylenmektedir.

Schumpeter'e kadar konjonktür teorileri, genel olarak, bu dalgalanmaları “şey”lerle açıklarken (tasarruf, yatırım, sabit sermaye, vs.), Schumpeter, konjonktürlerin oluşumunun gerisindeki özneyi, yani insanı, temel bir tahlil aracı olarak bu teorilerin içine sokmuştur. Schumpeter'e göre iktisadi değişimi niteliksel olarak belirleyen üç temel faktör vardır; Dışsal şoklar (derin depresyon, yüksek işsizlik gibi...), dengeli bir şekilde gerçekleşen iktisadi büyüme ve yeniliklerdir. Schumpeter'in teoriye katkısının temel yönünü, yenilikler ve bu yenilikleri yaratan insanlar (müteşebbisler) oluşturmaktadır. Yani ekonomik çevrimleri, dışsal faktörler oluşturduğu gibi, girişimsel etkinlikler de çevrimlere neden olmaktadır. Örneğin, bir sektörde ortaya çıkan yenilik, bir çok sektörü etkileyerek üretim artışları ve azalışlarını beraberinde getirebilir. Bu durumda ekonomide çevrimsel bir etkiye neden olabilir.

Bundan başka, Schumpeter'in konjonktür teorisi, birbirini izleyen dalgalanmalardan da hareket etmekle birlikte, yeniliklerin farklı zaman ve etkilerle ortaya çıkmasından kaynaklı olarak belirsiz sayıdaki eşzamanlı çevrimleri de tahlilin içine sokmuştur. Yenilik teorisiyle çok bağlantılı olduğu için bu konu ile ilgili açıklamayı yenilik teorisi bölümüne bırakıyorum.

“Yenilik, “bir şeyi meydana getirme usulünde meydana gelen, tarihsel ve geri döndürülemez bir değişiklik” olarak tanımlanabilir. (Demir,1993: 47) Bu kavram

Schumpeter'in tahlilinin anahtar kavramlarından biridir. Çünkü yenilikler, kapitalizmin yeniden üretilmesinde ve büyüme sorununda çok kritik bir role sahiptir. Azalan kar hadleri gereği yavaşlayan büyüme yenilikler tarafından yeniden canlandırılmış olur. Kapitalizme dinamizm getiren şeydir yenilik...Schumpeter'e kadar iktisatçılar (klasik ve neoklasik iktisatçılar), üretim fonksiyonu açısından üretim faktörlerindeki değişikliklerin ürün miktarında nasıl değişiklikler yaratacağı sorunuyla ilgilidiler. Oysa Schumpeter, üretim fonksiyonunu değiştirmek sorunuyla ilgilidi. Yani yenilikle... Zaten yeniliği de basitçe, "yeni bir üretim fonksiyonu oluşturmak" olarak tanımlamıştı.

Schumpeter'e göre beş tür yenilik söz konusudur:

- “1. Tüketicinin daha önce tanımadığı yeni bir malın ya da bir malın yeni bir tipinin veya aynı malın yeni bir kalitesinin piyasaya sürülmesi
2. Üretime yeni bir tekniğin uygulanması
3. Yeni piyasaların keşfi veya yaratılması
4. Yeni bir hammadde veya yarı mamul madde kaynağının bulunması
5. Endüstrinin reorganizasyonu.” (Demir, 1996)

Schumpeter, yeniliğin meydana getirdiği çevrimlerin üç nedenden dolayı farklı türlerde ortaya çıktığını ifade eder. Birincisi, zaman unsurundan kaynaklıdır. Yeniliğin türü, örneğin basit bir donanım gerektirmesi, yeniliğin daha kısa zamanda ortaya çıkmasının bir nedenidir. Veya yeniliğin kabul görmesi daha çabuk veya daha hızlı olabilir. İkincisi, yeniliğin etkisi açısından söz konusu olur. Bazı yenilikler tek bir çevrim dönemi açısından etkide bulunurken, bazı yenilikler etkilerini ardarda gelen birkaç çevrim döneminde gösterirler. Örneğin elektrik enerjisinin kullanılması, kendi çevriminden sonraki bütün çevrimleri etkilemiştir. Üçüncüsü, yeniliklerin nasıl bir süreçte ortaya çıktığı ile ilgilidir. Başka bir deyişle, bir yenilik - ki çoğunlukla böyle

olur - bir çok yenilikle bağlantılı ve/veya eşzamanlı olarak ortaya çıkabilir. Görüldüğü üzere, Schumpeter çevrimden bahsederken sadece birbiri ardısıra gelen çevrimlerden bahsetmez yalnızca. Belirsiz sayıda ve eşzamanlı çevrimler de tahlilin bir unsurudur.

Yenilik bu kadar önemliyse eğer, yenilikleri getiren süreçler ve varlıkların teşhis edilmesi gerekir. Bu bağlamda, bir kere icat ile yeniliği birbirinden ayırmak önem taşır. Buhar gücü Avrupa'da 16. y.y.'da biliniyordu. Fakat ilk uygulama alanını Watt ile buldu. 19. y.y.'ın ilk yarısından itibaren gerçekten kullanılmaya başlandı. Mucit, bu gücün varlığını çok önceden ortaya koymuştu. Ancak bu keşfin -hele ki iktisadi alanda uygulanması söz konusuysa- uygulanması müteşebbisi bekledi. Yani Schumpeter'e göre, "mucit fikir verir, girişimci onu gerçekleştirir." Bunun ekonomik tahlil açısından anlamı şudur: İktisadi büyüme açısından kritik olan bilimsel bilgi değil, bu bilginin üretime uyarlanması, yani yeniliktir. Burada ise devreye girişimci girmektedir.

Girişimci kavramı Schumpeter'e kadar, üretim faktörlerini bir araya getiren, zarar riskini üstlenen kişi olarak tanımlanmıştı. Schumpeter ise girişimciyi, ekonomiye yeni üretim süreçleri, yeni ürünler, tek kelimeyle, yenilikler getiren kişi olarak tanımlar. Böylece girişimci ekonomide geri döndürülemez dönüşümler yaratan kişi olmuştur. Bu nedenle, ekonominin gerçek aktörleri girişimcilerdir. Bu tahliliyle Schumpeter, özne sorununa kendi cephesinden yeni bir yaklaşım getirmektedir.

Tarih, salt ekonomi tarihinden oluşmadığına göre, sosyal ve siyasal süreçlerin gerisindeki öznelerin de anlaşılması gerekir. Schumpeter'e göre tarihin itici gücü bir grup insandır. Schumpeter bu insanları üç kategoride değerlendirir; Birincisi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi girişimciler, ikincisi, "burjuvazinin ticari kafa yapısına yabancı siyasal işlevleri yerine getirerek kapitalist sistemi koruyan soylular" ve son olarak, "yıkıcı eleştirilerle ahlaki temelleri aşındırarak kapitalizmin tahrip edilmesine yardım eden entellektüellerdir." (Demir, 1993: 48)

Ekonomik hayata dinamizm getiren olgu ve kişilerle ilgilenildiğinde bilimsel çaba, denge sorunundan çok, değişim sorununa odaklanacaktır. Bu bağlamda,

Schumpeter'in ekonomik denge konusundaki görüşleri üzerinde durmak anlamlı olacaktır.

Schumpeter'e göre ekonomik hayatın temel karakteristiği, değişimdir. Bu durumda ekonomi bilimi, denge durumunu değil, bu değişim süreçlerini açıklamaya yönelmelidir. Elbette olayların eşzamanlı olarak nasıl işlediğini kavramak önemlidir. Ancak, ekonominin herhangi bir anına ilişkin bir fotoğraf veren bu tür bir çaba, denge durumu olarak mutlaklaştırıldığında, ekonomik hayatın dinamizmini anlamaktan uzaklaşmakta ve kuru bilgiye dönüşmektedir. O halde olayların eşzamanlı olarak nasıl oluştuğunu anlama çabası, yani statik analiz, olayların tarihsel olarak nasıl meydana geldiği, değişimi yaratan süreç ve güçlerin neler olduğunu anlama çabası, yani dinamik analizle birleştirilmelidir. Üstelik denge durumu durağan bir durumu ifade etmektedir. Bu bağlamda, dengenin iyi ve güzel olduğuna dair normatif değer yargısı, tartışmalı bir yargıdır. Asıl kritik olan, gelişmenin nasıl olduğu ve nasıl güdülenebileceği sorunudur. (Demir, 1996: 49)

Ekonomiye dinamizm getiren şey yenilik ve yenilikleri yaratan da girişimcilerse, kapitalizmin başarısı, girişimcilerin faaliyetlerine özendirebilmesine, girişimciler için uygun sosyo-ekonomik şartları yaratabilmesine bağlıdır. Girişimciler, ürün, organizasyon, pazarlama, teknoloji gibi yenilikleri piyasaya getirirken geçici tekeller kurmaktadır. Çünkü, maliyet düşürücü veya kar artırıcı bu yenilikler, eski firmaları piyasadan sürerken, yeni üretim ve üretim süreçlerinin, bir kelimeyle, yeni teknolojinin ekonomide yaygınlaşmasına hizmet edecektir. İşte Schumpeter'in Marx'tan aldığı ancak bambaşka ve hatta tabantabana zıt bir içerik yükleyerek ortaya koyduğu yaratıcı yıkım kavramı bunu ifade etmektedir.

Schumpeter'e göre yaratıcı yıkım sürecinde ortaya çıkan tekeller toplam için yararlıdır. Çünkü ekonomiye dinamizmi bu tekeller vermektedir ve yenilik yaratmak için yürüttükleri çaba nedeniyle yüksek kar elde etmektedirler. Eğer yüksek kar elde edemezlerse yeniliklerin üretilmesi için gerekli maddi imkanlardan yoksun olacaklarından, yenilik yaratma çabası azalacak, girişimciler ortaya çıkamayacak ve

ekonomi dinamizmini yitirecek, büyüme duracaktır. Bu yaklaşım tam rekabet şartlarının anlamsızlığını ortaya koyduğu gibi, ekonomik kalkınmada tekele özel bir rol biçerek, tekel konusundaki yaklaşımları kökünden değiştirmekte kalkınmayı da bambaşka bir kavramsal çerçevenin içine oturtmaktadır. Ayrıca kar konusundaki tartışma da karın haklılığı sorunundan, karın, yaratıcı yıkımların ve yeniden doğuşların maliyetini karşılamaya ,yeterli olup olmadığı sorununa kaymaktadır.

3. 2. 4. Post Keynesyen İktisat

Post Keynesyen İktisat aşağıda sıralanan beş temel yaklaşımdan yola çıkmıştır (Radzicki, 2003: 132):

1. Ekonomiler tarih bağlamında genişlerler.
2. Belirsizliğin kaçınılmaz olduğu bir dünyada beklentiler ekonomik faaliyet üzerinde önemli bir etkiye sahiptirler (özellikle yatırım harcamalarında).
3. Ekonomik kurumlar (özellikle oligopolistik mega-şirketler) ve politik kurumlar ekonomik olayları şekillendirmede önemli bir rol oynarlar.
4. İktisadi analizde realizm önemlidir.
5. Kapitalizm sınıfsal olarak bölünmüş toplumlar yaratır.

Yukarıdaki temel önermelerden kurumların önemi ve iktisadi süreçlerin tarihselliği, Evrimci İktisatçılar'ın önemle vurguladığı noktalardır. Bu açıdan iki okul arasında, bir karşılıklı etkileşimin varlığından bahsedilebilir. Post Keynesyen İktisat'ın temel amacı iktisadi hayatta bir ekonominin içinde neden eşitsiz bir büyümenin söz konusu olduğunu ve ülkeler arasındaki büyüme oranı farklılıklarının nedenini açıklamaktır.

Post Keynesyenler, bu iki amaca ulaşma çabası içinde hem matematiksel hem de matematiksel olmayan bir modeller ve yaklaşımlar bütünü geliştirmişlerdir, ki bunların bazıları Evrimci iktisatçıların yaklaşım tarzıyla örtüşmektedir. Bu yaklaşımlar ve modeller bütünü şunları içermektedir (Radzicki, 2003: 134):

a) Bir sistemler yaklaşımından yararlanmak; dengesizlik durumundaki bir ekonomik sistemin davranışını göstermek;

b) Bir ekonomik sistemin genişlemesinin, belli değişkenlerdeki farklılıklar yoluyla tarihsel zaman boyunca diğerine (diğer bir sisteme) göre nasıl etkilendiğini gösteren “karşılaştırmalı dinamikler” yaklaşımından yararlanmak;

c) İdealize edilen durum (örneğin global olarak rasyonellik) yerine gerçekte olan durum (örneğin sınırlı rasyonellik) olarak iktisadi öznelerin (ajanların) davranışını göstermeye çalışmak;

d) Makroekonomik teori ile makroekonomik veriler arasındaki ilişkiyi göstermek;

e) Makro davranışı mikro yapının bir sonucu olarak açıklamak ve böylece makroekonomiyi ve mikroekonomiyi başarılı bir şekilde birleştirmek.

Bu yaklaşımlar içinde yer alan, a ve c şıkları Evrimci iktisatçıların yaklaşımlarıyla tamamıyla örtüşmektedir. Ancak, Post Keynesyen’lerin tezahür etme konseptiyle soruna yaklaşmamaları, d ve e şıklarında vurgulanan yaklaşımlarla sorunlara yaklaşmalarına neden olmuştur. İki okul arasındaki etkileşim sürmektedir. Diğer taraftan her iki okul da, denge durumunda olmayan bir ekonomiyi analiz etmektedirler (Radzycki, 135).

3. 2. 5. Ekolojik İktisat

Modern Ekolojik İktisat, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği, zenginliğin dağılımı, asit yağmuru, türlerin tükenmesi gibi iktisadi ve ekolojik sistemlerin karşılıklı etkileşimden meydana gelen problemlerle ilgilidir. Ekolojik iktisadın ortaya çıkmasının temel neden ekolojik faktörlerin arzının ekonomik aktiviteyi eninde sonunda sınırlandırıp sınırlandırmayacağı sorunudur. Eğer insanın yarattığı yenilikler ve teknolojiye ileri adımlar sistemin büyümeye koyduğu sınırları, önemli yeni problemler

yaratmaksızın saf dışı edebilirse, ekolojik ve iktisadi felaket kaçınılmaz olmayabilir. Eğer bu yapılamzsa, problemler büyük bir olasılıkla global düzeyde ortaya çıkacaktır.

Ekolojik iktisatçılar problem çözümü açısından holistik (bütünlükçü) (örneğin sistemler yaklaşımı gibi) ve interdisipliner yaklaşımlar kullanırlar. Hem ekosistemlerin hem de sosyo-ekonomik sistemlerin daima yavaş yavaş geliştiğini ve onların etkileşimi yoluyla yaratılan problemlere yönelik çözümlerin evrimci bir perspektife dayanması gerektiğini ifade ederler. Ayrıca, bir ekonominin daha büyük bir sosyal sistemin bir parçası olduğunu ve insanların neoklasik iktisatta sergilenen sosyal faktörlerin daha ötesindeki faktörler yoluyla motive edildiklerini de kabul ederler. Sonuç olarak, problemlere karşı, insan sağlığı ve soyunun sürebilmesi açısından hayati olan sosyal yapılar ve süreçlere dönük çözümleri araştırırlar (Radzycki,2003; 136).

Ekolojik İktisat, Evrimci Okul'la oldukça yakın etkileşimlere sahiptir. Özellikle ekolojik koşullar ile sosyo-ekonomik koşulların evrimi süreçlerini birlikte ele almaya çalışmaları, dinamik sistemler yaklaşımının ve karmaşıklığın modellemesinin gelişmesinde 1970'li yıllar boyunca önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Evrimci Okul'un bütünlüğü, çeşitliliği, karmaşıklığı açıklamada geliştirdiği hareket halinde bir sistemin analizine dönük yaklaşımlar ve modellemeler açısından önemli katkıları olmuştur. Elbette, tersi de geçerlidir.

3. 2. 6. Ajan Bazlı Karşılaştırmalı İktisat (Agent-based Computational Economics)

Ajan Bazlı Karşılaştırmalı İktisat ekonomik problemlere, karmaşıklık (karmaşıklık (kompleksite)) teorisinin, karmaşık adaptif davranış paradigmasının, "yapay yaşam" veya "yapay dünya"nın araçlarının uygulanmasıdır. Ajan Bazlı Karşılaştırmalı İktisat'ın hedefleri, karmaşık denge dışı davranışlar ve karmaşık makro sosyo-ekonomik yapıların nasıl bireysel heterojen ekonomik ajanlar (bir sistemin mikro-yapısı) arasında çok basit ve sınırlanmış rasyonel etkileşimlerden ve bu ajanlar ile makro-yapı arasındaki etkileşimlerden tezahür ettiği ve evrimleştiğini belirlemektir. Daha açık olarak, amaçlar, (1)yukarıdan aşağı planlamanın ve kontrolün yokluğuna

rağmen otonom bireylerin yerel etkileşimlerinden aşağıdan yukarıya doğru ticaret ağları, sosyal olarak kabul edilmiş paralar, piyasa protokolleri, iş çevrimleri, ve teknolojik yeniliklerin genel benimsenmesi gibi küresel düzenlemelerin nasıl tezahür ettiğinin anlaşılması, (2) bireysel davranış ve sosyal refah üzerinde etkilerinin saptanması için hangi alternatif sosyo-ekonomik yapıların incelenebileceğini saptamaktır (Radzycki, 2003: 149).

Ajan Bazlı Karşılaştırmalı İktisadi modeller üç temel kısma sahiptir (Tsfatsion 2002, 57): (1) Bir otonom mikro-düzey ekonomik ajanlar kümesi, (2) içinde ajanların etkileştiği bir çevre, ve (3) ajanlar açısından adaptif davranışın kurallarını belirleyen dinamikler. Bir ajan-bazlı modelcinin her bir ajan için bir başlangıç nitelikler kümesi belirlemesi gerekir, ki bunlar, içselleştirilmiş davranışsal normlar, davranışın içsel biçimleri (iletişim, öğrenme, ve adaptasyon tarzlarını içeren), etkilemesine izin verilen diğer ajanlar ve kendisi hakkında içsel olarak muhafaza edilen bilginin biçimi ve miktarı şeklindeki karakteristikleri içerir. Modelcinin ayrıca her bir ajanın sahip olduğu diğer ajanlar ve çevresiyle etkileşim (normal olarak doğrusal olmayan) tarzını da belirlemesi gerekir. Ajan Bazlı Karşılaştırmalı İktisat'ta yapılan araştırmaların kilit alanı bireysel öğrenme ve adaptasyonu modellemenin en iyi yolunu ortaya çıkarmaktır (Tsfatsion 2002, 56). Dolayısıyla, özellikle modelleme ve bu modellerin gerisindeki bakış açısından Evrimci Teori ile aralarında önemli etkileşimler olmuştur.

3. 2. 7. Davranışsal İktisat

Davranışsal İktisat genel olarak, karar alma sürecinin reel hayatta nasıl gerçekleştiği, optimalden nasıl saptığını (fayda maksimizasyonundan sapmalar) inceler ve bunu yaparken iktisat ve psikolojiden aldığı yaklaşım, teori ve yöntemleri bir araya getirerek kombine eder. Davranışsal İktisat'ta çoğu çalışmanın statik olmasına ve bu yüzden zaman içinde tek bir noktada iktisadi ajanlar tarafından yapılan tek bir karara bağlanmasına karşın, bu çalışmalar artan bir şekilde evrimci hale dönüşmektedir. Davranışsal iktisatçılar, özellikle dinamik karar verme üzerine yaptıkları çalışmalarda

kazanç, öğrenme ve adaptasyon yoluyla iktisadi ajanların kararlarının nasıl etkilendiğini incelemektedirler (Radzycki, 2003: 150).

Davranışsal İktisatçılara göre karar alma sürecini rasyonel olmaktan saptıran üç temel faktör vardır (Mullainathan ve Thaler, 2000: a) Sınırlı rasyonelite (sınırlı öğrenme ve beceriler bağlamında değerlendirilir); b) Sınırlı irade, ki insanların niçin zaman zaman uzun dönem çıkarlarına uymayan tercihler yaptıklarını açıklar; c) Sınırlı kişisel çıkar, ki insanların niçin sıklıkla kendi çıkarlarını diğerlerine yardım etmek için feda etmek istediğini açıklar. Karar vericiler, bu üç faktörün etkisi ve sosyo-ekonomik hayatın karmaşıklığı koşullarında yapabileceklerinin en iyisini yapmaktadırlar. Davranışsal İktisat'ın önemli bulgularından biri, rasyonel-olmayan ajanların da ayakta kalabildiği şeklindedir. Bu durum Neo-klasik İktisat'ın temel varsayımlarına ilişkin şüpheleri artırırken, Evrimci iktisatçıların yönelimlerine önemli açılımlar getirmiştir.

3. 2. 8. Radikal Politik İktisat

Radikal Politik İktisat'ın, özellikle ülkeler arasında ve bir ulusal ekonomi içindeki eşitsiz gelişme süreçlerine ilişkin çalışmaları, tam rekabet piyasaların ilişkin eleştirileri Evrimci İktisat'ın geliştirdiği eşitsiz gelişme teorileri açısından yol açıcı olmuştur. Diğer taraftan Radikal Politik İktisat'a ait sınıf ve/veya tabaka analizi, Evrimci İktisat'taki popülasyon düşünme, birey yerine farklı popülasyonların davranışını inceleme bağlamında, çalışmaların çok farklı uçlarda seyretmesine rağmen belirli bir yaklaşım benzerliğinin olduğunu göstermektedir.

Radikal Politik İktisat, hareket halinde bir sosyo-ekonomik süreç kurgusundan yola çıkmaktadır. Bu da Evrimci Okul'un yaklaşım tarzıyla örtüşmektedir. Kurumların, iktisadi öznelerin, devletin, dış ekonomik sistemlerle ilişkilerin karşılıklı etkileşimleriyle birlikte incelenmesi biçimindeki yaklaşım ve bunun gerisinde yatan açık sistemler perspektifi, iki okul arasındaki benzer yönlerden birini oluşturmaktadır. Yöntemsel benzerliklere karşın iki okulun ulaştığı sonuçlar ve ilgi alanlarında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Radzycki, 2003: 168).

3. 2. 9. Sidney G. Winter ve Richard R. Nelson: Evrimci İktisat'ın Kurucuları

Sidney G. Winter ve Richard R. Nelson, hemen bütün Evrimci iktisatçılar tarafından Evrimci İktisat Okulu'nun kurucuları olarak kabul edilmektedirler. Ortak olarak geliştirdikleri yeni teorinin oluşum sürecine, Nelson zengin teorik ve ampirik endüstriyel ekonomi bilgisini katarken, Winter ise, biyolojiden iktisat bilimine taşıdığı evrimci metaforlar yoluyla sosyo-ekonomik gelişmenin açıklanmasında bir paradigma kaymasına yol açacak önemli teorik perspektif ve yaklaşımlarını katmıştır (Andersen, 1996: 122).

Sidney G. Winter, 1964 yılında, iktisadi süreçlerin açıklanmasında biyolojik metaforların ne kadar da yol açıcı olabileceğini gösteren, 'Economic "Natural Selection" of the Theory of the Firm' başlıklı çok önemli bir çalışma yayınlamıştır. Bu çalışma, R. Hall ve C. Hitch tarafından 1939 yılında, firmaların kar maksimizasyonun bir gereği olarak, $MC = MR$ kuralına uygun hareket etmediğini, bu kuralı uygulayabilmek için gerekli maliyet eğrilerini bilmediğini, bunun yerine uzun dönemde karlarını maksimize etmeye çalıştıklarını ve ortalama toplam maliyet üzerine %10 gibi normal bir kar payı koyarak hareket ettiklerini ortaya koyan ve daha sonra bu alanda yapılan çalışmalarıyla başlayan firmanın amacı ve davranışları konusundaki tartışmaya önemli açılımlar sağlamıştır. Bahsi geçen tartışma, Friedman'ın, bir teoriyi değerlendirmenin ana kriterinin onun doğru öngörüler yapması olduğunu, dolayısıyla varsayımlarının gerçekçi olup olmamasının o kadar da önemli olmadığını vurgulayan yaklaşımıyla Neo-Klasik Okul'a yakın olan iktisatçılar lehine dönmüştür. Friedman bu görüşünü, doğal seleksiyonda ayakta kalan firmaların kar maksimizasyonu yapan firmalar olacağı şeklindeki evrimci bir argümanla desteklemiştir. Daha sonraları, Simon'un, "küresel rasyonellik" varsayımının gerçek dünya karar alma sürecindeki karmaşıklık ve belirsizliği göz ardı ettiğine, çünkü aktörlerin küresel maksimizasyon kararına ulaşabilmek için gereken bilginin tamamını edinip işleyemediklerine, dolayısıyla, edinebildikleri bilgiler kadarıyla karar verdiklerine, başka bir deyişle, reel hayatta "sınırlı rasyonellik" in söz konusu olduğuna dönük vurguları, tartışmaya önemli bir açılım sağlamakla birlikte, Winter'in, karar verme süreçlerinin ve iktisadi evrim

sürecinin işleyişine ilişkin getirdiği yaklaşım gibi alternatif bir teorik perspektif üzerine oturmamaktadır (Hodgson, 1999-160-1).

Winter'e göre Friedman'ın evrimci açıklamasında kalıtsal bir parça eksiktir. Seleksiyon mekanizmasının işleyebilmesi için, rekabet sürecinin seleksiyonunda seçilmiş olan optimizasyoncu firmaların bu davranış modunda bir süre devam etmelerini sağlayan bir temel unsur olmalıdır. Winter, bu unsurun rutinler olduğunu ifade etmiştir. Genler kadar kalıcı olmasa da, organizasyonlar, kendini besleyen ve dayanıklı nitelikleri olan rutinler ile düşünme ve hareket etme yolları oluşturup geliştirirler. Üstelik Winter'a göre, firmalardaki rutinlerin zaman içerisinde göreceli olarak dayanıklı nitelikleri söz konusudur. Bu rutinler, yetenekleri ve diğer bilgi türlerini tutmaya yardımcı olabilirler ve bir yere kadar taklit, personel hareketliliği ve satın almalar gibi yollarla tekrar üreme yetisine de sahip olabilirler. Bu yaklaşımlarıyla Winter, iktisadi açıdan biyolojik evrim analojisini kabul edilebilir bir çerçeve içine oturtabilmiştir. Zira rutinlerin, genler gibi, durağanlıkları ve mutasyon geçirme kapasiteleri vardır (Metcalf, 1998: 27).

Ancak bu, daha başlangıçtır. 1960'ların sonunda bağımsız olarak evrimci bir yaklaşıma kayan Nelson'un, Winter'la bir araya gelmesiyle, yeni bir teorinin ortaya çıkmasına yol açacak işbirliği için gerekli zemin oluşmuştur. İktisat bilimine biyolojiden taşıdıkları evrimci analogi, iktisadi süreçlerin tarihsel boyutunun ele alınma tarzında önemli bir açılım sağlamıştır. Ancak, Nelson ve Winter, biyolojideki evrim süreçlerinde insan zihninin iradi boyutu pek de göz önüne alınmadığından, sosyo-ekonomik süreçlerde insanın oynadığı belirleyici role ısrarla vurgu yapmışlardır. Bu nedenle, sosyo-ekonomik evrimin Darwinyan olmaktan çok Lamarckian olduğunu ifade etmişlerdir (Hodgson, 2001: 162-3). Başka bir deyişle, deterministik bir sosyo-ekonomik evrim kavrayışının dışında yer aldıklarını açıkça belirtmişlerdir.

İktisat bilimine evrimci bir yaklaşım, sosyo-ekonomik süreçlerin tarihsel bir bağlam içinde değerlendirilmesini kaçınılmaz kılar. Nelson ve Winter bu nedenle Neo-Klasik Teori'yi eleştirmişlerdir: "Denge analizine bağımlılık, esnek formlarında bile,

tarihsel değişimle ilgili olan fenomenlere disiplini kör kılmıştır” (Nelson ve Winter, 1982: 8). Aslında, Nelson ve Winter, Neo-Klasik İktisat’ın temel varsayımlarının getirdiği teorik, pratik ve ampirik kısıtların sosyo-ekonomik değişimin anlaşılmasını zorlaştırdığını düşünmektedirler. Onlara göre, tam bilgilenme, statik denge ve hatta “aktörlerin optimizasyon yapma anlamında rasyonel oldukları varsayımları” reddedilmelidir (Nelson ve Winter, 1982: 8).

Dolayısıyla Nelson ve Winter firmanın analizi için kar maksimizasyonu çerçevesine alternatif bir teorik çerçeve geliştirirler. Böylesi optimizasyon sürecinin yerine, seçimin firmanın içsel *rutin*leriyle işlediği bir evrimci model önerirler. Rutinler “nesneler üretmek için iyi tanımlanmış teknik rutinler, işe alma ve kovma için detaylı prosedürler veya talep edilen malların üretimini arttırmaktan yatırıma dair politikalara, ARGE’ye veya reklamcılığa ve ürün farklılaştırması ile deniz ötesi yatırım için stratejilere kadar değişen karakteristikler” içerir. Analizlerinde, “bu rutinler biyolojik evrim teorisinde genlerin oynadığı rolü oynarlar” (Nelson ve Winter, 1982: 14).

Rutinler sadece, organizasyonlardaki yaygın bir şekilde bulunan ve pek çok sayıdaki aktivitenin özelliği değildirler: aynı zamanda fonksiyonel özellikleri de vardır. Eknomide teknolojik yeteneklerin nasıl edinilip aktarıldığını göstermek için Nelson ve Winter alışkanlık ve rutinlerin bilgi ve yeteneğın göreceli olarak dayanıklı depoları olarak hareket ettiğini ifade ederler. Onların sözüyle rutinler firmanın “organizasyonel hafızasıdır.” Dahası rutinler taklit, personel hareketliliği ve benzerleriyle çoğalabilir, örneklenebilir yaygınlaşabilirler. Göreceli olarak dayanıklı özellikleri ve yeniden üreme kapasiteleriyle rutinler, biyolojideki genlerin ekonomik analoglarıdır. Zira rutinler, tıpkı genlerin bilginin korunma ve tekrar üretilmesinde oynadığı rol gibi bir rol oynarlar: Bilginin zaman içinde aktarılması (Hodgson, 2001: 163).

Ancak firmalardan oluşan bir sistemin evrimi yalnızca rutinlerden oluşmamaktadır. Rassal faktörler ve yenilikler, bu evrimin şekillenmesinde önemli olgulardır. Bu noktada, Nelson ve Winter kilit önemde ikinci bir kavram geliştirmişlerdir: *Araştırma* (search). “Araştırma” kavramı, “biyolojik evrimci teorideki

mutasyonun karşılığıdır” (Nelson ve Winter, 1982: 18). Nelson ve Winter’e göre, firmalar kayda değer bir karlılık seviyesindeyseler, genel olarak rutinlerini korurlar ve “araştırma”ya yönelmezler. Fakat eğer karlılık bu seviyenin altına düşerse o zaman “firmalar olumsuzluğun baskısı altında alternatifler düşünmek zorunda kalırlar” (Nelson ve Winter, 1982: 211). ARGE yatırımı yaparlar ve karlılığın korunması için yeni teknikler keşfetmeye çalışırlar. Nelson ve Winter, bu yaklaşımlarını daima yenilik arayışı içinde olan, yani daima “araştırma” içinde olan firmaları da katarak zenginleştirmişlerdir.

Üçüncü olarak, ekonomik “doğal seleksiyon” kavramına açık bir analogi vardır: “Piyasa çevreleri firmalar için başarının bir tanımını sağlarlar ve bu tanım onların hayatta kalma ve gelişme yetenekleriyle yakından ilgilidir” (Nelson ve Winter, 1982: 9). Açıktır ki bu, piyasa rekabeti ile biyolojideki “varoluş için çabalama” arasında bir analogi kurulmasıdır.

Bu üç temel kavram, biyolojideki evrimci süreçlerin, belirli bir iradi etkinliği olan insanı da göz önüne alarak, sosyo-ekonomik süreçlere başarılı uyarlanmasıdır. Bilindiği üzere biyolojide evrim üç temel parçayı gerektirir. İlk olarak bir türün veya nüfusun üyeleri arasında süregiden bir çeşitlilik olmalıdır. Çeşitlilikler rastgele veya amaçlı olabilirler. Fakat Darwin’in ısrarla belirttiği üzere bunlar olmadan doğal seleksiyon işleyemez. İkinci olarak, öyle bir kalıtımsallık veya süreklilik prensibi olmalıdır ki yavrular ebeveynlerine, ırklarının diğer temsilcilerine benzediklerinden daha çok benzesinler. Diğer bir deyişle, bireysel özelliklerin nesillerce aktarıldığı bazı mekanizmalar olmalıdır. Üçüncü olarak doğal seleksiyonun kendisi işler, çünkü daha iyi uyumlanmış organizmalar daha çok yavru üretirler, veya, korunan gen kombinasyonları ya da çeşitlilikler hayatta kalma çabasında avantajlar yaratırlar. Bu, varoluşunu sürdürmek için çabalama ilkesidir.

Nelson ve Winter formal yöntemler ve bilgisayar simülasyonları kullansalar da çalışmalarının güçlü bir empirik yönü vardır. Onlar için formalizasyon ve modelleme önemlidir. Fakat, matematiksel katılık ve zarafetin, ampirik zenginlik, açıklama gücü,

kavramsal sağamlık, politikaya uygunluk veya öngörü kapasitesinden daha önemli görülmemesi gerekir (Nelson ve Winter, 1982: 154-7). Zira onlara göre, formalizasyon ve modelleme, sosyo-ekonomik süreçlerin çeşitliliğinin bir tür indirgenmesidir ve belirli bir noktadan sonra, bu çeşitliliğın ve çok boyutluluğın anlaşılmasında bir engel teşkil edebilir. Özetle, Nelson ve Winter'e göre, "formal modelleme önemli fakat merkezi olmayan bir rol" oynamalıdır (Hodgson, 2001: 166).

Genelde, ekonomide biyolojiden gelen evrimci metaforun bugüne kadarki en kapsamlı uygulaması olarak Nelson ve Winter'ın ortak çalışmaları son derece önemlidir. Bu yaratıcı başarı kısmen Winter'ın hangi şartlar altında evrimci analojinin uygulanabileceğini araştıran daha evvelki çalışmaları sayesinde. Nelson'un temel katkısı endüstriyel organizasyon ve teknolojik değişmeye dair zengin bilgisidir. "Onların "Evolutionary Theory of Economic Change" isimli çalışmaları eğer bir disiplinin zaten zengin bir empirik ve teorik bilgisi varsa, bir disiplinden diğere metafor aktarılmasından ortaya çıkabilecek bilimsel yaratıcılık için klasik bir örnektir" (Hodgson, 2001: 167).

Evrimci Teori, Nelson ve Winter'in özgün çalışmaları üzerinden kurulmuş bir teori olmakla birlikte, aslında bu teorinin gelişmi süreci, başka bir çok farklı iktisadi okuldan iktisatçının da Evrimci Okul'a katılmasıyla çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir. Bu bağlamda, teknolojik değişimin çok uzun dönemli salınımlarıyla ilgili olarak Chris Freeman'ın Tekno-Ekonomik Paradigmalar yaklaşımı, Dosi'nin yaptığı teorik ve uygulamalı katkılar, Witt ve Andersen'in toparlayıcı çalışmaları, Kurumcu İktisatçıların kurumların önemine dair vurguları, Hodgson'un yöntemsel katkıları önemli bir yer tutmaktadır. Evrimci İktisat'ın en önemli ayırddedici özelliklerden biri iktisadi değişim olduğuna göre iktisadi değişim sürecini Evrimci İktisatçıların nasıl değerlendirdiğini daha ayrıntılı bir şekilde ele almak gerekmektedir. Evrimci Okul'a göre iktisadi değişim motoru teknolojik yeniliklerdir. Bu bağlamda, teknolojik değişim ve sosyo-ekonomik değişim arasındaki ilişkiyi farklı uzunluktaki dönemler bağlamında değerlendiren ve Evrimci İktisatçılara ait olan Tekno-Ekonomik Paradigmalar yaklaşımını ayrıntılı bir şekilde ele almak gerekmektedir.

3. 3. Tekno-Ekonomik Paradigmalar

Tekno-ekonomik Paradigmalar Kuramı, 1970’li yıllarda yaşanan krizin nedenlerini ve krizle birlikte teknolojik, ekonomik, siyasal, sosyal ve düşünsel alanda görülen radikal dönüşüm süreçlerini anlama çabası içinde ortaya çıkan, en genel hatlarıyla, Kondratiev’in uzun dalgalı kuramı ile Schumpeter’in ekonomik gelişme kuramının birleştirilmesine dayanan, ekonomik değişim ve radikal dönüşüm süreçlerinde teknolojik değişimin önemine vurgu yapan bir kuramdır.

Tekno-ekonomik Paradigmalar Kuramı’na göre, 1970’li yıllarla birlikte, Fordist Tekno-ekonomik Paradigma, gerileme ve kriz dönemine girmiş ve yeni bir tekno-ekonomik paradigma oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda 1970’li yıllar, kapitalizm açısından iktisadi, siyasal, sosyal, düşünsel ve teknolojik alanda bir yeniden yapılanma dönemini ifade etmektedir. Neo-Klasik Teori’yi başka bazı öncüllere dayanarak kurma çabasını ifade eden Monetarizm, Arz-Yönlü İktisat Teorisi gibi yeni yaklaşımlar ve Keynesyen İktisat, analizlerinde kapitalizmde yaşanan bu uzun dönemli hareketlilikleri göz önüne almamaktadırlar. Diğer taraftan, kapitalizmin her bir ayrı dönemini karakterize eden kritik etmenlerden biri olan teknolojik değişimin özgün yanlarını da hesaba katmamaktadırlar. Bu nedenlerle, bahsi geçen iktisadi yaklaşımlar yaşanmakta olan dönemi yeterince “doğru” anlayamamakta ve dolayısıyla yeterince “doğru” iktisadi politikalar oluşturamamaktadırlar.

Tekno-ekonomik Paradigmalar Kuramı’na göre, 1970’li ve 80’li yılların ayırt edici özelliği, bir taraftan Fordist Tekno-ekonomik Paradigma’nın gerilemesi ve yeni tekno-ekonomik paradigmanın oluşması ile karakterize olurken, diğer taraftan, yeni tekno-ekonomik paradigma ile sosyo-kurumsal alan arasında yaşanan uyumsuzluk ve uyumlanma süreci ile karakterize olmaktadır. Başka bir deyişle 1970 ve 1980’li yılların ayırt edici özelliği, bu yılların, kapitalizm açısından bir transformasyon sürecine tekabül etmesidir. Bu durum, tüm dünya düzeyinde belirsizlikleri artırmakta ve eşitsiz bir gelişme sürecini beraberinde getirmektedir. Zira, çeşitli kişiler, gruplar, bölgeler veya ülkeler, bahsi geçen dönüşüm sürecine çok daha hızlı bir adaptasyon becerisi

gösterirken, diğer bazıları yeterince adapte olamamakta ve dolayısıyla bir tarafta zenginlik birikirken, diğer tarafta yoğun bir fakirlik ortaya çıkmaktadır. Ancak, aynı zamanda, yenilikler hızla yayılmakta, başarı örnekleri, hızla taklit edilmektedir. Tekno-ekonomik değişim süreçleriyle sosyo-kurumsal yapılar arasında ortaya çıkan gerilimler, yeni paradigmaya uyumlu sosyo-kurumsal yapılarla değiştirilmekte ve bazı yeni ve başarılı sosyo-kurumsal yapılar örnek alınmaktadır. Bu süreç, tüm dünya düzeyinde, tekno-ekonomik paradigma ile sosyo-kurumsal yapı arasında tutarlı bir bütünlük oluşana kadar sürecektir. Bahsi geçen tutarlı bütünlük oluştuğunda, yeni paradigma, kendi potansiyellerini sonuna kadar kullanabilme olanağına kavuşacak ve dünya düzeyinde ortaya çıkan belirsizlik süreci minimize olacaktır. Bu dönüşüm sürecinin nasıl işleyeceği, esas olarak teknolojik yapının özgün nitelikleriyle belirlenmekle birlikte, sosyal güçlerin yönelimleri, tekno-ekonomik paradigma ile sosyo-kültürel alan arasında oluşacak tutarlı bütünlüğün oluşumunda önemli bir belirleyen olarak devreye girecektir. Bu bağlamda, iktisatçıların esas yapması gereken, bahsi geçen transformasyon sürecinin tahlilini yaparak başarı örneklerini incelemek ve bu örneklerden hareketle teoriler ve politikalar geliştirmektir (Perez, 1998: 1-2²⁰).

Tekno-ekonomik Paradigmalar Kuramı ile ilgili olarak aktarılan bu genel bilgilerden sonra, bahsi geçen kuramı yakından incelemekte fayda vardır. Kuramın derin çekirdeği, teknolojik değişime dayandığı için, teknik değişimin temel özelliklerinden yola çıkmakta fayda vardır. Zira, teknolojik devrimler, yeni bir tekno-ekonomik paradigmanın ortaya çıkmasında başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

3. 3. 1. Teknolojik Değişimin Genel Özellikleri

İktisadi düşüncede teknolojik değişimin ekonomik büyüme ve refah açısından önemi bilinmekle ve vurgulanmakla beraber, teknolojik değişimin mahiyeti, bu değişimi

²⁰ Carlota Perez'e ait "Technologic Revolutions, Paradigm Shifts and Socio-Institutional Change" başlıklı yazı, internette yer alan <http://www.carlotaperez.org/papers/basic-technologicalrevolutionsparadigm.htm> sitesinden indirildiği için sayfa numaralarında kaymalar olabilir. Çalışmanın bu bölümünün daha sonraki kısımlarında da aynı yazıdan yararlanılmakta ve sayfa numaraları internetten indirilen biçime uygun olarak verilmektedir.

yaratan, hızlandıran ya da yavaşlatan etmenler üzerine, 1970’li yıllara ve özellikle Evrimci iktisatçılara kadar çok da fazla bir çalışma yapılmamıştır. Kuşkusuz, özellikle gelişmiş ülkelerde, bilim ve teknolojiyi geliştirmek, desteklemek üzere çeşitli uygulamalar söz konusu olmuştur. Ancak teknolojik değişimin nasıl gerçekleştiği sorunu üzerine tutarlı bir bütünlük arz eden herhangi bir teori de ortaya çıkmamıştır. İktisat literatüründe, teknoloji daha çok dışsal bir değişken olarak ele alınmıştır. Başka bir deyişle, teknoloji, aslında, bir mühendislik konusu olarak kalmaya devam etmiştir.

Evrimci iktisatçılar, teknolojik değişim meselesini, bir mühendislik konusu olarak değil de, birbirleriyle etkileşen teknik, ekonomik, sosyal ve kurumsal faktörlerin karşılıklı etkileşiminin karmaşık bir sosyal süreci olarak ele almaktadırlar. Zira, “tekil yenilikler aslında dünyayı değiştiremez; ancak yenilik dalgalarının geniş difüzyonu bunu yapabilir” (Perez, 1998: 2). Teknolojik değişimle ilgili olarak yapılan çalışmalarda, Schumpeter’den beri, teknolojik değişimin üç ayırt edici etkinlik aşamasının bulunduğu kabul edilir: Buluş, yenilik ve yayılma aşamaları. Evrimci iktisatçılara göre bu aşamaları doğrusal bir düzen içinde ele almamak gerekir. Başka bir deyişle bu aşamalar, birbirleriyle etkileşim halinde olan dinamik bir yapı oluşturmaktadırlar (Freeman ve Louca, 2002: 143 ve Bulutay, 1996: 27). Böyle bir sınıflandırma, teknolojik değişimin analiz edilmesi açısından önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Teknolojik değişim sürecini daha yakından ele alabilmek için bahsi geçen aşamalardan “buluş” aşamasını inceleyerek başlamakta yarar vardır.

Buluş aşaması, genel olarak, bir bilimsel ya da teknolojik ilerlemenin keşfedilmesini ve bunun bir ilk örneğe – örneğin, bir çalışma modeline – çevrilmesini ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere, buluş ve diğer aşamalar arasında süreklilik arz eden ilişkiler bulunmaktadır. Zaman zaman sonraki iyileştirmeler, özgün buluştan daha önemli hale gelebilmektedir. Teknolojik değişim süreci, buluştan yeniliklere ve yayılma sürecine oldukça belirsiz bir süreçtir. Buluşun yeniliğe dönüşmesi ve yayılması süreçlerinin etkileşerek aldıkları yön, buluşu yapan kişinin düşündüğünden bambaşka bir seyir içine girebilmektedir. Başka bir

deyişle, teknolojik değişim süreci, oldukça belirsiz bir süreçtir. Bu nedenle buluşları desteklemek üzere patent hakları ortaya atılmıştır (Bulutay, 1996: 27-8).

Buluş bağlamında vurgulanması gereken bir başka nokta, buluşun daha çok tekno-bilimsel alan içinde yer almasıyla ilgilidir. Zira, bir buluşun, tekno-ekonomik alandaki karşılığı olan yeniliğe dönüşmesi, ve yukarda ısrarla vurguladığımız, aşamalar arasında dinamik karşılıklı ilişkilerin bulunması zaman alabilir. Örneğin, buhar gücü Avrupa'nın batısında 16. yüzyılda bilimsel olarak bilinmekteydi. Yani buhar gücü, tekno-bilimsel alana içkin bilgi içinde söz konusuydu. Ancak, tekno-ekonomik alana uygulanabilmesi için 18. yüzyılın son çeyreğini beklemek gerekti. Ne zaman ki yenilik olarak tekno-ekonomik alan içine girdi, zincirleme bir, yenilikler, yayılmalar ve buluşlar süreci başladı: Buhar gücü, fabrikalarda, taşımacılıkta vb. bir çok alanda kullanılmaya başladı. Yani buluş, herhangi bir zamanda, farklı önem ve ritimlerle ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu, buluşun, daima yeniliğe dönüşeceği anlamına gelmemektedir. Zira, buluş, ekonomik kar motifi ve sosyal kabul ile birleşmediği sürece, izole olmuş bir gerçeklik olmaya mahkum kalabilir (Perez, 1998: 2).

Bu noktada buluşun tekno-ekonomik alanda ortaya çıkması anlamına gelen yenilik aşamasını daha ayrıntılı olarak ele almalıyız.

Yenilik, teknik değişmenin ticari başarı amacıyla uygulanması olarak tanımlanabilir. Geniş anlamda yenilik kavramı, “firma içindeki süreç ve organizasyona ilişkin yeniliklerin yanı sıra, sanayi, bölge ve ulus düzeyinde sosyal ve kurumsal yenilikleri de içermektedir” (Kaya, 2000: 24). Teknolojik değişimin, buluş aşamasından, yani tekno-bilimsel alandan, yenilik aşamasına, yani tekno-ekonomik alana transfer olması, iktisadi aktiviteler içinde uygulanacağı anlamına gelmemektedir. Yani, hala izole olmuş bir olgu durumundadır ve geleceğine piyasada karar verilir. Yenilik uzunca bir süre, izole bir olgu olarak kalabileceği gibi, iktisadi açıdan hızla önemli bir olgu haline dönüşebilir. İşte böylesi bir durum gerçekleşirse, yenilik hızla yayılmaya başlayarak bir sosyo-ekonomik olgu haline dönüşür. Ancak yayılma sürecine

geçmeden, modern yenilik teorisinde yeniliklerin nasıl kategorize edildiğini incelemekte fayda vardır (Akgüngör, Barbaros, vd.: 2001: 15-16, Taymaz: 1993a: 14):

1. Küçük ve Sürekli Yenilikler: Bu tür yenilikler, hemen her sanayide veya hizmet sektöründe görülen, günlük, üretim sürecinde (bir anlamda kendiliğinden oluşan) küçük teknolojik yeniliklerdir. Bu tür yeniliklerin gerçekleştirilebilmesi için, kurumsallaşmış ar-ge faaliyetlerine ve yüksek düzeyde beceriye gerek duyulmamaktadır. KOBİ'ler bu tür yenilikleri yaratma potansiyeline sahiptirler. Süreklilik gösteren bu yeniliklerin tek başına etkileri küçük olmasına rağmen kümülatif etkileri çok önemlidir.

2. Radikal Yenilikler: Bunlar ürün ve üretim teknolojisinde önemli değişikliklere yol açan, genellikle bu amaca yönelik olarak kurumsallaşmış ar-ge faaliyetlerinin ürünü olan yeniliklerdir. Pamuk ipliği üretiminde üretkenliği artıran basit yenilikler küçük ve sürekli kapsamında ele alınırken, naylonun bulunması radikal yenilikler için bir örnek sayılabilir.

Radikal yenilikler, belirli bir firma veya sektör için önemli olmakla beraber, genel ekonomi düzeyinde ele alındığında etkileri göreceli olarak küçük ve yerel kalmaktadır.

3. Teknoloji Sistemindeki Yenilikler: Radikal, küçük ve sürekli yenilikler ile organizasyonel yeniliklerin bir arada oluşmasıyla ekonominin birden fazla sektörünü etkileyen veya yeni sanayilerin gelişmesine neden olan değişiklikler teknoloji sistemini değiştirmektedir.

4. Tekno-ekonomik Paradigmanın Değişmesi (Teknolojik devrimler): Teknoloji sistemindeki bazı değişiklikler sadece bir grup ürün, hizmet veya sektörü etkilemekle kalmamakta, bütün ekonomi düzeyinde etkide bulunmaktadır. Yıllar boyunca etkisini sürdüreceği, kurumsal yapıların da değişmesini sağlayacak bütün ekonomi kapsamındaki bu değişimler *tekno-ekonomik paradigmanın* değişmesi olarak tanımlanmaktadır. Yeni

teknolojik-ekonomik paradigma, ekonomideki hemen her sektörün üretkenliğinde kuantum sıçraması gerçekleştirmekte, yeni yatırım ve kar olanakları sağlamaktadır. Teknolojik-ekonomik paradigmanın bütün bu gelişim potansiyelinin açığa çıkması için, ulusal ve uluslararası düzeyde toplumsal, kurumsal çerçevenin yeniden yapılanması gereklidir.

Yeniliği sınıflandırdıktan sonra, yukarıdaki sınıflandırmanın oluşumunu doğrudan etkileyen bir etmen olarak yeniliğin yayılması sürecini inceleyebiliriz.

Yayılma, en genel hatlarıyla, yeniliğin yaratıcısı ve diğer kullanıcılar tarafından benimsenmesidir. Bu noktada söz konusu olan, yeniliğin getirilerinden maksimum düzeyde yararlanmaktır. Yayılma, makine kullanımı ya da benimsenmesi sorunundan daha öte bir şeydir. Zira, yayılma aşaması, firmaların ve diğer iktisadi öznelerin daha fazla ticari fayda sağlamak üzere yaptıkları düzenlemeleri ve düzeltmeleri içermektedir. Hatta uygulanan politikalar bile bu sürece dahil edilmektedir (Bulutay, 1996: 34-5).

Patent uygulamalarının varlığı, yayılma süreci açısından belli kısıtlar getirmektedir. Bu uygulamalar, buluş ve yeniliği uyarırken, yayılma sürecini yavaşlatmaktadır. Dolayısıyla, buluş ve yenilikler ülkeler arasındaki teknoloji ve başarımlar farklarını artırırken, yayılma süreçleri, ülkeler ve firmalar arasında yakınlaşma süreçlerini uyaran mekanizmalar olarak ortaya çıkmaktadırlar.

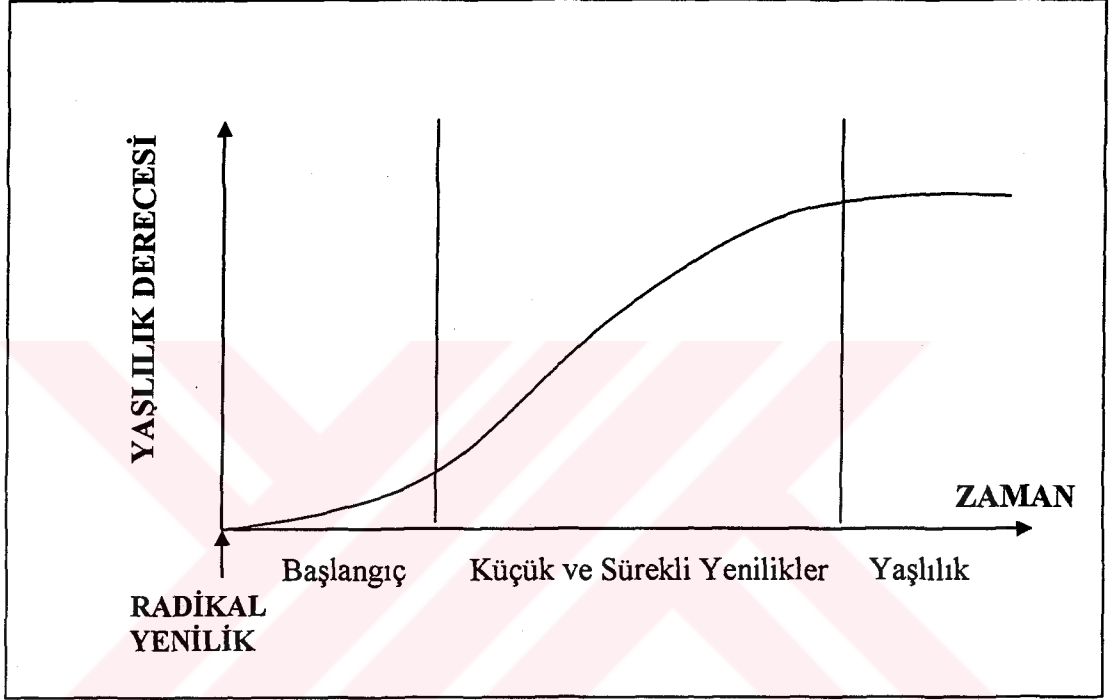
Bütün bu aktarımlar açıklıkla göstermektedir ki, yukarıda bahsettiğimiz üç safha, birbirleri içine geçmiş ve birbirlerinden ayrılmaz dinamik bir bütün oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda, bahsi geçen safhaları iç içe ele alarak teknolojik değişim sürecine daha yakından bakmakta fayda vardır.

3. 3. 2. Bir Teknolojinin Doğuşu, Gelişmesi ve Yaşlanması

Herhangi bir radikal olarak yeni ürün ortaya çıktığında, görece olarak ilkel durumdadır. İlk dönemde, üretim ve üretim sürecine dönük olarak oldukça çok denemeler yapılmaktadır. Bu denemelerin yönünü piyasa ve ürünün ilk kullanıcıları

belirlemektedir. Denemeler sonucunda, yeni ürün, piyasa tarafından onaylanabilir hale geldiğinde bir tür kalkış aşaması (take-off) gerçekleşir ve ikinci evre başlar (Şekil: 6).

ŞEKİL 5
BİR TEKNOLOJİNİN EVRİMİ (Bir Teknolojik Yörünge)



Kaynak: Carlotta Perez, 1998: 4

İkinci evrenin ayırtedici özelliği, kalitede, etkinlikte, maliyet-etkinliği ve diğer değişkenler düzeyinde başarılı artımsal yeniliklerle (küçük ve sürekli yenilikler) karakterize olur. Bu trend, az-çok bir standartlaşma durumunun ortaya çıkmasına ve oluşan artımsal yeniliklerin er-geç sınırlarına varmasına kadar devam eder. Artık teknoloji yaşlılık dönemine girer ve eski dinamizmi ve kar getirebilirliğini yitirmeye başlar. Böylesi bir döneme gelindiğinde, genellikle bir tür silkelenme olur ve piyasadaki üretici sayısı da iyiden iyiye azalır. Bu dönemde, ya ürün bir başka ürünle değiştirilir yahut da teknoloji daha düşük faktör maliyetlerine sahip daha zayıf üreticilere satılır (Perez, 1998: 3). (Yaşlı endüstrilerin 1960'lı ve 70'li yıllarda azgelişmiş ülkelere kayması, bu süreçte örnek teşkil etmektedir.)

Teknolojilere, birbirlerinden izole edilmiş tekil teknolojiler olarak bakıldığında, yukarıda ifade ettiğimiz, doğuş, gelişme ve yaşlılık evreleri kolaylıkla gözlemlenebilir. Teknolojik değişime ait bu tür bir bilgi, mühendislerin, yöneticilerin yatırımcıların pratik deneyimleri içindedir: Bir teknoloji, önemli ya da önemsiz etkilere sahip olabilir, uzun bir yaşam ömrüne sahip olabilir ya da olmayabilir, ancak şurası açıktır ki, diğer bir radikal değişiklik ortaya çıkana kadar, er-geç yaşlılık evresine ulaşır ve dinamizmini yitirir. Ancak teknolojiler birbirlerinden izole edilmiş ve birbirleriyle bağlantısız fenomenler değildir. Tersine, farklı teknolojilerin yükselmesi ve düşüşü ya da yeniden canlanmaları, diğer teknolojilerdeki gelişmelerle doğrudan bağlantılı dinamik bir olgular bütünüdür. Bu nedenden dolayı, teknolojiler sistemler içinde gelişir ve sistem yaklaşımı içinde değerlendirilmelidir (Freeman ve Louca, 2002: 142).

3. 3. 3. Teknolojik Sistemler

Teknolojik sistemler, üretimin bir çok branşını etkileyen, teknik ve ekonomik olarak birbirleriyle bağlantılı olan yeniliklerin takım yıldızları olarak tanımlanmaktadır (Freeman ve Louca, 2002: 144). Başka bir deyişle, teknolojik sistemler, birbirleriyle ilintili radikal yeniliklerin bir kümesini ve belirli bir yörünge etrafında gelişmesini içerirler.

Yeni bir teknolojik sistemin yaygın etkisi, bu sisteme katkıda bulunan yeniliklerin geniş bir alana uyumlanabilirliğinden ve çok yönlü karakterinden kaynaklanır. Her bir teknolojik sistem beraberinde, girdiler, ürünler ve süreçlerde teknolojik yeniliklerle birlikte organizasyonel ve yönetsel yenilikler getirir. Bütün bunlara ek olarak, önemli sosyal, kurumsal ve hatta politik değişimleri güdüler. İletişim teknolojileriyle 1970-80'li yıllardan itibaren ortaya çıkan yeni teknolojik sistemlerden mikroçip ekseninde gelişmiş olanı, bilgisayarların çok yönlü karakteri, bir çok alana uyumlanabilirliği ve network ağları sayesinde, üretim sürecinde çok yönlü ve üretimin amacına dönük olarak programlanabilen makinelerin kullanılması (örneğin CNC tezgahları) olanağı ve bununla bağlantılı ürün ve süreç yenilikleri yaratmakla kalmamış, firma organizasyonundan yönetsel alana köklü değişikliklere yol açmıştır. Zira network

ağları ve bilgisayarlar sayesinde şirket içinde farklı departmanlar arası etkileşimlerin kolaylaşması yoluyla daha yatay örgütlenmiş şirketlerin ortaya çıkmasını sağladığı gibi, başka başka ülkelerde bulunan şirket şubelerinin yönetimi ve bilgi alış-verişini kolaylaştırarak şirket organizasyonlarını radikal bir şekilde değiştirmiştir. Üretimde ve finansal alanda küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu ise, başta devlet olmak üzere çeşitli kurumsal yapıların değişmesine zemin hazırlamış, bu değişimin hızlanmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, üretimde küreselleşme süreci, özellikle azgelişmiş ülkelerde bazı sektörlerin rekabette zayıf düşerek gerilemesine, bazı başka sektörlerin ise (örneğin Ç.U.Ş.'e taşıron iş yapma gibi faaliyetlerle) gelişmesine olanak sağlamıştır. Böylece bazı insanlar işsiz kalırken, diğer bazıları iş olanağına kavuşmuştur, ki bunun anlamı sosyal yapıda belirli bir dönüşümün oluşmasıdır.

Teknoloji sistemleri, bütün bu çok boyutlu etkilerine rağmen, tıpkı yukarıda aktardığımız tekil teknolojiler gibi, eninde sonunda daha fazla büyüme ve ilerleme potansiyellerini yitirmektedirler. Çok uzun bir dönem için, bir teknolojik sistem, tamamlayıcı ürünler ve hizmetlerde yenilik ve yatırım için çok yönlü ve büyüyen olanaklar sağlar. Ancak, sonunda sistem, teknolojik dinamizmi ile piyasa dinamizmini yitirip yaşlanmaya başlar ve sistemi oluşturan firmaların çoğu, karlarını ve büyümelerini yitirme tehditi ile karşılaşır. Bu durum, yeni teknoloji sistemlerinin kalbi olarak yeni radikal ürünler yönünde bir arayışa neden olur. Böylesi bir süreç, evrimdeki süreklilik ve süreksizlik fenomeninin teknolojik sistemler düzeyindeki ifadesinden başka bir şey değildir. Eğer teknolojik sistemler birbirlerinden izole bir şekilde var olsalardı, muhtemelen bir noktadan sonra belirli bir sınırdan kalırlardı. Bu nedenle, örneğin yeni bir teknoloji sisteminin getirdiği radikal yenilikler ya da yönetsel/organizasyonel mantık, sınırlarına ulaşmış bir teknoloji sisteminin yeniden canlanmasına yol açabilmektedir. Teknolojik sistemler birbirleriyle etkileşim halinde oldukları kadar, kendilerini çevreleyen ekonomik, kültürel ve kurumsal çevre ile de ilişkilidirler (Perez, 1998: 5-6).

3. 3. 4. Kendi Kendini Pekiştiren Süreçler Olarak Teknolojik Sistemlerin Gelişmesi ve Dinamizmlerini Yitirmesi

Bir teknolojik sistemin gelişmesi veya dinamizmini yitirmesinin sonuçları, tekil yenilikler yaratan teknolojik değişimin gelişmesi veya dinamizmini yitirmesindeki gibi olmaz. Zira, örneğin sistem bir kere yaşanıp dinamizmini yitirmeye başladığında, bu durumda, yalnızca üretici firmalar değil, sistem etrafında kurulmuş ve oluşmuş bütün sosyal ve kurumsal düzenlemeler de değişime zorlanır. Örneğin, demiryolları ve gemiler kamyonlar ve uçaklarla, doğal materyaller sentetiklerle, radyo televizyonla yer değiştirirken, arz edenlerden tüketicilere kadar herkes, her kurum etkilenmiştir. Değişim sürecine farklı hızlar ve performanslarla adapte olmuşlar, kimilerinin geliri artarken, kimilerinininki azalmış, farklı kurumlar farklı şekillerde etkilenmişlerdir. Her bir teknoloji sisteminin yayılımı, değişme ve adaptasyonun birbirleriyle ilintili üç temel başlık altında toplanabilecek süreçlerini içermektedir (Perez, 1998: 7):

1. Çevreleyen hizmetlerin gelişimi (altyapı gereksinimi, uzmanlaşmış üreticiler, dağıtıcılar, bakım hizmetleri, gibi...)
2. İlintili teknolojileri içeren mantığa “kültürel” adaptasyon (mühendisler, yöneticiler, satıcılar, tüketiciler vb. arasında)
3. Kurumsal kolaylıkların oluşumu (kurallar ve düzenlemeler, uzmanlaşmış eğitim vb.)

Kuşkusuz, teknolojik sistemlere, iktisadi, kültürel ve kurumsal çevrenin bu adaptasyonu kesinlikle pasif bir şekilde olmaz. Hızlandırma ve/veya karşı çıkma şeklinde işleyen bir süreç söz konusu olur. Aslında, sosyal çevre, belirli yeniliklerin içerilmesi veya dışlanması anlamında güçlü bir *seleksiyon mekanizması* olarak işler. *Adaptasyon*, özellikle sistemle uyumlu yenilikler lehine olarak çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşir. Örneğin, bütün evlere elektrik gelmişse, buzdolabı, televizyon, çamaşır makinesi vb. elektrikli ürünlerin sosyal çevre tarafından çok daha hızlı bir şekilde kabul

görmesi mümkündür. Dolayısıyla, bu alanda yenilikler de hızla oluşturulup yayılabilir, sosyal çevre de buna çok daha hızlı adapte olabilir. Bu nedenle, bir sistemin gelişmesi, uygun genel yörüngeleri veya ilintili ikincil yörüngeleri izleyen radikal yenilikleri kolaylaştıran dışsallıklar üretir.

Burada iki noktayı vurgulamakta fayda vardır: Birincisi, çoğu potansiyel yenilikler, onların en radikal olanları atlanarak, var olan mantığın ya dışında bırakılmış, ya da ortaya konulmuştur. Örneğin, entegre chip'ler 1960'larda üretilmiştir ve onları bilgisayarın içine koyma fikri o dönemde mevcuttur. Ancak henüz çok kısmi olarak askeri uygulamalarda kullanılmaktadır. Zira, piyasa koşulları ile iktisadi şartlar uygulama için yeterince hazır değildir. Buradan ikinci bir yaklaşım daha ortaya çıkar: Bir teknoloji sisteminin ilk ortaya çıktığı zamanlarda ürün yaşam ömürleri daha uzundur. Zira, piyasadaki mantık, yeni sistemin oluşması için gerekli altyapı, henüz oluşma aşamasındadır. Üstelik, çok daha fazla sosyal ve kurumsal engeller vardır. Ancak bir süre sonra, yeni sistemin gelişebilmesi için gerekli olan süreç yenilikleri, sosyal, kültürel ve kurumsal düzeyde oluşan çevre koşullarıyla da birleşerek yeniliklerin ortaya çıkma ve yayılma hızının artmasına, dolayısıyla ürün yaşam ömürlerinin kısalmasına yol açarlar. Bu bağlamda, bir sistemin yaşlılık aşamasına yaklaştıkça ürün yaşam ömürleri kısaldığı gibi, ürünler standartlaşma eğilimine girmeye başlar. Örneğin ilk elektrikli buzdolabını veya çamaşır makinesini yapmak ve bunların piyasada yayılması zaman alır, fakat mutfak robotlarını, ya da elektrikli bıçakları yapmak ve bunların piyasada hızla tüketilmesi çok daha kısa bir süre içinde gerçekleşir (Freeman ve Louca, 2002:145).

3. 3. 5. Teknolojik Devrimler ve Tekno-Ekonomik Paradigmanın Değişimi

Bir tekno-ekonomik paradigmada yer alan teknoloji sistemleri belirli bir yaşlılık evresine ulaşp dinamizmini yitirmeye başladığında, ki bunun anlamı, karların, getirilerin ve verimliliğin düşmeye başlamasıdır, yenilikler yönünde arayışlar artmaktadır. Bu bağlamda, yeni gelişen teknoloji sistemlerinden biri ya da bir kaç tüm

ekonomiyi radikal şekilde dönüştürecek, genel ortak bilinçten, yönetsel becerilere, kurumsal ve sosyal yapılara, ekonomik coğrafya ve yaşam tarzlarına kadar, tüm bir toplumsal sistemin dönüşmesine yol açacak bir dinamizmle ortaya çıkmaktadır. İşte bu dönüşümü sağlayacak çok yönlü bağlantılara ve dinamizme sahip teknoloji sistemi değişiklikleri, teknolojik devrimleri oluşturur.

Teknolojik devrimler, yalnızca tüm bir iktisadi ve sosyal yapının dönüşmesinde kritik bir itici güç olarak ortaya çıkmakla kalmaz, fakat aynı zamanda, eski teknolojik sistemleri, hatta *tüm sistemleri yeniden canlandırır, dönüştürür*²¹. Bir grup yeni teknoloji, ekonominin her alanına yayılmaya, yönetsel, organizasyonel ve düşünsel yapıları hızla değiştirmeye başlar. Değişim o kadar yoğunlaşır ve hızlanır ki, adaptasyon yeteneği gösteremeyen firmalar, kurumlar ve kişiler birer birer sürecin dışına düşer. İşte bu, Schumpeter'in ünlü "yaratıcı yıkım" ("creative distruction") ya da "yıkımın yaratıcı fırtınası" ("creative gales of distruction") dediği şeyin ta kendisidir ve genellikle elli veya altmış yılda bir ortaya çıkar (Perez, 1998: 9).

Bir teknolojik devrimin ortaya çıkmasıyla birlikte, tekno-ekonomik paradigma dönüşmeye başlar. Yeni tekno-ekonomik paradigma, işin doğası gereği, eski tekno-ekonomik paradigma içinde gelişmeye başlar ve üstünlüğünü bir veya birkaç grup girdi içinde gösterir. Ancak, yeni paradigmaya ait her faktör bu üstünlüğün oluşmasında belirleyici değildir. Bunlardan bazıları, belirleyici faktörler olarak, yani, Evrimci iktisatçıların *kilit faktörler* dediği faktörler olarak devreye girer. "Yeni paradigmaya özgü bir grup girdi, *gittikçe azalan üretim maliyetine, uzun dönemde adeta sınırsız arz olanaklarına ve ekonomik sistemin tamamına yayılmış çeşitli ürün veya üretim süreçlerinde kullanılma potansiyeline sahipse, kilit faktör(ler) olarak tanımlanabilir*. Bu kilit faktörlerin yaygınlaşmasıyla yeni paradigma üstünlüğünü gösterir" (Taymaz,

²¹ 1970'li yıllara gelindiğinde otomobil endüstrisinin yaşlılık evresine ulaştığı, dinamizmini yitirdiği ve bu endüstride aşırı derecede yavaş bir büyümenin söz konusu olabileceği, verimlilik artışının sınıra ulaştığı ve karların tehdit altında olduğu düşünülüyordu. Standartlaşmanın Ford'un ünlü "dünya arabası" projesiyle son bulacağına inanılıyordu. Fakat bu dönemde, Japon Toyota firmasının öncülüğünde Japon otomobil endüstrisinin önde gelen firmalarının geliştirdiği, birinci bölümde üzerinde durmuş olduğumuz "just in time" olarak ifade edilen yönetsel ve organizasyonel ilkelerin, enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle birleştirilmesi, otomobil endüstrisinin yenilenmesine ve bu endüstrinin, küçük ve sürekli yeniliklerin farklı ve dinamik bir yörüngesine oturmasına yol açmıştır (Perez, 1998: 9).

1993a: 15). Üstelik, bahsi geçen kilit faktörler, sadece bulundukları sektörler için değil, diğer sektörlerde de verimliliğin, üretimin ve karların artmasına olanak sağlayabilmektedir.

Aslında, kilit faktörün en önemli özelliği, uzun dönemde maliyet etkinliği sağlamasında yatmaktadır. Örneğin, 19. yüzyılın ortalarından itibaren demiryolları ve buharlı motorların gerisinde, kilit faktör olarak ucuz ve bol bulunan kömür vardır. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçiş döneminde elektriğin yayılması, ağır kimya ve sivil mühendislik faaliyetlerinin gerisinde, demir kadar ucuz hale getirilmiş çelik bulunmaktadır. Gene, II. Dünya Savaşı sonrasında otomobil ve asfalt yollarının, nerdeyse her amaca dönük kullanım alanı bulan plastikler ve sentetiklerin gerisindeki kilit faktörler ucuz petrol ve petrokimya ürünleridir. Nihayet, çağımızın enformasyon ve telekomünikasyon devriminin gerisindeki kilit faktör daha ucuz ve daha güçlü elektronik “chip”lerdir (Freeman ve Louca, 2002: 141).

Özetle kilit faktörler, yeni teknolojilerin difüzyonu açısından bir araç rolü oynamaktadır. Ancak yeni teknolojilerin difüzyonu, yalnızca kilit faktörler yoluyla gerçekleşen bir süreç değildir. Aslında, bir tür kendi kendini besleyen ve pekiştiren bir süreç söz konusu olmaktadır. Bu noktada, daha fazla kar yönündeki piyasa yönelimi başat belirleyici olarak devreye girmektedir. Çünkü yeni teknolojilerin ve anahtar faktörlerin kullanılması görece maliyet avantajı sağlamaktadır. Yeni teknolojilerin daha fazla uygulanması, ölçek ekonomilerine yol açan ve daha düşük maliyetler sağlayan anahtar faktörlerin daha fazla talep edilmesine yol açmakta, ve bu durum da, yeni teknolojilerin daha da fazla uygulanmasına yol açmaktadır. Yeni teknolojilerin daha fazla kullanılması, artma eğiliminde olan karlılıklar nedeniyle, yeni teknolojilere dönük yatırımların ve dolayısıyla da artımsal yeniliklerin daha da fazla artmasına yol açmakta, bu durum yeni teknolojileri ve anahtar faktörleri giderek daha ucuz hale getirmekte, yeni teknolojilerle bağlantılı, ürün ve süreç yeniliklerini hızlandırmaktadır. Aynı zamanda giderek daha fazla sayıda tüketici yeni ürün ve teknolojileri kullanmakta, tanımakta, daha fazla yeni ürün talep etmekte ve böylece, hem yeni teknolojilerle ilintili yeni ürünlerin daha kolay ve hızlı yayılmasına olanak sağlamak hem de yeni ürünlerin

üreticilerine oldukça yüksek karlar sağlamaktadır. Bu ise, yeniden yeni teknolojilere dönük yatırımları güdülemekte ve bu sayede daha fazla ürün ve süreç yeniliklerine yol açmakta, yeni endüstriler ve bu endüstrilerle ilgili firmaların karlarının artmasına ve büyümelerine neden olmaktadır. Difüzyon, piyasa koşullarının, özellikle de kar motifinin belirleyici etkisiyle, kendi kendini pekiştiren ve güçlendiren bir süreç olarak bu şekilde işleyip gitmektedir (Perez, 1998: 11-12).

Tekno-ekonomik paradigmanın değişim sürecini başlatan yeni teknolojiler, beraberlerinde önemli organizasyonel yenilikler ve yeni sağduyusal ilkeler getirmektedir. Başka bir deyişle, yöneticiler, mühendisler, yatırımcıların vb. kolektif bilincinde bir kayma ortaya çıkmakta, iktisadi hayata yaklaşımın mantığı değişmektedir.

3. 3. 6. İktisadi Hayata Yaklaşım Biçiminin Mantığının Değişmesi Olarak Tekno-Ekonomik Paradigmanın Değişmesi

İktisadi hayatta, çok boyutlu etkileri olan yeni teknolojiler ve yeniliklerle karakterize olan dönüşüm, ister istemez bir bütün olarak iktisadi hayata yaklaşımın mantığında da değişimlere neden olmaktadır. Zira, “yeni endüstriler, hizmetler, ürünler ve teknolojilerden meydana gelen yapısal dönüşüm, onları dizayn etmek, kullanmak, üretmek ve dağıtmak için gerekli olan organizasyonel yenilikler kombinasyonu ile ilgilidir” (Freeman ve Louca, 2002: 147). Dolayısıyla, yönetim ve organizasyonda da yeni sağduyusal ilkeler oluşmaktadır. Örneğin, fabrikasyon üretim ve bu üretime içkin organizasyonel ve yönetsel mantık, ilk önce tekstilde başlamış, daha sonra bir çok sektöre yayılmıştır. Ya da yığın üretim teknikleri ve yönetsel/organizasyonel mantık, esas olarak otomobil üretiminde ortaya çıkmış ve Mc Donalds örneğinde olduğu üzere yemek sektörüne kadar yayılmıştır (Freeman ve Louca, 2002: 147).

Özetle, iktisadi hayata ilişkin, her yeni paradigma, yeni bir tarz getirmekte ve bu tarz, deneme-yanılma, yaparak-öğrenme, taklit vb. biçimlerde eski üretim sektörleri ve teknolojileri de içine alacak bir yaygınlığa ulaşarak, yeni teknolojik paradigmayla uyum

ve sinerji içinde olan ve belirli bir dönemi karakterize eden bir ortak bilincin, yönetsel ve organizasyonel sağduyusal ilkelerin oluşmasına yol açmaktadır.

Ancak, bahsi geçen süreç o kadar da kolay olmamaktadır. Bu sürece engel teşkil eden alanlardan biri, önceki dönemde geçerli endüstri ve teknolojilere ait firmalardaki liderliğin direncidir. Zira, optimum sonuçlar alabilmek üzere, eski “normal” yolları bir kenara bırakarak, yeni bir düşünme ve davranış biçimi geliştirmek oldukça zor bir şeydir. Ancak, karlar ve büyüme, hızlı öğreticiler olarak devreye girmekte gecikmez. Bir diğer engeller alanı, yeterli dışsallıkların yokluğundan kaynaklanır. Zira, her bir paradigma, belirli bir altyapısal networkle güçlü bir etkileşim içinde gelişebilmektedir. Örneğin, asfalt yollar ve benzin istasyonları ağı olmaksızın otomobil ve otomobille ileriye ve geriye doğru bağlantılı sektörlerin gelişebilmesi mümkün değildir. Bu durum ise, tekno-ekonomik paradigma değişimi ile ilgili çok önemli başka bir noktaya işaret eder: Her bir tekno-ekonomik paradigmanın değişiminde düzenlemeler, dolayısıyla kurumlardaki değişim kritik bir etkiye sahiptir (Perez, 1998: 13-5).

3. 3. 7. Sosyo-Kurumsal Arenada Dönüşüm

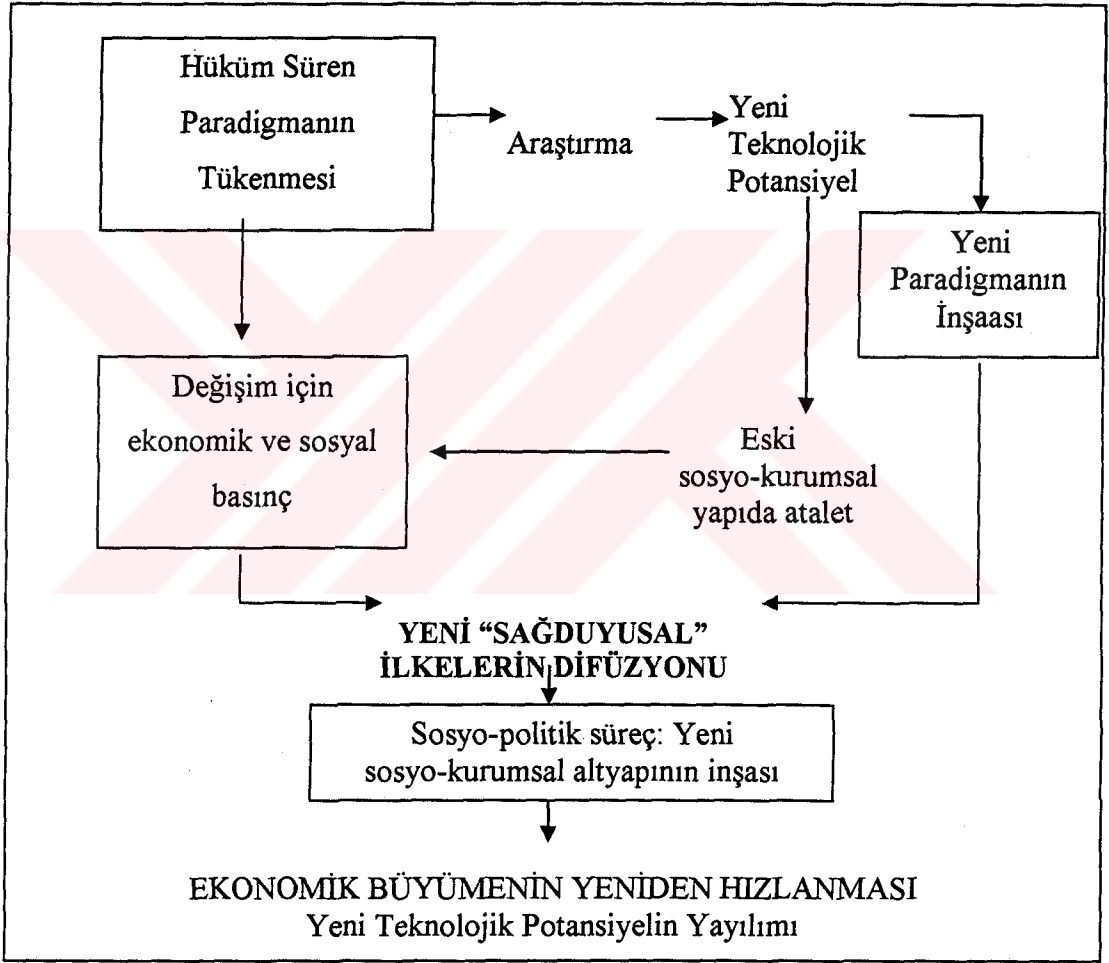
Her yeni tekno-ekonomik paradigma potansiyellerini sonuna kadar açığa çıkarabileceği düzenleme ve kurumlara hem ihtiyaç duyar, hem de bu kurum ve düzenlemeleri zorunlu kılar. Gerileyen paradigmadan yeni paradigmaya geçiş süreci, sosyo-kurumsal arenada da kendi kendini besleyen eğilimler göstermekle birlikte, sosyo-kurumsal alandaki dönüşüm çok daha sancılı olmakta ve çok daha fazla zaman almaktadır.

Sosyo-kurumsal alandaki dönüşümün daha sancılı olması ve daha fazla zaman alması, kısmen bazı kurumların geçmişteki başarılarından, kısmen de kazanılmış haklarla ilgili olarak ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanmaktadır. Zira, sosyo-kurumsal arena eski paradigmanın potansiyelleriyle uyumlu bir şekilde oluşmuştur. Örneğin, otomobil çağının kurumu olarak, başta devlet olmak üzere, vergi kurumları, merkez bankaları, sosyal güvenlik kurumları, vb., yığın üretim sistemi biçiminde örgütlenmiş

tekno-ekonomik paradigmanın istikrarlı talep ihtiyacıyla uyumlu kurumsal düzenlemeleri ifade etmektedir. Bu tür kurum ve düzenlemeler ise, bazı ülkelerde daha erken uygulamalar bulmakla birlikte, esas olarak II. Dünya Savaşı sonrasına aittir. II. Dünya Savaşı'nda önce böylesi kurumsal düzenlemelerin oluşması yönünde on yıllara yayılan oldukça sancılı bir geçiş süreci gerekmiştir.

Bir tekno-ekonomik paradigmadan diğerine geçiş süreci, hemen her defasında ve hemen her ülke içinde, ülkeler ve bölgeler arasında, yaygın bir işsizlik, yaşam şartlarında yıkım, gelir dağılımının bozulması, insan ve aktivitelerin alt üst oluşu vb. sorunlarla birlikte tezahür etmektedir. 1929 buhranı sonrası ile 1970 sonrası stagflasyon dönemi, bahsi geçen süreçlere uygun iki iyi örneği ifade etmektedir. Bazı endüstrilerde, bölgelerde ve ülkelerde, durgunluk, yoksulluk ve kötüye gidişin getirdiği demoralizasyon söz konusu olurken, diğer bazılarında, ivmelenen büyüme, neredeyse sınırsız bir zenginlik artışı, görkemli başarılar söz konusu olmaktadır, ki her iki eğilim de değişim için bir sosyal basınç yaratmaktadır. Bu süreçlerin temel özelliği tekno-ekonomik alan ile sosyo-kurumsal alan arasındaki uyumsuzluk ve uyumlanma süreci biçiminde karakterize olmaktadır. Zira bu iki alan arasında farklı değişim ritimleri söz konusudur. İşte bu ritm bozukluğu dönemleri, Konradiev'in uzun dalgalarının aşağıya doğru seyrettiği dönemleri ifade eder. Konradiev'in uzun dalgalarının yukarıya doğru seyrettiği dönemler ise, bu iki alan arasındaki kan uyuşmazlığının giderildiği ve tutarlı bir bütünlüğün oluştuğu dönemleri ifade eder (Örneğin 1945-70 arasındaki dönem gibi). Kuşkusuz, bu dönemlemeler, farklı sosyo-kültürel yapıların ve farklı sosyal güçlerin de rolüyle, farklı hızlar ve farklı yoğunluklarda farklı ülkeler için farklı biçimlerde işlemektedir. Başarılı örnekler birbiri ardı sıra taklit edilmekte ve yeni tekno-ekonomik paradigmayla uyumlu yeni uluslararası düzenlemeler ve kurumlar oluşmaktadır. Örneğin, 1945 sonrası dönemi karakterize eden BM (Birleşmiş Milletler), IMF (Uluslararası Para Fonu), WB (Dünya Bankası), tedrici bir şekilde işleyen sömürgeciliğin tasfiyesi gibi kurum ve süreçler bu tür düzenlemeler ve kurumlar için uygun örneklerdir (Perez, 1998: 17-9).

Özetle, bir teknolojik devrim, iktisadi alandan başlayarak, düşünsel, kültürel, kurumsal, sosyal ve siyasal yapılar ile uluslararası ilişki ve kurumların yapısal dönüşümünde kritik bir etmen olarak devreye girer. Ayrıca, bahsi geçen diğer alan ve kurumların dönüşümü ile şekillenir. Bu, Konradiev'in uzun dalga geçişleri sürecidir ve Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" süreci olarak adlandırdığı şeye tekabül eder. Şekil: 7'de uzun dalga geçişlerinde yaratıcı yıkım süreçleri şematik olarak gösterilmektedir.



ŞEKİL 6: Uzun Dalga Geçişlerinde Yaratıcı Yıkım Süreci

Kaynak: Perez, 1998: 20

dönüşümlerle uyumlu bir hale geldiğinde, kendi potansiyelini tamamıyla ortaya koyabileceği çevresel şartlara da kavuşmuş olmaktadır. Böylece, yeni bir Konradiev dalgası ortaya çıkmakta, ve bu dalga, potansiyellerinin sınırlarına ulaşana kadar,

kapitalizm açısından hemen her cephede bir genişleme dönemi ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen genişleme dönemi 20-30 yıl civarında sürmektedir. Daha sonra, gene 20 ile 30 yıl arasında değişen bir kriz dönemi gelmektedir. Bu kriz dönemi, tekno-ekonomik paradigmanın kendi potansiyellerini tüketmesi, yeni tekno-ekonomik paradigmanın ortaya çıkması ve yeni tekno-ekonomik paradigma ile eski sosyo-kurumsal yapı arasındaki uyumsuzluk biçiminde karakterize olan bir dönemdir.

Yukarıda aktarılan genel teorik bilgilerden sonra kapitalizmin uzun dönemli salınımlarını, Evrimci iktisatçıların, Kontradiiev dalgaları ile Schumpeter'in teknolojik değişmeyi iktisadi büyümenin merkezine koyan iktisadi büyüme kuramını birleştirerek ileri sürdükleri tekno-ekonomik paradigmalar kuramı bağlamında ele alabiliriz.

3. 3. 8. Kapitalizmin Uzun Dönemli Salınımları: Kontradiiev Dalgaları

Evrimeci iktisatçılar kapitalizmin tarihini beş dalga aşaması ile karakterize olan beş döneme ayırmaktadırlar. Freeman tarafından hazırlanmış aşağıdaki tablo (Tablo: 7), bu beş dönemi özetlemektedir.

Her bir dalga, ekonomik ve teknik yenilenmeyi destekleyen yeni formları içermekte ve bu formlar daralma dönemlerinde bunalıma girmektedir. Bunalım dönemleri bunalımın çözülmesini sağlayacak yeni teknoloji arayışları ile geçmekte, yükselme dönemlerinde ise bu arayışların pratikte uygulanması olanaklı olmaktadır (Belek, 1999: 244-245).

Freeman'a göre *birinci dalga*nın yükselme dönemi, 1780'ler ile 1815 arasındaki dönemi kapsamakta, kriz dönemi ise, 1815-1848 arasında yer alan dönemi içermektedir. Bu dönemde, teknik ve organizasyonel yeniliklerin teknolojik sistemini, endüstrinin su gücüyle mekanizasyonu oluşturmaktadır. Dönemin anahtar girdileri demir, ham pamuk ve kömürdür. Taşıma ve iletişim altyapısı kanallar, paralı otoyollar, yelkenli gemilerden oluşmuştur. Dönemin eski dönemden farklı olarak getirdiği yönetsel ve organizasyonel değişiklikler fabrika sistemleri, girişimciler ve ortaklıklardır. Ekonominin kariyer

branşları ('carrier' branch) ve diğer lider branşları pamuk eğirme, demir ürünleri, su değirmenleri ve çamaşır suyudur.

İkinci dalganın genişleme dönemi 1848-1873, daralma dönemi ise, 1873-1895 arasında olmuştur. Dönemin teknik ve organizasyonel yeniliklerini karakterize eden teknoloji sistemi, endüstri ve taşımacılığın buhar gücüne dayalı mekanizasyonuna dayanmaktadır. Anahtar girdiler, demir ve kömürdür. Taşıma ve iletişim altyapısını demiryolları, telgraf ve buharlı gemiler oluşturmaktadır. Yönetsel ve organizasyonel değişimleri anonim şirketler ve zanaat işçilerine taşeron iş yaptırma karakterize etmektedir. Dönemin lider branşları ise, demiryolları ve demiryolu ekipmanı, buhar motorları, makine aletleri ve Alkali endüstrisidir.

Üçüncü dalganın genişleme dönemi 1895-1918, bunalım dönemi ise, 1918-1940 yılları arasındadır. Teknolojik ve organizasyonel yeniliklerin *takımyıldızı* endüstrinin, taşımacılığın ve evlerin elektrifikasyonu ile karakterize olmaktadır. Dönemin anahtar faktörleri, metal alaşımlar, çelik ve bakırdır. Ulaşım ve iletişim altyapısını çelik demiryolları, çelik gemiler ve telefon oluşturmaktadır. Yönetsel ve organizasyonel alandaki başat öğeler, uzmanlaşmış profesyonel yönetim sistemleri, Taylorizm ve dev firmalar biçiminde ifade edilebilir. Lider branşlar ise, elektrikli cihazlar, ağır mühendislik, ağır kimya ve çelik ürünleri biçiminde karakterize olmaktadır.

Dördüncü dalganın genişleme dönemi 1941-1973 yılları arasını, kriz dönemi ise 1973 sonrasını kapsamaktadır. Teknolojik ve organizasyonel yeniliklerin kümелendiği alan, taşımacılığın, sivil ekonominin ve savaşın motorizasyonu biçiminde tezahür etmiştir. Anahtar girdiler, petrol, gaz ve sentetik maddelerdir. Dönemin ulaşım ve iletişim altyapısını radyo, hava alanları, hava yolları ve motorlu taşıtlar için yapılmış yollar oluşturmaktadır. Getirdiği yönetsel ve organizasyonel değişiklikler yığın üretim ve tüketim ya da 'Fordizm' ve hiyerarşiler biçiminde özetlenebilir. Dönemin lider branşları ise, otomobiller, kamyonlar, traktörler, tanklar, dizel motorlar, uçaklar ve rafinerilerdir.

TABLO 7: KONTRADİEV DALGALARI

Teknik ve Organizasyonel Yenilikler Takımıyıldızı	'Kariyer' Branş ve Ekonominin Diğer Öncü Branşları	Anahtar Girdi ve Diğer Anahtar Girdiler	Taşımacılık ve İletişim Altyapısı	Yönetimsel ve Organizasyonel Değişmeler	Yaklaşık Yükselme Zamanı (Boom) Yaklaşık Gerileme Dönemleri (Kriz)
1. Endüstrinin Su Gücüyle Mekanizasyonu	Yün Eğirme Demir ürünleri Su değirmenleri Çamaşır suyu	Demir Ham pamuk kömür	Kanallar Paralı yollar Yelkenli gemiler	Fabrika sistemleri Girişimciler ortaklıklar	1780'ler-1815 1815-1848
2. Endüstri ve Taşımacılığın Buhar Gücüne Dayalı Mekanizasyonu	Demiryolları ve Demiryolu Ekipmanı Buharlı Motorlar Makine Araçları Alkali Endüstrisi	Demir Kömür	Demiryolları Telgraf Buharlı Gemiler	Anonim Şirketler Zanaatçıların Taşeronlaşması	1848-1873 1873-1895
3. Endüstri, Taşımacılık ve Evin Elektrifikasyonu	Elektrikli Araçlar Ağır Mühendislik Ağır Kimya Çelik Ürünleri	Çelik Bakır Metal Alaşımlar	Çelik Demiryolları Çelik Gemiler Telefon	Uzmanlaşmış Profesyonel Yönetim Sistemleri 'Taylorizm' Dev Firmalar	1895-1918 1918-1940
4. Taşımacılık, Sivil Ekonomi ve Savaşın Motorizasyonu	Otomobiller Kamyonlar Traktörler, Tanklar Dizel Motorlar Uçak ve Rafineriler	Petrol Gaz Sentetik Materyaller	Radyo Otoyollar Hava Limanları Hava Yolları	Yığın Üretim ve Tüketim 'Fordizm' Hiyerarşiler	1941-1973 1973-
5. Tüm Ekonominin Bilgisayarlı Hale Gelmesi	Bilgisayarlar Yazılım (Software) Telekomünikasyon Ekipmanı Biyoteknoloji	'Chip'ler (Entegre Devreler)	'Enformasyon Yolları' (Information Highways) İnternet	Network'ler; İçsel, Lokal ve Global	??

Kaynak: Cristopher Freeman, Times Go By, 2001: 141

Evrimci iktisatçılara göre, *beşinci dalga* başlamıştır ya da başlamak üzeredir. Yeni dalganın teknolojik ve organizasyonel yenilikler anlamında en çarpıcı tarafı, tüm ekonominin bilgisayarlı hale gelmesidir. Anahtar girdi 'chip'lerdir. Taşıma ve iletişim altyapısını internet oluşturmaktadır. Yönetmel ve organizasyonel değışim, içsel, yerel ve global network'lere dayanmaktadır. Dönemin lider branşları, bilgisayarlar, yazılım, telekomünikasyon ekipmanı, biyoteknolojidir.

Yukarıda belirtildiğı üzere, dördüncü dalga 1970'li yıllardan itibaren kriz dönemine girmiştir ve Evrimci iktisatçılara göre, halen yaşamakta olduğumuz dönem, özellikle tekno-ekonomik paradigmadaki bir dönüşüm sürecine tekabül etmektedir. Dolayısıyla yeni dönemin temel özelliklerini ele almakta fayda vardır.

3. 3. 9. Dördüncü Dalgada Kriz ve Yeni Tekno-ekonomik Paradigmanın Oluşumu

1970'li yıllarda, gelişmiş ülke ekonomilerinden başlayarak az gelişmiş ülkelere doğru yayılan kriz, dördüncü dalganın anahtar faktörlerinden en önemlisi olan petrolün fiyatlarında görülen hızlı bir artışla gün yüzüne çıkmıştır. Ancak birinci bölümde ortaya koyduğumuz üzere, 1970'lere doğru, başta dönemin dinamik sektörleri olan otomobil ve motorlu taşıtlar sektörleri olmak üzere, ekonominin o dönem için geleneksel olan hemen bütün sektörlerinde faktör verimliliklerinin düşmesi ve bu düşüşün 1970'li yıllar boyunca süreklilik kazanması, bazı iktisatçılarca, krizin çok daha farklı nedenlerinin bulunduğu düşünülmesine yol açmıştır (Freeman ve Louca, 2002: 299-300).

Tekno-ekonomik Paradigmalar Kuramı'na göre, 1970'li yıllarda ortaya çıkan krizin en önemli nedenlerinden biri, Fordist kitlesel üretimin sınırlarına varılması ve Fordist Tekno-ekonomik paradigma'nın gelişme olanaklarının tüketilmesidir. Özellikle, "ölçek ekonomilerinin sona ermesi, yani artık üretim ölçeğinin artırılmasıyla üretim maliyetlerinin düşürülememesi, montaj hattına dayalı üretim sistemlerinin katılığı, enerji-yoğun ürün ve üretim teknolojilerinin sorunları, firmaların hiyerarşik bölünmesinin getirdiğı sorunların birikerek artması, artık Fordist kitlesel üretim paradigmasının gelişme olanaklarının bittiğine işaret etmektedir" (Taymaz, 1993a: 16).

Başka bir deyişle, 1970'li yıllarda ortaya çıkan krizin temel nedeni, belirli bir teknolojiler kümesinde, belirli bir teknolojik ve yönetsel rejimde sınırlara ulaşılmasıdır (Freeman ve Louca, 2002: 300).

Ancak kriz dönemleri arayışların da yoğunlaştığı dönemlerdir. Bu bağlamda, özellikle enformasyon ve iletişim teknolojilerinde görülen canlanma ve sıçramalar, gelişmiş ülkelerde 1980'li yıllardan itibaren görülen göreceli canlanmanın temel itici güçlerinden biri olmuş görünmektedir. Kuşkusuz, uluslararası arenada serbestleştirme yönünde yapılan düzenlemeler ve uluslararası kuruluşların bazılarının rollerinde görülen değişimler (özellikle, IMF ve WB'nin rolünde görülen değişimler ve GATT'ın WTO'ya evrimi örneğinde görüldüğü üzere) de gelişmiş, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde krizin geriletilmesinde kritik etkenler olarak devreye girmiştir.

Evrimci iktisatçılara göre, biyo-teknoloji, enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, yeni bir teknik ve organizasyonel yenilikler takımıydı olarak yeni bir teknolojik devrime işaret etmektedir. Yani, Yeni bir Kontradiev dalgasının ortaya çıktığını gösteren gelişmeler söz konusu olmuştur. Yeni Kontradiev dalgasının anahtar faktörü, yukarıda da belirtildiği üzere 'chip'lerdir. 'Chip'lerin kapasitesinde, özellikle 1960'lı yıllara kadar çok yavaş bir artış görülürken, 1965 ile 1975 arasında yılda bir kat artış söz konusu olmuştur. 1995 yılında Bill Gates, 'chip'lerin kapasitesinin iki katına çıkma süresinin yaklaşık olarak 18 aya düştüğünü hesaplamıştır (Freeman ve Louca, 2002: 303). Bu durum, 'chip'lerde özellikle 1960'lı yıllardan itibaren artımsal yeniliklerin zaman içinde ivmelenerek hızlandığını göstermektedir. Yeni dalga'nın anahtar girdisinde, kapasitede büyüme ve boyutta küçülme biçiminde ortaya çıkan ilerlemeler ve iyileştirmeler, özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojileri sektöründe yaşanan gelişmeleri daha da katlamıştır.

Bilgisayarların üretim araçlarında kullanılmaya başlanması, programlanabilir üretim aletlerine yol açarak, üretim organizasyonunun radikal bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Zira, programlanabilir üretim araçları demek, çok amaçlı makineler demektir. Bu ise, Fordist yığın üretimin temel dayanaklarından biri olan tek amaçlı

makinelere dayalı üretim organizasyonunun sınırlarına işaret eder. Çok amaçlı makinelerin ortaya çıkması, değişen tüketici tercihlerine anında cevap verebilme olanağı sağlamaktadır. Bilindiği gibi, 1970’li yıllardan itibaren, özellikle gelişmiş ülkelerde tüketici tercihlerinde farklılaşma olmuş, tüketiciler artık standart ürünler yerine, neredeyse kişiye özel üretilen ürünlere yönelme eğilimine girmişlerdir. Böylece üretim sürecinin organizasyonu esnekleşmeye başlamıştır.

“Yeni paradigmanın en önemli kavramlarından biri esnekliktir. Esneklik, kitlesel üretimi üç alanda sıkıştırmaktadır. Artık standart ürünlerin büyük ölçekli üretimi, üretkenliği artırmanın ana yolu değildir. Birbirinden farklı bir ürün grubunun az sayıda imalatında da üretkenlik yüksek olabilmektedir. Ürün değişikliğine adapte olamayan katı kitlesel üretimin “en az değişiklik” stratejisi de artık geçerli değildir. Esnek sistemler sayesinde, hızlı teknik değişme daha az masraflı ve daha az risklidir. Son olarak, “homojen” talep temelinde piyasanın genişletilmesi de önemini kaybetmiştir. Esnek sistemler sayesinde, ürünleri yerel koşullara ayarlamak ve/veya farklı tüketici gruplarının beğenilerine göre farklılaştırmak mümkün olmuştur” (Taymaz, 1993a: 16).

Diğer taraftan iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, özellikle üretimin küreselleşmesinde olduğu kadar, finansal alanda da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Özellikle internetin kullanımı, uydular vasıtasıyla haberleşme, mobil telefonlar, şirketlerin, üretimi, finansmanı ve dağıtımı dünya düzeyinde yapabilmelerine olanak sağlayarak, Ç.U.Ş.’lerin dünyayı bir ağ gibi sarmasını hızlandırmıştır. Bilgi akışının eskiye nazaran bu aşırı hızlanması, finans sektörünün dünya düzeyinde hareket edebilmesine olanak sağlamış ve ‘sıcak para’ya inanılmaz bir akışkanlık kazandırmıştır. Gene, bankomatların ortaya çıkışı bankacılık faaliyetlerinin esnekleşmesine yol açmıştır.

İletişim ve mikro-elektronik teknolojilerinin gelişimi ve internetin ortaya çıkması, firmalar, ülkeler ve kişiler arasında network ağlarına yol açarak enformasyona akışkanlık kazandırmış ve bu sayede, yeniliklerin yaratılması sürecini tarihin hiçbir

döneminde görünmediği kadar hızlandırmış ve ürün yaşam ömürlerini kısaltarak dünya düzeyinde rekabeti iyiden iyiye şiddetlendirmiştir. Bu ise, rekabette uzun dönemde ayakta kalmada enformasyon akışını hızlandırmanın müthiş önem kazanmasına yol açmıştır.

Enformasyon akışının artan önemi, firmalar arasında çok daha grift ilişkileri zorlamış ve sertleşen rekabete rağmen işbirliği süreçlerini de hızlandırmıştır. Bu bağlamda, önemli başarı örnekleri olarak, enformasyon akışını çok daha başarılı bir şekilde uygulayabilen yeni bölgeler ortaya çıkmış ve bütün dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Böylece, küreselleşme ile bölgeselleşme süreçleri de birbirini kovalamıştır.

Kuşkusuz bu süreci güdüleyen temel olgu kar motifi olmuştur. Mikro-elektronik, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin yeni takımyıldızlar olarak ortaya çıkmasının temel sebebi, i bu teknolojilerin çok yönlü uygulanabilirlikleri nedeniyle neredeyse sınırsız arz koşullarına sahip oluşları, ve beraberlerinde getirdiği aşırı karlar olmuştur. Bu sektörlerdeki aşırı karlar, bahsi geçen teknolojilerin kendi kendini besleyen ve pekiştiren süreçler olarak işlemelerine yol açmıştır.

Diğer taraftan geniş alana uygulanabilir oluşları, dördüncü dalga döneminin krize girmesiyle dinamizmini yitiren bazı iktisadi faaliyetlerin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Yukarıda verdiğimiz otomobil örneğinde olduğu üzere, neredeyse bütün iktisadi faaliyetlerde 1980'li yıllardan beri görece bir canlanma yaşanmaktadır.

Ancak bahsi geçen canlanma ve iyileşmeler, dönemin dinamik yönelimlerine adaptasyon becerisine bağlı olmaktadır. Adapte olan kişiler, şirketler, bölgeler ve ülkeler olabildiği gibi olamayanlar da söz konusudur. Bu nedenle bahsi geçen süreç tam bir “yaratıcı yıkım” sürecidir. Zenginlik, döneme adapte olabilen belirli kişi, şirket, bölge ve uluslarda birikirken, fakirlik de belirli başka kişi, şirket, bölge ve uluslarda birikmektedir.

Bahsi geçen süreçten yarar görenler de zarara görenler de değişim yönünde bir basınç oluşturmaktadırlar. Bu ise, ulusal ve uluslararası düzeyde düzenlemeleri ve kurumsal yapıları değişime zorlamaktadır. Perez'in vurguladığı üzere, yaşadığımız dönemi karakterize eden temel olgu, tekno-ekonomik alan ile sosyo-kurumsal yapı arasında yaşanan uyumsuzluktur. Bu iki alan arasındaki gelişme hızlarının ritimlerindeki farklılıktır.

Ancak süreç, yönetsel ve organizasyonel arenada önemli değişikliklere neden olmuş görünmektedir. Yönetsel ve organizasyonel ortak bilinç ve sağduyuda tam bir paradigma kayması göze çarpmaktadır. Aşağıdaki tablo (Tablo: 7) bu kaymayı tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

TABLO 8: YENİ ve GELENEKSEL PARADİGMANIN KARŞILAŞTIRILMASI
Yönetsel ve Organizasyonel Sağduyusal İlkelerde Radikal Kayma

	GELENEKSEL ORTAK BİLİNÇ	YENİ ETKİNLİK İLKELERİ VE PRATİKLERİ
KUMANDA VE KONTROL	• Merkezi kumanda • Dikey kontrol • Yönetim düzeylerinin saçaklanması • “Yönetim en iyisini bilir”	• Merkezi hedef-koyma ve koordinasyon • Lokal otonomi/yatay öz-kontrol • Kendi-değerlenen/kendi ilerleyen birimler • Katılımcı karar-verme
YAPI VE BÜYÜME	• Genişledikçe, yüksekliği ve karmaşıklığı büyüyen durağan piramit	• Çok çevik birimlerin yatay, esnek network’ü • Genişledikçe, yataylığın sürmeye devam etmesi
İŞYERİNDE BÖLÜMLER VE BAĞLANTILAR	• Açık dikey bağlantılar • Ayır, uzmanlaşmış fonksiyonel bölümler	• Her bir ürün hattı boyunca fonksiyonlar arasında interaktif ve iş birliğine dayalı bağlantılar

**TABLO 8: YENİ ve GELENEKSEL PARADİGMANIN KARŞILAŞTIRILMASI
(DEVAM)**

Yönetmel ve Organizasyonel Sağduyusal İlkelerde Radikal Kayma

OPERASYON TARZI	• Optimize olmuş düzgün çalışan organizasyonlar • Standart rutinler ve prosedürler • “Yalnızca bir tane en iyi yol vardır” • Bireysel görevlerin tanımlanması • Tek fonksiyonlu uzmanlaşma • Kumandanın yukarıdan aşağıya tek yönlü akışı • Yalnızca aşağıdan yukarıya enformasyon akışı	• Sürekli öğrenme ve ilerleme • Esnek sistem/adapte olabilir prosedürler • “Daima daha iyi bir yol bulunabilir” • Grup görevlerinin tanımlanması • Çok vasıflı personel/Geçici, koşullara özgü takımlar • Karar vermenin yaygınlaşmış delegasyonu • Çok yönlü yatay ve dikey akışlar
PERSONEL VE EĞİTİM	• Değişken maliyet olarak emek • Piyasa eğitilmiş personeli sağlar • Sabit görevlere uygun insanlar • Temel kalite olarak disiplin	• Beşeri sermaye olarak emek • Çoğunlukla hizmet içi eğitim ve yeniden eğitim • Değişken görevler /adapte olabilen insanlar • İnsiyatif/işbirliği/motivasyon
EKIPMAN VE YATIRIM	• Tahsis edilmiş ekipman • Her bir ürün için tek bir optimum tesis büyüklüğü • Her bir tesis talep büyümesini öngörür • Yığın üretimi için ölçek ekonomilerine ulaşma çabası	• Adapte olabilir/programlanabilir/esnek ekipman • Bir çok etkinlik büyüklükleri/görelî optimum • Talebi yakın biçimde izleyen organik büyüme • Ölçek, alan ekonomileri veya uzmanlaşmanın bir kombinasyonu veya bunlardan birinin tercih edilmesi

TABLO 8: YENİ ve GELENEKSEL PARADİGMANIN KARŞILAŞTIRILMASI
Yönetmel ve Organizasyonel Sağduyusal İlkelerde Radikal Kayma (DEVAM)

ÜRETİM PROGRAMLARI	• Üretim ritmini muhafaza etme; talepteki varyasyona uyulanmada stokları kullanma • Stok için üretim; boşdaki emeğin atılması	• Talepteki varyasyona ritmi adapte etme • Tepki zamanının minimizasyonu: “just-in-time” • Boşdaki emeğin bakım ve eğitim için kullanılması
VERİMLİLİK ÖLÇÜMÜ	• Her bir departman için spesifik bir ölçüm • Kalitede ve red durumlarında belli bir yüzde tolerans	• Her bir ürün hattı için bütün zincir boyunca ölçülen toplam verimlilik • Sıfır hata ve sıfır red için çabalama
ARZ EDENLER, MÜŞTERİLER VE RAKİPLER	Dış dünyadan ayrılık: • Arz edenler arasında fiyat rekabeti, Yığın müşteriler için standart ürünler yapma, dirsek temasında oligopol rekabeti • Kapalı bir sistem olarak firma	Dış dünyayla güçlü etkileşim • Müşteriler ve arz edenler ile, ve bazı durumlarda rakiplerle (örneğin temel ar-ge) işbirliğine dayalı ilişkiler • Açık bir sistem olarak firma

Kaynak: Carlotta Perez, “Technological Revolutions, Paradigm Shifts and Socio-Institutional Change”, 1998

Buraya kadar aktarılanlardan açıklıkla görüleceği üzere, teknolojik gelişme, dönemseller olarak farklı sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Teknolojik gelişmenin yoğunlaştığı sektörlerin başlangıç itibarıyla piyasada sınırsız bir taleple karşı karşıya olacağı ve bu sektörlerin getirilerinin önceki dönemlerde baskın olan sektörlerle göre çok daha fazla olacağı açıktır. Bu bağlamda, her yeni dönemin dinamik sektörlerinde uzmanlaşmış ve etkinliğe kavuşmuş uluslar ve bölgelerin görece olarak zenginleşeceği açıktır. İşte Evrimci İktisatçıların iktisat politikası açısından ayırdedici özelliklerini öne çıkaran nokta tam da buradadır. Yani, teknolojinin dinamizm kazandığı sektörlerde yoğunlaşarak bir ulus zenginleşebilir. Bu durumda, rekabet edebilirlik kavramı başka bir anlam kazanmaktadır.

3. 4. Rekabet Edebilirlik

Rekabet edebilme gücünün mikro açıdan anlamı, bir firmanın büyüme, karlılık, piyasa payını koruyabilme ve genişletebilme kapasitesine işaret eder. Kavramın mikro tanımı konusunda iktisat literatürü açısından bir konsensüs söz konusudur. Ancak makro tanımı konusunda tartışmalar sürmeye devam etmektedir. Özellikle Neo-Klasik okulun devamcısı olan iktisatçılar, rekabet edebilme gücü kavramının makro düzeydeki anlamına kuşkuyla bakmaktadırlar. Evrimci iktisatçılar açısından ise, rekabet edebilme gücünün makro düzeydeki anlamı, kapitalizmin genel tarihsel eğilimlerinin anlaşılması açısından olduğu kadar, büyüme, azgelişmişlik vb. gibi meselelerin anlaşılması açısından da kritik bir rol oynar. Evrimci iktisatçılar içinde de rekabet edebilirliğin belirleyenleri konusunda tartışmaların sürdüğü bir gerçek olmakla birlikte, kavramın anlamı ve önemi konusunda bir konsensüsün oluştuğunu söylemek mümkündür.

Bruce Scott, bir ulus devletin rekabet edebilme gücünü, o ülkenin uluslararası ekonomide diğer ülkelerin ürettiği mal ve hizmetlerle rekabet içinde kendi mallarını üretme, dağıtma, servis etme yeteneği veya becerisi olarak ifade eder ve ekler: Bir ulus devlet bütün bunları yaşam standardı kazanmak yoluyla yapıyorsa, rekabet edebilme gücüne sahiptir. 1992 yılına ait OECD Teknoloji ve Eğitim Programı ise kavramı şu şekilde tanımlamaktadır: Rekabet edebilme gücü, açık piyasa koşullarında bir ülkenin yabancı rakipleri karşısında mal ve hizmetlerini üretebilmesi ve bunu yaparken aynı zamanda kendi ulusal gelir düzeyini koruyabilip genişletebilmesidir. Bu bağlamda, “ulusal gelirin artırılması ve uluslararası arenada rekabet edebilme, bir ulusun rekabet üstünlüğünü belirleyen kriter olarak görülmektedir. Yani, rekabet üstünlüğü ulusal geliri artırabilme kapasitesidir”(Barbaros: 2001: 28).

Yukarıdaki tanımlardan açıklıkla görülebileceği gibi, ulusal rekabet edebilirlik, mikro düzeyde, rekabet üstünlüğüne sahip olunan faaliyetler şeklinde sınırlandırılırken, makro düzeyde, ulusal yaşam standardının yükselişini içeren bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Neo-klasik teorelin faktör fiyatlarının eşitliği kanunu, işin sadece talep boyutuna gönderme yapmaktadır. Kuşkusuz, Neo-klasik

teorinin öngördüğü, etkinlik, yüksek üretkenlik ve mukayeseli üstünlük gibi konularda başarılı olmaksızın uluslararası düzeyde rekabetçi olmak mümkün değildir. Ancak, bir ülkenin herhangi bir mal ve hizmet ya da mal ve hizmetler grubunda mukayeseli üstünlüğe, etkinlik ve yüksek üretkenliğe sahip olması, ülkenin rekabetçi olması için yeterli koşul değildir. Çünkü bazı alanlarda çok etkin üretici ve uluslar yoksul olabilmektedirler. Bunun nedeni, bahsi geçen ulus ya da üreticilerin, kelimenin gelir artırıcı anlamında rekabet edebilirlik sağlayan alanlarda mukayeseli üstünlüğe sahip ya da etkin ve üretken olmamalarıdır. “Dünyada beyzbol malzemesinin en verimli üreticileri Haiti’lilerdir ve bir saatte kişi başına 30 cent kazanırlar. Haiti’de beyzbol malzemesi üretimi yapan ABD’li firmaların uluslar arası rekabet edebilme gücüne sahip olmalarına karşın, bu ülkede yapılan beyzbol malzemesi üretimi; makro ekonomik anlamda, Haiti ekonomisini daha rekabetçi hale getirmemektedir. Mutlak etkinliğine ve en son teknolojiyle beyzbol malzemesi üretiminde yüksek piyasa payına rağmen, Haiti’nin yaşam standardı yükselmez” (Reinert: 1994a: 3).

Evrimci iktisatçılar açısından, görelî veya mutlak yüksek verimlilik düzeylerinin rekabet edebilme gücüne yol açmayı garantilemediği ne kadar kritik bir vurguya, üretkenlik düzeyinde ortaya çıkan hızlı değişimlerin rekabet edebilme gücünün artması yönünde bir yönelime yol açacağı düşüncesi de o kadar kritik bir vurgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yukarıda aktarılanların doğal uzantısı olan şey, yani bir ülkenin en etkin ve verimli olduğu alanlarda, başka bir deyişle, mikro açıdan rekabetçi olduğu alanlarda üretim yapmasının makro açıdan bir gelir artırıcı etki yaratmayabileceği fikri, esasen ‘yanlış’ faaliyetlerde uzmanlaşan bir ülkenin durumunun, neo-klasik mukayeseli üstünlük teorisi ve faktör fiyatları eşitliği teorisinin öngördüğü şeye aykırı olarak negatif büyümeye, dolayısıyla en azından görelî yoksullaşmaya yol açabileceğini zımnen içermektedir. Çünkü, evrimci teorisyenlere göre, teknolojik gelişme, yalnızca, neo-klasik faktör fiyatlarının eşitlenmesi, yani fiyatların düşerek reel gelirin artması yoluyla zenginlik yaratmaz; ayrıca, daha yüksek karlar, daha yüksek ücretler ve daha yüksek vergilenebilir gelirler yoluyla da zenginlik yaratır. Dolayısıyla ileri teknoloji rantının olduğu sektörler bir ülkenin rekabet gücünün artmasında kritik bir rol oynarlar(Reinert: 1994: 3).

Bu bağlamda, azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin rekabet gücünü artırmak ve dolayısıyla da ulusal zenginliği artırmak için 'doğru sektörler'e yönelmesi, başka bir deyişle sanayi rantının yüksek olduğu sektörleri (yüksek katma değer yaratan sektörler yada Robert Reich'in ifadesiyle yüksek nitelikli sektörler) teşvik etmesi anlamlı olacaktır.

Kavramın ima ettiği bir başka nokta, yaşadığımız dünyada esas olarak aksak rekabet piyasalarının geçerli olduğu ve bunun da istenilebilir bir şey olduğu ile ilgilidir. Gerçekten de küreselleşme süreciyle baş gösteren ulusal bilim ve teknoloji politikaları, sermayenin merkezileşmesinin aldığı boyut, ölçek ekonomileri, artan getiriler, bilginin kendisinin bir metaya dönüşmesi nedeniyle tam bilgilenme sürecinin mümkün ve istenilir olmaktan çıkması (eksik bilgilenme) vb. eğilimler aksak rekabet piyasası kavrayışının gerçeğe daha yakın bir kavrayış olduğunu düşündürmektedir. Günümüz dünyasında, "ölçek ekonomileri küreselleşmiş rekabetin çekirdeğindedir. Gerçekten, neo-klasik teorinin standart varsayımları altında firmaların var oluş nedenlerini bulmak zordur. Hatta bu, daha fazla küreselleşmiş firmalar için daha da zor olmaktadır" (Reinert: 1994: 4).

Eksik rekabet piyasasının istenilebilir olması ile ilgili yaklaşım esas olarak dinamik eksik rekabet koşulları kavrayışına dayanır. Dinamik aksak rekabet koşulları kavramı, bir ülkenin, rekabet gücünü, başka bir deyişle zenginliğini artırmak üzere, aksak rekabet koşullarını kendi lehine düzenlemesini ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır.

Bugünün gelişmiş ülkeleri, yukarıda aktardığımız tarihsel deneyimlerden de açıklıkla görüldüğü üzere, çeşitli sanayilerini, teşvikler ve korumacı uygulamalarla destekleyerek eksik rekabet koşullarını kendi lehlerine kullanmışlardır. Başka bir deyişle dinamik aksak rekabet koşulları oluşturmuşlardır (Barbaros: 2001: 28). Dinamik eksik rekabet koşulları yoluyla yüksek teknoloji rantları elde etmişler ve bu rantların daha yüksek ücretler, daha yüksek karlar ve daha yüksek vergiler yoluyla dağılımını gerçekleştirerek zenginleşmiş ve bugünün gelişmiş ülkeleri grubu içinde yer almışlardır.

O halde bir ülkenin rekabet edebilme gücü elde etmek için yapması gereken şey, dinamik eksik rekabet koşulları yaratmak üzere ekonomiyi devlet müdahaleleri yoluyla düzenlemektir. Çünkü dinamik eksik rekabet koşulları yaratmak aynı zamanda ulusal rant toplamak anlamına gelmektedir .

Aktarılanlardan açıklıkla görüleceği üzere, Evrimci iktisatçılara göre, eksik uluslararası rekabet koşulları altında tam rekabet piyasaları söz konusuymuş gibi davranmak büyük bir hatadır. Eğer gerçek dünyada eksik rekabet koşulları söz konusu ise, rekabet edebilirlik kavramı, ister istemez anahtar bir kavram olarak karşımıza çıkacaktır ve evrimci iktisatçılar açısından, rekabet edebilirliğin, hatta sürdürülebilir rekabet edebilirliğin arkasındaki anahtar faktör yeniliktir.

3. 4. 1. Rekabeti Belirleyen Unsur Olarak Yenilikler

Günümüz dünyasında ekonomik büyüme açısından yenilik yaratmanın önemi tartışma götürmeyen bir konudur. Yenilik yaratmanın gerisinde yatan temel etmen ise, rekabet gücünü artırma çabasıdır. Schumpeter'e göre rekabet iki farklı biçimde gerçekleşir: Birinci rekabet türü fiyatları düşürme yoluyla, ikincisi ise yeni özellikler ve yeni teknik kapasitelere sahip yeni ürünler üretme yoluyla yapılır. Schumpeter, birinci rekabet türüne sıradan rekabet (fiyat rekabeti), ikincisine ise, kaliteli rekabet adını vermiştir. "Kaliteli rekabet; kalite açısından rekabet eden firmalar arasında gerçekleşmektedir. Bu firmalar, rekabet güçlerini ürün ve süreç yeniliklerine dayandırmaktadır. Sıradan rekabet ise, fiyat üzerine rekabet eden firmalar için söz konusudur. Fiyatla rekabet eden firmalar genellikle, maliyet ve fiyat indirimleri yoluyla avantaj sağlama yolunu seçmektedirler" (Akgüngör, Barbaros, vd.: 2001: 16)²².

Bir ülkede, kaliteli rekabet, yani yeniliğe dayalı rekabet yapan firmalar ne kadar çok olursa, o ülkenin rekabet gücü, dolayısıyla zenginliği, o kadar çok artacaktır. Zira, yeni bir ürünün ortaya çıkması ve piyasa tarafından kabul görmesi, o ürünü üreten firmanın, başka üreticiler o piyasaya girene, ya da, o ürünü taklit edene kadar, geçici

²² Bu konuda, Asheim: 1997, Morgan: 1997

olarak monopol gibi davranmasına yol açmakta ve böylece, yüksek karlar, yüksek ücretler ve yüksek vergi gelirleri yaratabilmektedir. Ayrıca, yeni ürün yaratılması süreci, hem yaratım sırasında, hem de üretimde daha nitelikli eleman gerektirmektedir. Bu ise çalışan kesimlerin vasıflarını geliştirmede zorlayıcı olmakta ve beşeri sermayenin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, bir ülkedeki firmaların yenilikçi kapasitesi ne kadar yüksek olursa, o ülkenin ulusal rekabet gücü de o kadar yüksek olacaktır.

Yeni ortaya çıkan tam zamanlı üretim sisteminde (just-in-time, JIT), bir firmanın rekabet stratejisi; ürün değişimine tepkinin hızlanması, güvenilir teslimat ve iyi kalite kontrolüne dayalıdır. Artık firma açısından sorun; üretim hattını mümkün olduğunca hızlı hale getirmek için ne kadar işgücüne ihtiyaç olduğu değil, talebin karşılanması için hattın ne kadar hızlı çalışması gerektiği ve bunu gerçekleştirmek için ne kadar işgücü istihdam edilmesi gerektiğidir. Bu ihtiyaç firmaların üretimlerini JIT ilkelerine göre re-organize ederken, esnek istihdam stratejisi uygulamasını zorunlu hale getirmektedir.

“Tam zamanlı üretim sisteminde, rekabet gücünün sürdürülebilirliği çok önem kazanmıştır. Rekabet gücünün sürdürülebilirliği, veya sürdürülebilir rekabet açısından ise en önemli stratejik araç firmaların yenilik yaratma kapasitesidir. Yenilik yaratma kapasitesini belirleyen en temel kaynak bilgi, en önemli süreç öğrenmedir (Akgüngör, Barbaros, vd.: 2001: 18, Barbaros, 2001: 28-29).

3. 4. 2. Kavramın tarihsel arka planı

Evrimci iktisatçılara göre, rekabet edebilirlik kavramı, oldukça yeni bir kavram olmasına rağmen, kavram, bütün başarılı tarihsel deneyimlerde başka isimler altında yaşamaya devam etmiştir. En azından başarı hikayelerinin temel mantığı içinde içerilmiştir. Tarihe evrimci iktisatçıların penceresinden tekrar bakıldığında, deneyimlerin evrimci iktisatçıları destekleyebildiği görülmektedir.

3. 4. 2. 1. İngiliz Deneyimi

İktisadi düşünce tarihi ile ilgili yaklaşımlarda, 15. ve 18. yüzyıl arasındaki dönem genel olarak merkantilist düşüncenin geçerli olduğu dönem olarak kabul edilir. Merkantilist düşünce, ülkeden ülkeye, dönemden döneme, kişiden kişiye farklılıklar gösterir. En genel hatlarıyla, ticaretin ve paranın (değerli maden) bir ülke zenginliğindeki önemine işaret eder. Bir ülkenin dış ticarete fazlalılık oluşturarak zenginleşebileceği düşüncesine dayanır. Korumacı ve teşvik edici devlet müdahaleleri merkantilist dönem ve düşüncenin en önemli karakteristiklerinden biridir.(Kazgan: 2000: 44-46). Bu dönem boyunca Avrupa kendini, doğunun büyük uygarlıklarının bir periferisi olmaktan, dünyayı tek bir tarih etrafında birleştiren yepyeni bir uygarlığın öncüsü ve lideri konumuna getirmeyi başarmıştır. Avrupa'nın bu liderliğinin Avrupa içindeki lideri de Hollanda'dan sonra İngiltere olmuştur.

İngiltere'nin hikayesi, 15. y.y. sonunda Avrupa'nın fakir bir çevre ülkesi olmaktan, üç yüzyıl içinde üzerinde güneşin batmadığı dünyanın en güçlü imparatorluğuna dönüşmenin hikayesidir. Bu dönüşüm süreci, esas olarak merkantilist düşüncenin egemen olduğu dönemi kapsamaktadır. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, merkantilist düşünce ülkeden ülkeye ve durumdan duruma çeşitli farklılıklar gösterebilmektedir; İngiltere'nin de kendine özgü yanları vardır. Ve İngiltere'yi 19. yüzyılın süper gücü yapan, tam da bu özgün yanlarıdır.

Döneme ilişkin yazın dünyasında güvenilir bir kaynak olarak kabul edilen Daniel Defoe, 1728 yılı İngiliz Ticari Planı'nda, bu dönüşüm sürecinin orijinleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Defoe'ye göre, Kral VII. Henry ile Kraliçe I. Elizabeth, İngiltere'nin yükselişinde çok önemli bir rol oynamışlardır. Kral VII. Henry'nin çocukluğunun geçtiği Burgundy oldukça zengin bir yerdir ve Kral 1485 yılında tahta çıkana kadar tüm İngiltere'nin Burgundy gibi zengin bir ülke olduğunu düşünmektedir. Ancak tahta çıktığında İngiltere'nin, genel olarak yoksul bir ülke olduğunu bütün çıplaklığıyla görmüştür. Burgundy'deki zenginlik ile İngiltere'nin genelindeki yoksulluğu arasındaki tezat durumu anlama çabası içindeki Kral, ilk

adımında, Burgundy’de yün ithalatının geçerli olduğunu gözlemlemiştir. Daha sonra ise, Burgundy’nin genel olarak İngiliz hammaddelerini alan ve işleyen bir bölge olduğu gerçeğini fark ederek, bu gözlemlerden hareketle, oldukça basit, fakat İngiltere için altın değerinde önemli olan bir mantık işletmiştir: ‘(Yün) imalatçılar (ı) zengin, hammadde (yün) üretenler fakirdir. O halde, imalatçıların sayısını artırırsak çok daha zengin bir ulus oluruz’. Başka bir deyişle imalatları satmak “iyi” ticarettir. Bugünkü tabirle, imalatları satmak ‘bizi’ rekabetçi kılar. 1489 yılında İngiltere’de yünlü tekstil üretimini hızlandırmak üzere kullanılan yöntemler, günümüz sanayileşmiş ülkelerinde daha sonra standart özellikler kazanmış olan yöntemlerle aynıdır: Kral, imalat konusunda hünerli bir çok yabancıyı ülkesine getirtmiş ve kendi ülkesinin insanlarını eğitmelerini sağlamıştır. Girişimcilere cömertçe ödüller vererek, tekstil sektöründe ithalat vergilerini yükseltirken, hammadde ürünlerin ihracat vergilerini yüksek tutmuştur. Son olarak, İngiliz üretim kapasitesi yeterli olduğunda, ham yün ihracatını yasaklanmıştır (Reinert: 1994b: 8-9).

Gerçekten, İngiliz yöneliminin temel özellikleri dokuma endüstrisi etrafında şekillenmiştir: “Bu endüstri devlet tarafından bir numaralı ulusal avantaj ve cesaretlendiriciler tarafından da “dünyanın en zengin ve en değerli imalatı” (defoe) olarak görülmektedir ve Amerikan madenleri İspanya için ne ise; dokuma endüstrisi de İngiltere Kralı için o sayılmaktadır. Bu endüstrinin çıkarı doğrultusunda çiftçilerin yün ihracı yasaklanmış, yabancı mamullere ağır vergiler konulmuş, pamuk kullanımı kontrol edilmiş, koloniler halkının ihracat için yünlü dokumaları yasaklanmış, dokuma ustalarının göçlerine izin verilmemiş ve ölümlerin yünlü kefenlere sarılmaları zorunluluğu getirilmiştir. Ticari hileleri önlemek, kaliteyi korumak ve yabancı tüketicilerde ucuz ama kaba olduğu düşüncesini uyandırmamak için sayılamayacak kadar çok kanun çıkarılmıştır. Diplomasi, yeni pazarların açılması ve yüksek tarifelerin indirilmesi için gayret sarfetmiştir. Bu davranışlar, 1700’lerde ülke ihracatının yarısını yünlülerin meydana getirdiği bilinirse, daha iyi anlaşılır...”(Heaton: 1995: 280). Ayrıca 1580’lerden itibaren İngiliz tüccarlarının getirdiği pamuk ve İrlanda’dan alınan ketenle, Lancashire’de pamuk-keten karışımı kumaşlar üretilmeye başlanmıştır. Bu arada, Defoe’nin aktardığına göre, Doğu Hindistan Kumpanyası’nın, Hindistan’dan ithal ettiği

pamuklu kumaşlar, 17. yüzyılın sonuna doğru, yünlü kumaşlar aleyhine İngiliz pazarını ele geçirmeye başlamıştır. Üreticilerden gelen tepkiler üzerine, parlamento, bu ham kumaşların İngiltere'ye girişini yasaklamış(1700), "Kumpanya tamamlanmış ve desenli kumaş getirmeye başlayınca, bunların ithali de yasaklanmıştır(1721). Fakat keten-pamuk karışımı kumaşlar bu yasağın dışında kalmış ve Lancashire yeni bir endüstri inşa faaliyetine devam etmiştir. Bu endüstri için gerekli pamuk, Doğu Akdeniz ve Batı Hind adalarından sağlanmıştır. 1700'lerden sonra eğirme makinelerinin icadı ve Amerika'nın güney eyaletlerinde pamuk ekiminin yaygınlaştırılmasıyla tamamı pamuktan olan kumaş üretimi yapılmaya başlanmıştır. İpekli endüstrisi de binlerce Huguenot'un Nantes fermanın kaldırılmasından sonra İngiltere'ye gelmeleriyle önemli bir atılım içine girmiş, özellikle 1718'de ipekli dokuma makinelerine ilişkin İtalyan gizli planları çalınınca, çok daha büyük bir gelişme kat etmiştir. İpekli pazarı, Fransız ipeklilerine ithal yasağı konulup da İngiliz ipeklilerine teşvik uygulanınca, daha da genişlemiştir. 1760'larda ipekliler, yünlülerin arkasından ikinci sırada yer almaktaydı. Ayrıca keten kumaş üretimi de hızlanma eğilimine girmişti"(Heaton. 1995: 281). İngiltere'de bir çok endüstri için şunlar söylenilebilir: "Alman tekniği 16. yüzyılda özümlemiş, Huguenot becerisi 17. yüzyılda maledilmiş ve dışardan ders alma işine 18. yüzyılda da devam edilmiştir. Bu arada yerli dahiler de "emeği kısaltmak", maliyetleri azaltmak, kaliteyi iyileştirmek üzere alet ve makine konusunda katkılarda bulunmuşlardır-İngiltere'de ücretler Kıtadakiniden daha yüksek olduğundan, İngiliz mallarına alıcı bulabilmek için bu faaliyetler mutlaka gerekli olmuştur-. 1700'lerde bir İngiliz şöyle övünürken yarı yarıya haklıdır : "Zanaatlarımız icat ve yenileştirme konusunda dünyanın en iyileri olarak kabul edilmektedir". 1760'larda bu övünme tam olarak haklı hale gelmiştir"(Heaton. 1995: 283).

İngiliz yaklaşımının çarpıcı tarafı, bazı iktisadi faaliyetlerin "iyi", diğer bazılarının ise "kötü" olduğu düşüncesini içermesidir. "İyi" ve "kötü" ticaret teorileri 18. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır: "İngiliz Ticareti; veya Ticari Koruma"("British Merchant; or, Commerce Preserved") başlığı altında 1721 yılında Charles King tarafınan yayınlanan üç kitap 18. yüzyıl boyunca çok etkili olmuştur. King bu kitaplarda, "iyi" ve "kötü" ticaretin ayrıntılı bir listesini vermektedir. Listede, imalatları

ihraç etmek “iyi” ticaret kapsamına girerken, bu malları ithal etmek “kötü” ticaret kapsamında değerlendirilmiştir²³. Başka bir deyişle, dönemin kavrayışında bazı ekonomik aktiviteler “iyi”, yani ulusal zenginlik yaratır, bazıları ise “kötü”dür, yani ulusun zenginleşmesini engeller. Bunu, Reinert şu şekilde formüle etmiştir: İngilizlerin o zamanki kavrayışına göre, eğer avukatlar, marul yetiştiricilerden daha zengin oluyorsa, bu durumda, avukatlardan oluşacak bir ulus, marul yetiştiricilerden meydana gelen bir ulustan daha zengin olacaktır(Reinert: 1994: 9).

‘İngiliz stratejisinin çekirdeğini Alman iktisatçısı Friedrich List çok iyi formüle etmiştir: Hammadde alıp, işlenmiş mal satma prensibi yüzyıllar boyunca bir bütün olarak teorisinin yerine geçmektedir.’ İmalat rekabet gücü yaratan bir faaliyet olarak görülürken, hammaddeler bu şekilde kabul edilmemiştir. Neo-klasik görüş açısından, bu stratejinin sonuçlarını reddetmek zordur. Çünkü bu strateji İngiltere’yi “sanayi devrimi”ne götürmüştür. Modern yenilik teorisinin ışığında, imalat konusundaki İngiliz kültüne ve “iyi”, “kötü” ticaret kavramına bakıldığında, stratejinin oldukça makul olduğu görülmektedir. Sanayi devrimi, yünlü tekstilleri izleyerek, daha fazla ve daha fazla süreçler, adım adım birbirini takip eden kümülatif nedensellik ilişkileri, mekanize olma ve daha fazla ürün farklılaştırma süreçleri olarak tahayyül edilebilir. İngilizler, el sanatından fabrika endüstrisine geçiş boyunca yeni endüstrileri toplamış (pick-up) görünüyolarlar. Bu yolla onlar, daha sonra başlayan rakiplerden daha hızlı öğrenen eğrilere ulaşabilecekler, önemli ölçek ekonomileri oluşturacaklar, yaparak öğrenecekler, dış rakipler için önemli giriş engelleri inşa edeceklerdi. Endüstri çağının erken dönemlerinde imalata konsantre olarak İngilizler, eşsiz bir ulusal yenilik sistemi yarattılar. Sonuç olarak, aksak rekabet koşulları altında çalışan aktivite paketleri, İngiltere’nin farklı kısımlarında ‘büyüme kutupları’ veya Marshallian endüstriyel bölgeler (districts) olarak kümelendi (clustured) (Reinert:1994b: 9).

²³ İşlenmiş ürün ithal etmek için hammadde-mal ve hizmetler- satmak ‘kötü’ ticarettir. ‘Kötü’ ticaret bugün, parçalara ayrılmış piyasa payları ve büyümenin olmaması tarafından karakterize olunan faaliyetler, yani tam rekabetin olduğu yerde, Boston Consulting Group’un ve Michael Porter’in ‘köpek endüstrileri’nde (dog industries) taydaşını bulur. Marx, Schumpeter ve Porter burada buluşurlar: Tam rekabet zenginliğe yol açmaz.

Yukarıda aktarılan tarihsel deneyim, evrimci iktisat teorisinin temel varsayımlarını destekler görünmektedir. Her şeyden önce belirtilmesi gereken şudur ki, dönemin İngiliz iktisadi düşüncesi, zımni olarak piyasaların eksik rekabet piyasaları olduğu varsayımından hareket etmektedir. Yoksa, “iyi” ve “kötü” ticaret kavramlarının hiç bir anlamı kalmayacaktır. Ayrıca, merkantilist düşüncenin temel varsayımlarından biri ülkelerin çıkarlarının ticari bağlamda da çatıştığı fikriydi. “Bir ülkenin kazandığını diğer ülke kaybediyordu”(Kazgan: 2000: 44, Savaş: 2000: 160). Dolayısıyla, açıklıkla ifade edebiliriz ki, merkantilist düşüncenin savunucuları, belki bugünkü gibi kavramlaştırmalar da, piyasaların eksik rekabet piyasaları şeklinde işlediği düşüncesinden hareket etmekteydiler. Bu bağlamda, korumacılık ve teşviklerin de bir anlamı olmaktadır.

Bir diğer kritik nokta, günümüzde “artan getirilerin olduğu aktiviteler” şeklinde ifade edilen yaklaşım, İngiliz deneyiminde bugünkü gibi isimlendirilmemekle beraber, içerilmiş görünüyor. “İyi” ticaret kapsamına giren faaliyetlerde yoğunlaşma çabası, ki yukarıdaki örneklerden de açıklıkla görülmektedir, hem aktivitelerin getirilerinin farklı farklı olduğu konusunda, hem de artan getirili faaliyetlerin mevcut olduğu konusunda İngiliz iktisadi düşüncesinin açık bir kavrayışa sahip olduğunu gösteriyor. Örneğin, dönemin önemli İngiliz iktisadi düşünürlerinden olan Thomas Mun, ihracat fazlası vermenin bir ülkenin zenginliği açısından önemini vurguladıktan sonra, ihraç ürünlerinin iki kaynaktan elde edildiğini söylüyor; “doğal” kaynak veya “yapay” kaynak... Doğal kaynaklar, madenler ile topraktan elde edilen ürünlerdir (yani hammaddeler). Yapay kaynaklar ise imalat sanayi ile yabancı ülkelere getirilen malların ticaretinden (carrying trade) oluşur. İngiltere bu iki kaynağı da geliştirmeli ve özellikle yapay kaynaklar üzerinde durmalıdır. Mun, ‘Biliyoruz ki doğal ürünler bize sanayi ürünleri kadar kar getirmez’(Savaş: 2000: 157), diyerek, o dönemde henüz kavramlaştırılmamış olan “artan getiri”lerin varlığına ve önemine tam bir açıklıkla dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan devletin ekonomiye müdahale biçiminin açıkça dinamik bir eksik rekabet piyasası yaratmak üzerinden şekillendiği de gözlemlenebiliyor. İmalat sektörüne

(yani dönem açısından “artan getiriler”in olduğu sektöre, yüksek endüstri rantı sağlayan sektöre) kaynak aktarılması ve imalat sektörünün gümrük duvarlarıyla korunması, hammadde ihracatının elden geldiğince sınırlandırılması bugün evrimci iktisatçıların önerdikleri yaklaşımlarla tam bir uyuşma halindedir. Örneğin Mun’a göre devlet, ihracat vergilerini düşük tutmalı-ki yukarıda belirttiğimiz üzere ihracatın kapsamı imalat ve yabancı malların başka ülkelere satılması şeklinde “artan getirili” faaliyetler ya da “iyi” ticari faaliyetlerden oluşmaktaydı- fakat imalat vergilerini yüksek tutmalıydı(Savaş: 2000: 158). Yani, uluslararası uzmanlaşma sürecinde katma değeri yüksek olan mallarda uzmanlaşmanın rekabet edebilirlik ve büyüme açısından daha anlamlı olacağı şeklindeki evrimci düşünce İngiliz deneyiminin sınırları dahilindedir. Elbette, evrimci iktisatçıların ortaya koyduğu kadar berrak olmamak ve aynı kavramları kullanmamak şartıyla...

İngiliz deneyimi açısından artan getirili sektörlerle yönelmenin kapsamı, yalnızca bu tür faaliyetlere teşvik vermek, gümrük tarifeleriyle imalat sektörünü korumaktan oluşmuyordu. Fakat aynı zamanda, -devletlerin çıkarlarının çatıştığı şeklindeki genel merkantilist düşüncenin de doğrudan bir uzantısı olarak- başka yerlerdeki imalat faaliyetlerini engellemeyi de içeriyordu. “İrlanda da 1699’da başlayan başarılı yünlü tekstil imalatını yasaklamak ve erken 19. yüzyılda Bengali dokuma endüstrisinin yıkımı” (Reinert: 1994b: 10) işin bu boyutuna ilişkin çarpıcı örneklerdir. Üstelik, Hindistan örneği, laissez faire ilkesinin İngiltere tarafından başka ülkelere en çok önerildiği (örneğin Osmanlı İmparatorluğu’na), bu ilkenin en popüler olduğu dönemlerden birinde yaşanmış bir örnektir.

Sömürgelerle ana ülke arasında kurulan iktisadi ilişki, ana ülke tarafından, imalatların ana ülkede, hammaddelerin ise sömürgelerde üretilmesi şeklinde biçimlendiriliyordu (Reinert: 1994b: 10). Sir Josiah Child, 17. yüzyılın ikinci yarısında, “sömürge sadece ana ülke ile ticaret yapmaya zorlanırsa, ana ülkede istihdamı ve üretimi artırmak, dış fazla elde etmek olanaklıdır. Örneğin, bir İngiliz, Batı Hind adalarına gidip, oradaki plantasyonda on yerliyi çalıştırırsa, İngiltere’de tek başına elde edebileceğinden daha büyük bir ürün elde eder. Bu on yerli ve bir İngiliz’in, yani

toplam 11 kişinin ana ülkeden talep edeceği mallar sayesinde, İngiltere’de dört işçi daha istihdam edilebilir...Child sömürgelerin, ancak ana ülkenin malları için piyasa olması, diğer ülkelerden satın alınmak zorunluluğu olan hammaddeleri sağlamsı, ucuz işçi için bir kaynak olması durumundadır ki faydalı olduklarını söyler”(Kazgan: 2000: 45). Child’in söyledikleri ve ana ülkede işlenmiş ürün, sömürge de hammadde merkezli kavrayış birleştirildiğinde, rekabet edebilirliğin, ileri teknoloji getiren faaliyetlere yönelme ve artan yaşam standartları şeklinde ifadelendirilen iki temel boyutunun ana ülke açısından gerçekleşmekte olduğu açıklıkla görülür. Bahsi geçen dönemde İngiltere’de, evrimci iktisatçılar tarafından geliştirilen rekabet edebilirlik anlayışına uygun bir düşünsel kavrayışın ve uygulamanın olduğu berrak bir şekilde görülmektedir.

İngiltere, serüvenine başlarken, yukarıda aktardığımız gibi, yurt dışından, kendi işlerinde hünarlı insanlar getirmişti. Bunun anlamı, bilginin öneminin diğer uluslara göre, daha erken tarihlerde iktisadi hayat içinde kullanılmasıdır. İngiliz devleti, sadece bu ilk dönemde imalatçıları destekleyip ödüllendirmemiştir. Bu daha sonraki dönemlerde de sürmüştür. Destekleme, yalnızca ödüller vermekle sınırlı kalmamış, gümrük duvarları ile korumalar, vergi indirimleri vb. yöntemlerle de sürmüştür. Unutulmamalıdır ki, İngiltere ampirizmin beşiğidir. Bacon’dan itibaren “doğanın büyük kitabından okumak ve öğrenmek” İngiliz yaşam tarzı ve düşüncesinin asli öğelerinden biri olmuştur. İngiltere, diğer Avrupalı rakipleri gibi gücünü Kıta’da fetihler yapmakla harcamamış, dikkatinin dünya düzeyinde yapacağı ticarete ve kolay ele geçirip sömürgeleştirebileceği topraklara dikmiştir. Dolayısıyla, daha sonra bu tür faaliyetlere başlasa bile, eski deneyimlerden yararlanabilmesinin de payı ile, diğer bütün Avrupalı rakiplerinden daha başarılı olmuştur. Burada, dünya düzeyinde ticaret yapmanın, aynı zamanda, dünya düzeyinde öğrenme olanağı anlamına geldiğini de unutmamak gerekir. Toprak sahiplerinin, tüccarların, üreticilerin yürüttükleri iktisadi faaliyetlerle ilgili olarak yaptıkları denemeler(Moore: 1989: 24) İngiliz tarihinin özgün yanlarından birini oluşturmaktadır. Bu denemelere günümüzün dünyasında ve özel olarak evrimci iktisat teorisinde ar-ge; denemeler sonucunda oluşan yeni ürünler, tekniklere de yenilik denilmektedir.

Diğer taraftan, o dönemin İngiltere'sinde devlet ve tüccarlar arasında ortaya çıkan girift ilişkilerin sıklığı, düzeyi ve birbirini tamamlar nitelikte oluşu(çeşitli şirketlerin örneğin İngiliz devleti adına savaş açabilmesi gibi...(Heaton: ?), ilkel bir "network" ağına işaret etmektedir. Dolayısıyla İngiltere için, dönemin koşullarında mükemmel bir ulusal yenilik sistemi yaratmıştır denilebilir. Hatta, günümüzle karşılaştırıldığında ilkel düzeyde de olsa, bir tür öğrenen ekonomi...

3. 4. 2. 2. ABD Deneyimi

ABD'de ilk ekonomi politikaları oluşturulmaya başladığında İngiltere, dünya düzeyinde laissez faire ilkesinin uygulanmasının, yani serbest ticaretin ulusları zenginleşmeye iten en doğru politika olduğunu savunmaya başlamıştı. Ancak ABD'deki düşünce ve uygulama, laissez faire ilkesine uyum göstermemek şeklinde tezahür etmiştir.

Ekonomi konusunda ABD'de etkili olan ilk düşünürlerden olan Alexander Hamilton, 18. yüzyılın sonunda, ABD'nin serbest ticaret düşüncesini bir tarafa bırakıp ulusal sanayiye devlet müdahaleleri yoluyla güçlendirmeye yönelmesi gerektiğini belirtmiştir. Hamilton'a göre, devlet müdahaleleri imalatı özendirmeye yönelik olmalıydı(Savaş: 2000: 400).

ABD sisteminin en önemli özelliği olarak kabul edilen tarifelerin ortaya çıkması için 1819'u beklemek gerekmiştir. Görüldüğü kadarıyla, 1812 yılında başlayan savaş boyunca abluka altında kalan ABD, Avrupa ile ticaretin büyük ölçüde kesilmesi nedeniyle, mecburi olarak bir kısım imalat aktivitesini ABD'de gerçekleştirmek durumunda kalmıştır (Benzer bir sürecin Latin Amerika'da 1929 buhranı sonrası Latin Amerika'da yaşandığı da iddia edilmektedir (Frank: 1993: 85). Bu süreç, koşulların getirdiği bir zorlamayla başlamış, fakat, daha sonra, tarifeler için politik baskı oluşturacak kadar hızlı bir sınai gelişime yol açmış görünmektedir(Reinert: 1994: 11).

Sonraki dönemin hikayesi, imalat sanayini desteklemeye yönelik ünlü ABD tarifelerinin hikayesi şeklinde şekillenmiştir.

Tarife sistemine “sağlam” bir kuramsal temel geliştiren Daniel Raymaond, “klasik iktisat teorisinin ulusal çıkarları gözardı eden kozmopolit yaklaşımını benimsememiştir. Aksine gümrük tarifelerini savunmuş, yurt içi ticarete serbestliği benimserken, ithalatın sınırlandırılmasını istemiştir. Ayrıca, kişisel çıkar ve zenginlik ile toplumsal çıkar ve zenginliğin birbirlerinden ayrı olduğunu savunan görüşü savunmuştur(Savaş: 2000: 400-401).

Raymond’a göre tarifeler, bebek endüstrilere yönelik geçici bir uygulamayı değil, sistemin kalıcı bir parçasını oluşturmaktadır. Tıpkı günümüzdeki rekabet edebilirlik kavramına benzer bir şekilde, Raymond, “üretken kapasite” şeklinde bir tanım ortaya atmıştır. Raymond’a göre üretken kapasite, farklı aktivitelerde farklı seyretmektedir. Bu bağlamda, Smith’in ‘Ulusların Zenginliği’nde çeşitli faaliyetler birbirine karıştırılmıştır. Smith, farklı aktiviteler oldukları için tamamen farklı doğal yasaların uygulanmasının doğru olacağı tarım, ticaret ve imalat gibi ayrı iktisadi aktiviteleri birbirine karıştırmıştır. Bir ülkenin zenginleşmesi için yapması gereken “üretken kapasite”nin olduğu faaliyetleri, dış rakiplere karşı uygulanacak tarifeler yoluyla koruyup güçlendirmektir. Bu sürece teşviklerin de girdiğini belirtmek gerekir. Raymond, tarifelerin fiyatları yükselttiği dolayısıyla bir refah kaybına neden olduğu şeklindeki argüman karşısında oldukça ilginç yaklaşımlar geliştirmiştir: Yüksek fiyatlar ülke içindeki üreticilere yüksek karlar sağlayarak yeni yatırımlara, dolayısıyla emek talebinde artışa neden olacaktır. Bu ise ücretlerin artması yönünde bir baskı oluşturacağından, ilk andaki refah kaybının ekonomik döngülerin devamında karşılanabileceğini hatta bir refah kazancına dönüştürülebileceğini belirtir. Böylece, insanın iki yönü-üretici ve tüketici yönleri- tarifeler bağlamında karşı karşıya getirilerek ağırlıklandırılmış oluyordu. Eğer insanların tüketici olarak uğradıkları kayıplar, üretici olarak elde ettikleri kazançlardan azsa, tarifeler ülke zenginliği ve rekabet gücü için anlamlı olmaktaydı. Bütün bu vurgularla da bağlantılı olarak ABD, 19. yüzyıl boyunca tarifelerin uygulanmasında başı çekmiştir. Ancak çarpıcı bir durum vardı: Tarifelerde

sürekli yaşanan dalgalanmalar da dönemin ayrı bir karakteristiğini oluşturmuştu. Bir tutarsızlık gibi görünen bu durum, Alman iktisatçı List'e-ki ABD deneyimine ilişkin gözlemleri daha sonra Almanya'nın kalkışmasında kritik bir rol oynamıştır- göre, aslında akılcı bir politikadır. Bir ülke, tarifeleri belli aralıklarla yükseltmek ve alçaltmak yoluyla ürettiği ürünleri dünya piyasalarında rekabet edebilir kılmakla kalmaz fakat aynı zamanda üretim yöntemlerini mütemediyen geliştirmek imkanını bulur.(Reinert:1994: 12).

19. yüzyıl düşünce çizgisinin bir diğer önemli ismi Henry Charles Carey'dir. "Ülke içinde sınırsız laissez fair yanlısı Carey, dış ticaret söz konusu olduğunda, sürekli koruma politikasını savunmuş, Amerikan işadamlarının sözcüsü olmuştur. Korumanın gerekçesini şu temellere dayandırmıştır: a) 1836-1838 yılları arasındaki serbest dış ticaret denemesinde ABD'nin depresyona girmesine karşılık, 1842'de gümrüklerin konulmasından sonra ekonomi tekrar canlanmış, gelir ve istihdam düzeyi yükselmiştir; b) Milli ekonominin sanayileşerek üretimin çeşitlenmesi için, daha önce sanayileşmiş ürünlerin rekabetinden korunmak gerekir"(Kazgan: 2000: 183). Carey'e göre, İngiltere'nin önerdiği serbest dış ticaret politikasını izleyen ülkeler, İrlanda, Hindistan, Portekiz, Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Hind adaları vb., fakirleşmiştir.

ABD yaklaşımını, Dorfman, List'ten de yararlanarak şöyle ifadelendirmiştir: "...Serbest ticaret idealdir, ve ABD zamanı gelince doğru kosmopolit prensipleri ilan edecektir. Bu, ABD yüz milyon insana sahip olduğunda ve denizler onun gemileriyle çevrildiğinde; Amerikan endüstrisi en muazzam mükemmelliği kazandığında, New York en muazzam ticari merkez, Philadelphia dünyadaki en büyük imalat şehri olduğunda; Amerikan yıldızlarına hiçbir dünyasal güç karşı koyamadığında ve çocuklarımızın çocukları baştan başa tüm dünya kara ve denizlerinde ticaret özgürlüğünü ilan ettiklerinde olacaktır(Reinert: 1994: 12).

Görüldüğü üzere, ABD "stratejisinde", rekabet edebilirliğin hemen bütün görünüşleri mevcuttur: Farklı getirilere sahip ekonomik aktiviteler, eksik rekabet piyasaları, dinamik eksik rekabet piyasaları oluşturma, rekabet edebilirliğin mikro

boyutu kadar makro boyutu(gelirin daha yüksek karlar, daha yüksek ücretler ve daha yüksek vergiler şeklindeki yeniden dağılımı), teşvikler(kısmi olarak).

3. 4. 2. 3. Alman Deneyimi

Almanya'nın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisadi olarak müthiş bir performans göstermesinde 19. yüzyıl boyunca uygulanan ekonomi politikalarının oynadığı önemli rol bir vakıadır. Ancak, bu politikaların oluşturulmasında, önceki üç yüzyıl boyunca Almanya'nın biriktirdiği, pratik ve düşünsel deneyimler göz önüne alınmadan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya'yı 'gelişmiş ülkeler' kervanına katan süreçleri anlamak mümkün görünmemektedir.

Almanya'da İngiltere gibi, merkantilist bir dönemden geçmiştir. Ancak bir çok açıdan Alman deneyimi İngiliz deneyiminden farklıdır. Her şeyden önce, 19. yüzyılın başlarında Almanya'nın sömürgelerinin bulunmadığını söylemeliyiz. Almanya'nın iktisadi alanı daha çok Avrupa içindeki faaliyetlerle sınırlı kalmıştır. 16. yüzyıldan itibaren,Hollanda, Fransa ve İngiltere hızla gelişir hem dünya pazarının oluşmasını sağlar hem de dünya pazarlarında her geçen gün önemli paylar elde ederken, Ortaçağın zengin Hansa Birliği'nin topraklarında(yaklaşık olarak bugünkü Almanya'da) çeşitli prenslik ve eyaletler arasında sürekli bir mücadelenin yaşanması nedeniyle tam bir kaos hakimdi(Heaton:1995: 138-139 ve 231-232). İşte böylesi koşullar altında Alman merkantilizmi olarak adlandırılan Kameralizm, 'devlet memurlarını eğitmek ve bu yoldan ekonomik kalkınmayı sağlamak'(Savaş: 2000: 163) biçiminde bir tür eğitim programıyla ortaya çıkmıştır.

Kameralistler, tıpkı İngiliz ve Fransız merkantilistleri gibi, devletin ekonomiye geniş ölçüde müdahale etmesinin, gümrük tarifeleri ve vergilerin yoğun biçimde kullanılmasının gerekli olduğunu ve değerli madenlerin ülke içinde biriktirilmesi yoluyla ulusal zenginliğin arttırılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Diğer ülkelerin merkantilistleri daha çok dış ticaret ve ekonomik ilişkiler, ödemeler bilançosu gibi

konulara yoğunlaşırken, Kameralistler, belki de dönem Almanya'sına ait sömürgelerin olmaması nedeniyle, dikkatlerini daha çok yurtiçi tarım ve sanayi gibi faaliyetlere hasretmişlerdir. Bütün bunlara ek olarak, birey çıkarları ile devlet çıkarları arasında çatışmalar olabileceğini savunarak, birey çıkarlarını daha çok devletin güçlü olmasına bağlamışlardır. Dolayısıyla, devlet hazinesi ve maliyesi en temel ilgi odakları olmuştur(Savaş: 2000: 163-164).

İngiltere 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında serbest ticareti öne çıkardığında, Almanya'da Kameralist yaklaşımlar geçerliliğini korumaktaydı. İngiltere'nin ezici rekabet gücü, devlet maliyesini ve hazinesini tarım ve sanayi faaliyetlerinin nasıl geliştirilebileceği sorunuyla ilgilenen, korumacı bir deneyimden gelen Alman devlet ve düşün insanlarının gözünden kaçmamıştır. Alman korumacı ekonomik düşüncesine, felsefe alanının iki önemli düşünüründen de, Kant ve Fichte, önemli destekler söz konusu olmuştur. Ancak 19. yüzyıl başlarında Alman iktisadi düşüncesine önemli ölçüde şekil veren ilk yaklaşımlar Adam Müller tarafından ortaya atılmıştır.

Müller'e göre Smith'in bireyci ve kozmopolitan iktisat anlayışı doğru değildi. Esas gerekli olan ulusal bir politik ekonomiydi. Ulusal sanayinin korunması, bazı mallarda ihracat ve ithalatın yasaklanması ulusal duyguları güçlendirecek ve ekonomik kalkınmayı hızlandıracaktı. Müller, Smith'in "değişim değeri"ne verdiği önemi eleştirerek, her şeyin bir ulusal bir de bireysel olmak üzere iki tür değerinin olduğunu söylemiştir. Müller'e göre ulusal güç temel unsurdu; bireysel güç ulusal güç ile kazanılabılırdi. Smith'in yaklaşımı, İngiltere'den yola çıkarak tüm dünyaya ilişkin genellemeler yapan bir yaklaşımdı. Başka ulusların koşulları, İngiltere'nin koşullarına uymayabilirdi. Ayrıca Müller'in ortaya attığı günümüz sosyal sermaye ve zımni bilgi kavramlarına benzeyen bir kavram vardı: 'Manevi Kapital'. Kavram, geçmiş nesillerin bilgi birikiminin de göz önüne alınması gerektiğine ve bu birikimin kalkınmada kritik bir unsur olduğuna dikkat çekiyordu(Savaş: 2000: 423-425).

Alman iktisadi düşüncesini etkileyen önemli iktisatçılardan bir diğeri(belki de en önemlisi) Friedrich List'tir. Çünkü Almanya'nın özerk hareket eden küçük devletlerden bir federatif devlete geçişinin teorik temelini sağladığı gibi, uygulanan iktisadi politikaların teorik altyapısını da oluşturmuştur. List, ABD'de bulunmuş ve Amerika'nın dış ticarete korumacı, iç piyasalarda ise serbest rekabete dayanan iktisadi algılayışından ve tarife sisteminden çok etkilenmiştir. Ayrıca, Napolyon sonrası serbest rekabete yönelen Fransa'nın bu yöneliştten önemli zararlar gördüğünü gözlemlemiştir(Reinert: 1994: 13). Bundan başka, ABD'den Hamilton, Raymond ve Almanya'dan Müller'den oldukça etkilenmiştir. Smith ve Say'ın bir çok görüşünün ateşli savunucusu olmasına rağmen uluslararası ticaret söz konusu olduğunda, Smith ve Say'a karşı çıkmıştır. List'e göre, dünyada çıkarları birbirleri ile çatışan çok sayıda ulus vardır. Ve bu uluslar karşılıklı yararlanmaya özen gösterdikleri gibi, gerektiğinde savaş da ederler. Dünyanın o dönemdeki yaşamının temeli ulusaldır. Ulus, birey ve insanlık arasında yer alır. Bu nedenle tüm dünya için kozmopolitan bir ekonomi yanında ulusal bir politik ekonomi de gereklidir(Savaş: 2000: 426).

List'e göre ticarete katılan ülkelerin gelişme seviyeleri birbirinden farklıdır. Daha ileri bir uygarlığı temsil eden sanayi, Klasiklerin söylediği gibi kendiliğinden oluşan bir şey değildir; tarihi değiştiren insanların eseridir. Başka bir deyişle iradi bir süreçtir. Daha büyük ekonomik güç, daha büyük politik güce yol açtığına göre, gelişen genç ülkeler sanayilerini korumaya, sanayileşmelerini daha önce geliştirmiş olan ülkeler de, sanayileşme çabası içindeki ülkelerin sanayileşmelerini önlemeye çalışacaklardır. Bu bakımdan, yeni gelişen sanayinin korunması gerekir ve bu koruma için "öğretici gümrük vergileri" biçilmiş kaftandır. "Öğretici gümrük vergileri", gümrük vergilerinde periyodik yükseltme ve düşürmeler yoluyla, hem yeni gelişen sanayinin korunması, hem de dünya piyasalarında rekabet edebilir standartlara ulaşılması ve firmaların sık sık yeni teknolojiler denemeye zorlanması şeklindeki uygulamaları ifade eder. Ayrıca bir ulusun zenginleşmesinin yolu, "ulusal üretken gücü" inşa etmesinden geçer ve List'e göre, "ulusal üretken gücü" inşaa etmek için imalat sektörüne yoğunlaşmak gerekir. Bu bağlamda, Almanya'daki ülke içi tarifeler kaldırılmalı, fakat ülke dışına yönelik tarifeler, "öğretici gümrük tarifeleri" bağlamında güçlendirilip yeniden düzenlenmelidir.

List, bu uygulamaların önünü açan kişi olarak Almanya’da serbest rekabetin savunucusu olarak bilinirken, Almanya dışında korumacılığın en önemli teorisyenlerinden biri olarak görülür. List’e göre, “yetenekleri olan” diğer ülkeler en gelişmiş ülke(İngiltere) düzeyine gelince evrensel serbest ticarete geçiş söz konusu olacaktı. Dolayısıyla gümrük vergileri geçici uygulamalardı. Bahsi geçen döneme kadar, bir ulus üretken gücünü artırmak için elinden geleni yapmalıdır. Müller’den alarak geliştirdiği ‘manevi kapital’ kavramı, List’e göre ekonomik zenginleşmede önemli bir unsurdur. Özellikle eğitim yoluyla bir ulusun manevi kapitalini, dolayısıyla üretken gücünü artırmak mümkündür(Savaş: 2000: 425-427, Kazgan: 2000: 179-181).

Yukarıda aktarılanlardan açıklıkla görüleceği üzere, Alman iktisadi uygulama ve kavrayışı, çeşitli ekonomik aktiviteler arasında net bir ayırım yapmaktadır. Dolayısıyla, “artan getiriler” yaklaşımı ve eksik rekabet piyasaları yaklaşımı teori ve uygulamada Alman deneyimine içkin olan şeylerdir. Dinamik eksik rekabet piyasaları oluşturacak şekilde devlet müdahalleleri de Alman deneyiminin sınırları içindedir. Öğrenme ve yenilik süreçleri, tamamıyla berrak olmamakla birlikte dönemin koşullarına göre oldukça önemli ölçüde uygulama alanı bulmuşlardır. Alman deneyiminde, rekabet edebilirlik kavramına karşılık olarak ulusal üretken güç kavramının kullanıldığını söylemek mümkündür.

4. BÖLÜM: TEKNOLOJİ POLİTİKALARI ve ULUSAL YENİLİK SİSTEMİ

Bilindiği üzere küreselleşme süreci, 1980’li yıllardan itibaren, ticaret, üretim ve finans alanında piyasaların serbestleştirildiği, devlet müdahalelerinin her geçen gün azaldığı, azaltıldığı, neo-liberal iktisadi yaklaşımların hakim iktisadi yaklaşım haline geldiği bir süreç biçiminde tezahür etmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerin piyasaların serbestleştirilmesi yönündeki çabaları, dönemin şekillenmesinde önemli bir etmen olmuştur. Ancak, gelişmiş ülkelerde, bu ülkelerin devlet müdahalelerin azaltılması yönündeki söylemlerine oldukça aykırı gibi görünen bir başka eğilim göze çarpmaktadır: *Ulusal* bilim ve teknoloji politikaları.

Gerçekten de, “bir yanda uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve devletlerin ülke ekonomileri içindeki payının ve etkinliğinin azaltılması çağrıları yapılırken, diğer yanda, özellikle ABD’de, “Stratejik Ticaret Politikası” temelinde devletin ulusal firmaların karlılığını artırma yönünde ekonomiye müdahalesi teorik olarak meşrulaştırılmaya çalışılmakta, pek çok ülkede de devlet, yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasında aktif rol oynamaktadır” (Taymaz, 1993: 549). Gene bütün serbestleştirme yönündeki söyleme rağmen, 1998 yılında ABD’de yapılan bir araştırmaya göre, ABD’nin önde gelen 350 iktisatçısının üçte ikisinin, uygun hükümet politikalarının ABD’nin yıllık iktisadi büyüme oranını önemli ölçüde destekleyeceğine inandıkları görülmektedir. Aynı araştırmanın verilerine göre, bu iktisatçıların % 43’ü, özellikle eğitim, bilim teknoloji ve Ar-Ge’ye daha fazla devlet harcaması yapılması gerektiğini düşünmektedir (Soyak, 2002: 100).

1997 Eylül’ünde, Beyaz Saray Bilim ve Teknoloji Politikası Ofisi’nin (OSTP), Clinton-Gore yönetiminin izlediği Bilim ve Teknoloji Politikaları sonucunda ana çizgileriyle nelerin başarılabilmesine dair yaptığı açıklama, bilim ve teknoloji politikalarının, serbestleştirmenin en önde gelen savunucularından olan ABD’de nasıl ele alındığına dair somut bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde bu alanda yapılan çalışmalara ilişkin değerlendirmeler şöyle özetlenebilir:

“Özel sektör yenilik ve yatırımları için iş ortamı geliştirilmiş, temel araştırmalara verilen Federal destek güçlendirilmiş, ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve yüksek ücretli işler yaratmak için Federal Ar-Ge’de öncelik sivil teknolojilere verilmiş, teknolojiiden herkesin daha fazla yararlanabilmesi için, öğrencilere “dünya-klasında” bir öğretim sağlama ve işgücüne, yaşam boyu katılma imkanı bulabileceği, verimli bir eğitim verme yolunda adımlar atılmış, ekonomik büyümeyi destekleyen ticaret ve ihracat politikaları yürürlüğe konulmuştur (Göker, 1998: 184).

Bahsi geçen ticaret ve ihracat politikaları ise bilim ve teknoloji politikasıyla yakından ilgili görünmektedir (Göker, 1998: 184-5):

- NAFTA’nın Kongrece onaylanması
- Dünya ticaretinin daha serbest, daha adil hale gelmesini destekleyen ve; ticaret engellerini kaldırarak, fıkri mülkiyet haklarının korunmasını güçlendirerek, Birleşik Devletlerin teknoloji tabanlı sanayilerine fayda sağlayan bir GATT anlaşmasının Kongre’ce onaylanması
- Birleşik Devletler’in bilgisayar ve telekomünikasyon ürünleri üzerindeki ihracat denetimlerini azaltarak ihracatta 35 milyar dolarlık serbestleşmeye gidilmesi
- Savunma araştırmaları ve tedariki Savunma Bakanlığı’nın öncülüğünde çift amaçlı teknolojilere doğru yönlendirilmesi; buna elverişli ticari teknolojilerde de sivil sanayileri güçlendirme yanında askeri ihtiyaçları da karşılama amacı güdülmesi
- Ulusal Enformasyon Altyapısı için destek sağlandı ve teşvik edici bir ortam yaratılması
- Çevre koruma için ekonomik büyümeyi de teşvik edecek teknoloji stratejileri geliştirilmesi
- Uzay programı yeniden düzenlenmesi
- Bilim ve teknoloji alanındaki Federal faaliyetlerin verim ve etkinliğini artırmak için yeni düzenlemelere gidilmesi.

Benzer örnekler ayrı ayrı AB ülkeleri, toplu olarak AB, Japonya ve Uzakdoğu kaplanları için de verilebilir²⁴. Görüldüğü kadarıyla, küreselleşme süreciyle birlikte ulus-devletin tarihe karıştığı yolundaki söylemler, pek de realiteyi yansıtmamaktadır ve yakın gelecekte (örneğin on yıl içinde) yansıtacağı da benzememektedir. Aslında, küreselleşme sürecinde devlet müdahalelerinin “doğası”, “düzeyi” ve “fonksiyonu”nun değiştiğini ve bu politikaların hala önemli ve etkili olduğunu söylemek, gerçekliğe daha yakın görünmektedir. “Ulusal devletin farklı politikalarla da olsa etkinliğini sürdürmesinin nedeni, piyasaların globalleşmiş olmasına rağmen, refah ve ekonomik zenginliğin ulusal fenomenler olmaya devam etmesidir” (Barbaros, 2001: 24).

Devlet müdahalelerinin bir nedeni de, yeni teknolojilerin varlığı ve bu teknolojilerin, üretim sisteminden, yenilik süreçlerine, ticaret ve pazarlama biçimlerinden, finansal faaliyetlere, bir çok alanı etkiler durumda olmasıdır. Zira, özellikle bilişim ve iletişim teknolojileri, 1970’li yıllarla birlikte durgunlaşan iktisadi faaliyetlere bir canlılık getirmiştir. Devletler, bu teknolojilerin yaygınlaştırılması açısından çeşitli roller üstlenmek durumundadırlar. Çünkü, bahsi geçen teknolojiler ulusal zenginliğin artmasında kritik bir yere sahiptir. Dolayısıyla ulusal devletler; hukuksal, kurumsal düzenlemeler ve çeşitli altyapı faaliyetleri anlamında bu teknolojilerin geliştirilmesi yönünde ciddi bir basınç altındadırlar.

Bütün bunların yanında, küreselleşme sürecinde ulusal bilim ve teknoloji politikalarının bulunmasının başka gerekçelendirilmeleri söz konusudur. Bahsi geçen gerekçelendirmeler, bilginin edinilmesi, dağıtılması özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Sorunu daha yakından irdeleyebilmek için bilim ve teknoloji politikalarına yakından bakmak anlamlı olacaktır.

²⁴ Gelişmiş ülkelerde devlet müdahaleleriyle ilgili olarak bakınız: Nelson (1993), Göker (1998a) ve (1998b)

4. 1. TEKNOLOJİ POLİTİKALARI

Teknoloji ve yenilik politikası, ya da bilim ve teknoloji politikası ile, “teknolojik gelişme sürecinin hızı ve yönünü etkilemek amacıyla bu sürecin bütün aşamalarına (bilimsel buluş, teknolojik yenilik ve teknolojik yayılma) yönelik politikalar anlaşılmaktadır”²⁵ (Taymaz, 2001: 5). Başka bir deyişle teknoloji politikası en genel bir şekilde, “teknolojik yeteneklerin kazanılması sürecini ve yönünü teşvik etmek ve yönetmek için hükümetlerin kullandığı enstrümanlar seti olarak” tanımlanabilir (Soyak, 2002: 102).

Teknoloji politikaları konusunda belirli bir uygulama alanı bulmuş iki yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlardan birincisini, Neo-Klasik Teori’nin uzantısı durumunda olan yaklaşımlar oluşturmaktadır. İkincisini ise, Evrimci İktisat Okulu’nun öne sürdüğü yaklaşımlar oluşturmaktadır. İkinci yaklaşımın görüşleri, dönem boyunca iktisadi düşünce alanında Neo-liberal yaklaşımların hakim yaklaşımlar olmasına rağmen 1980’li yıllardan itibaren bilim ve teknoloji politikaları alanında giderek daha geniş bir yaygınlık kazanmış ve bu politikalara ilişkin uygulama alanını ele geçirmiştir. Bu geçiş sürecinde, ulusal bilim ve teknoloji politikaları olarak adlandırılan politika seçenekleri de evrim geçirmiş görünmektedir. Zira günümüzde, özellikle gelişmiş ülkelerde, artık sorun ulusal bilim ve teknoloji politikaları bağlamında değil, çok daha kapsamlı boyutlarda bir algılayış ve politikalar bütününe içeren “ulusal yenilik sistemi” kavramı bağlamında tartışılmaktadır.

4. 1. 1. Teknoloji Politikalarına Neo-Klasik Yaklaşım

Neo-Klasik Teori, üretim teknolojisini, girdi ve çıktılar arasındaki ilişkiyi gösteren “üretim fonksiyonu” ile ele almaktadır. Bu fonksiyona göre teknoloji, tıpkı

²⁵ Teknolojik değişim sürecinin farklı aşamaları iç-içe geçmiş süreçler olduğu için, teknolojik değişim sürecinin bütününe ifade etmek üzere teknoloji ve yenilik politikaları veya bilim ve teknoloji politikaları yerine kısaca, teknoloji politikaları kavramı kullanılmaktadır. Bu nedenden dolayı, yazının geri kalan bölümünde, teknoloji ve yenilik politikaları, ya da bilim ve teknoloji politikaları kavramları yerine, teknoloji politikaları kavramı kullanılmaktadır.

emek ve sermaye gibi, bir üretim faktörü niteliğindedir ve teknolojik gelişme, üretim fonksiyonunda kaymalar biçiminde algılanılır (Teknolojik gelişme, üretimdeki artışın girdi artışlarına atfedilmeyen kısmını oluşturur). Diğer taraftan, teknolojik bilginin ekonomik sisteme egzojen olarak geliştiği ve kamusal nitelikte olduğu varsayılmaktadır. Bu durum teknolojinin firmadan firmaya transferinin çaba ve maliyet gerektirmeyen bir süreç olarak kabul edildiğini ifade eder.

Üretim fonksiyonu, oldukça kısıtlayıcı varsayımlar altında, örneğin, tam bilgilenme, azalan marjinal verimlilik, ikame edilebilirlik vb. varsayımlara bağlı olarak kurgulanmıştır. Bu kısıtlayıcı varsayımlar altında, kaynakların toplumsal olarak en etkin bir şekilde dağılacığı piyasanın tam rekabet piyasaları olduğu sonucu elde edilmektedir. Böylece, teknolojik yenilik faaliyetleri açısından kaynaklar da etkin bir şekilde dağılacak ve teknoloji politikalarında olduğu gibi devlet müdahalelerine gerek kalmayacaktır (Soyak, 1995: 93).

Kaynakların etkin bir şekilde dağılması için ise üç koşul gerekmektedir: Birincisi, dışlanabilirliktir (“excludability”); bir malın yalnızca bir tüketici tarafından tüketilebilmesini, başka tüketiciler tarafından tüketilememesini ifade etmektedir. İkinci koşul rekabetçiliktir (“rivalry”); tüketilen bir malın bitmesini, yok olmasını, başka bir deyişle, tüketildikten sonra, eğer yeniden tüketilmek istenilirse yeniden satın alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu iki özellik, tüketimde dışsallıkların oluşmasını engellemektedir. Son koşul şeffaflık (“transparency”) ise; aktörlerin rasyonel davranabilmelerini mümkün kılacak bilgiye (malların nitelikleri, fiyatları vb.) sahip olmaları koşuludur (Taymaz, 2001: 6).

Teknolojik yenilik ve bilginin yukarıdaki özellikleri göstermediği görülmektedir. Zira, teknolojik yenilik ve bilgi elde edildiğinde, başkalarına aktarılabilir veya aynı bilgi ve yenilik başka firmalarda kullanılabilir (teknolojik yenilik ve bilginin dışlanabilirliğinin olmaması). Satın alma amacı dışındaki amaçlar için kullanılabilir, yeni bilgi ve yeniliklerin üretilmesinde başka zaman ve koşullarda kullanılabilir. Yani teknolojik yenilik ve bilgi tükenmez (*rekabetçilik* özelliğinin olmaması). Bu iki

özelliğın olmaması, teknolojik yenilik ve bilginin kamusal mal niteliğı taşıdığı anlamına gelir. Diğer taraftan, teknolojik yenilik ve bilgi açısından tam bilgilenme süreçleri işlerse, yani herkes aynı bilgiye sahip olursa, teknolojik yenilik ve bilgi üretme bütün anlamını yitirecektir. Başka bir deyişle bilgi, bilindiğı zaman alınmasına gerek kalmayacaktır. Dolayısıyla, teknolojik yenilik ve bilginin *şeffaflık* özelliğı de bulunmamaktadır.

Teknolojik yenilik ve bilginin böylesi özelliklere sahip olmaması, bu alanda piyasaların aksayacağını göstermektedir. Ancak teknolojik yenilik ve bilgi konusunda piyasaların aksamasının tek nedeni, bir mal ve hizmet olarak, teknolojik bilgi ve yeniliğın yukarıda ifade edilen özelliklere sahip olmaması değildir. İkinci neden, teknolojik faaliyetlerin getirilerindeki belirsizlikle ilgili olarak yaşanan finansman sorunlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü, yenilik yaratma faaliyetleri sonucunda, yeterli ticari kar sağlayacak bir yenilik veya bilginin ortaya çıkıp çıkmayacağı belli değildir. Ya da üretilen yeniliğın piyasadaki kullanıcılar tarafından benimsenip benimsenmeyeceğı de, genel olarak önceden görülemez. Sermaye piyasaları sorunsuz işlese bile, yenilik faaliyetlerinin, taşıdıkları risk nedeniyle, sermaye piyasaları tarafından yeterince fonlanamaması söz konusu olabilmektedir. Zira, yenili fonlandığında, sermayenin elinde, sabit sermaye yatırımlarını fonladığında, bu yatırımları ipotek edebilmesinde olduğu gibi, ipotek imkanları yoktur. Teknolojik yenilik ve bilgi konusunda piyasaların aksamasının bir diğer nedeni, teknolojik yenilik faaliyetlerinde *dışsallıkların* varlığıdır. Bir yenilik üretildikten sonra, başka firmalar tarafından hızla taklit edilebilmekte ve böylece, yenilik yaratmak için yapılan finansman harcamalarının karşılığı alınamayabilmektedir. Ya da, yenilik faaliyetlerinde istihdam edilen personel, daha sonra başka rakip firmalara giderek daha önce çalıştığı firmanın birikimlerini yeni gittiğı firmaya taşıyabilmekte ve ikinci firmanın herhangi bir maliyete katlanmadan yeni bilgilere ulaşabilmesini sağlayabilmektedir. Özetle, bilgi konusundaki dışsallıklar nedeniyle, yeniliğı yapan firmanın, yaptığı yenilik faaliyetinin bütün faydalarını elde edememesi söz konusu olmaktadır. Yani, yeniliğın özel getirisi, toplumsal getirisinden az olmakta ve piyasa mekanizması aksamaktadır (Soyak, 1995: 98-9).

Neo-Klaisk Teori'nin tam rekabet piyasalarını referans aldığı göz önüne alındığında, Neo-Klasik'lerin nasıl bir teknoloji politikası öngörecekları açıktır. Devlet, piyasa aksaklığını gidermeye yönelik politikalar uygulayacaktır. Yani, teknolojik yenilik faaliyetlerinde özel getiri oranı ile toplumsal getiri oranını eşitlemeye dönük finansal destek (özellikle ar-ge destek politikaları) politikaları yürütecektir, ki öyle yapılmaktadır. Neo-klasik teori açısından devlet müdahalelerini, başka bir deyişle teknoloji politikalarını gerekli kılan, piyasaların aksamaması dışında iki etmen daha vardır: Bunlardan birincisi, bazı kamu mallarının üretilmesinin söz konusu olduğu durumlarda, özellikle "savunma" teknolojileri söz konusu olduğunda, devletin, bu tür mallara ilişkin teknoloji ve yenilik politikalarını bizzat üstlenmesinin Neo-Klasikler tarafından kaçınılmaz görülmesiyle ilgilidir. İkinci etmen ise, piyasa ekonomisinin işleyişini sağlamak üzere devlet tarafından oluşturulan yasal ve kurumsal çerçevenin, Neo-Klasik iktisatçılar tarafından teknoloji politikaları alanı içinde görülmesiyle ilgilidir. Bunun böyle görülmesinin nedeni, yenilik yaratılması sürecinin desteklenmesi açısından, fikri mülkiyet haklarının (patent, telif hakkı, vb.) taşıdığı önemden gelir.

Neo-Klasik yaklaşımın teknoloji politikalarına yönelik temel yaklaşımı, tam rekabet piyasalarının aksamamasını engellemek bağlamında oluşturulmaktadır. Dolayısıyla, Neo-Klaisk yaklaşımda tarafsız politikalar öne çıkmaktadır. Zira, Neo-Klasik iktisatçılar, sektörlere, firmalara ya da belirli teknolojilere yönelik politikalara, piyasa mekanizmasının işleyişini bozacağı gerekçesiyle karşı çıkmaktadırlar. Hatta, teknoloji politikaları eğer piyasa mekanizmasının işleyişini bozuyorsa, böylesi bir durumda, hiçbir teknoloji politikasının uygulanmamasının daha iyi olacağını ifade etmektedirler (Freeman ve Soete, 2003: 374-8).

Neo-Klasik yaklaşımlara ait yukarıda özet olarak aktardığımız teknoloji politikaları anlayışı, özellikle, 1980'li yıllardan itibaren önemli eleştirilere uğramaktadır. Bu alandaki en önemli eleştiriler ise Evrimci iktisatçılardan gelmektedir. Aslında, teknolojik yenilik ve bilgi alanında Neo-Klasik yaklaşımların piyasaların aksadığını kabul etmeleri, Neo-Klaisk İktisat'ın en temel varsayımlarıyla karşı karşıya gelmelerine yol açmış görünmektedir. Zira, piyasaların aksamaması, Neo-Klasik İktisat'ın

temel varsayımlarının tartışma konusu yapılmasına yol açmakla kalmamış, özellikle teknoloji politikaları alanında Evrimci iktisatçılara ait yaklaşımların 1980’li yıllardan itibaren baskın hale gelmesine yol açmıştır.

Evrimci iktisatçıların Neo-Klasik yaklaşımlara yönelttiği eleştiriler şunlardır (Taymaz, 2001: 11):

- Neo-Klasik yaklaşımların yoğunlaştığı temel sorun, veri koşullarda tahsis sürecidir. Oysa veri koşullar, bir takım müdahaleler (firmaların teknolojik yeteneğinin yükseltilmesi gibi) yoluyla değiştirilebilmektedir.
- Neo-Klasik yaklaşımlarda kaynak tahsis sürecinin temel ölçütü tam rekabet piyasalarıdır. Bu ölçüt, teknolojik yenilik sürecinin incelenmesinde ve değerlendirilmesinde yetersiz kalmaktadır. Çünkü firmaların amacı, yenilik üreterek geçici bir süre tekel konumuna gelerek, tekelci karlar elde etmektedir.
- Neo-Klasik yaklaşımlar teknolojik gelişme sürecini doğrusal bir süreç olarak, firmaları da birbirleriyle etkileşim içinde olmayan aktörler olarak ele almaktadırlar. Teknolojik yenilik sürecinde, sadece fiyatlardaki değişim ile gerekli bilgilerin aktarılamadığı bilinmektedir. Teknolojik yenilik süreci, firmalar ve diğer ekonomik ve toplumsal aktörler (Ar-Ge kurumları, üniversiteler, finans kuruluşları, vb.) arasında piyasa ve piyasa-dışı mekanizmalar aracılığıyla kurulan yoğun bir etkileşim içerisinde gerçekleşmektedir. Bu durum, teknolojik yenilik sürecinin anlaşılmasında sistem yaklaşımını gerektirmektedir. Dolayısıyla teknoloji politikaları, teknolojik sistemin bütününe göz önüne alarak tasarlanmalıdır. Sistemik özelliklerin daha önem kazandığı bilgiye dayalı çağdaş toplumlarda “piyasanın aksaması” yaklaşımı teknoloji ve yenilik politikası için geçerli değildir.
- Neo-Klasik yaklaşımın “tarafsız” politikalara vurgu yapmasına, kuramsal varsayımları nedeniyle belirli teknoloji ve/veya sektörlerle yönelik programlara karşı çıkmasına karşın, başta bu kuramın en güçlü olduğu

ABD dahil hemen hemen hiçbir ülke bu Neo-Klasik tavsiyeye uymamaktadır. Belirli bir alana/konuya yoğunlaşmış bağlam-spesifik politikalar ve programlar pek çok ülkede uygulanmaktadır ve bu tip politikaların, uygun bir biçimde tasarlandığı ve uygulandığı zaman çok başarılı olduğu bilinmektedir.

4.1.2. Teknoloji Politikalarına Evrimci Okulun Yaklaşımı

Evrimci yaklaşım, ekonomik gelişim sürecinde teknolojik yenilik ve öğrenme süreçlerine odaklanmıştır. Yeni aktivitelerin yaratılması, daha önce kurulmuş olanların ölümü, ayakta kalan aktivitelerin iktisadi öneminde görülen kaymalar, farklı bölgelerde farklı hızlarda vuku bulan değişimlerin nedenleri, çeşitli bilimlerin ve kurumların iktisadi gelişme sürecine etkisi, iktisadi öznelerin davranışları ve bu davranışları etkileyen, hızlandıran ve yavaşlatan faktörler, bahsi geçen öznelerin birbirleriyle etkileşimleri, değişim süreçlerine adaptasyonları, iktisadi öznelerin ve çeşitli sosyo-ekonomik kurumların davranışlarının çeşitliliği gibi iktisadi evrim sürecini etkileyen bütün olgu, faktör ve süreçler Evrimci iktisatçıların ilgi alanları içine girmektedir (Metcalf, 1998: 5). Bu bağlamda, Evrimci yaklaşıma göre geliştirilen teknoloji politikaları, Neo-Klasik yaklaşımdaki gibi veri durumunda kaynak tahsis sürecini düzenlemeye yönelik politikalardan çok, firmaların yeni teknolojileri nasıl geliştirdiği, yeniliklere ve yeni süreçlere nasıl adapte olduğu, çeşitli çevre ve altyapı faktörlerinin yenilik ve adaptasyon süreçlerini nasıl hızlandırabileceği gibi noktalara odaklanmaktadır.

Evrimci yaklaşımda analiz birimi, Neo-Klasik temsili firmanın aksine, farklı organizasyon yapıları, farklı becerileri, yetenekleri, farklı teknolojileri ve farklı davranış kuralları olan (rutinleri), farklı özelliklere sahip firmalar ve bu firmaların içinde geliştiği iktisadi süreçleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen kurumlar ve öznelerden oluşan bir sistemdir. Sistemin bu çeşitliliği, teknolojik gelişmenin hem nedeni, hem de sonucudur. Firmaların teknolojik yenilik yoluyla rekabetçi üstünlük ve tekelci kar sağlamaya çalışmaları kaçınılmazı gereken bir şey değil, tersine sistemin işleyişinin

doğal bir sonucudur. Zira firmalar, yenilik üreterek, diğerlerinden farklılaşmakta, geçici tekeller oluşturarak karlarını yükseltebilmekte, bu sayede ayakta kalabilmektedir. Bu konuda yeterli beceriyi gösteremeyen firmalar ise ayıklanmaktadır. Bu bağlamda firmalar, tıpkı biyolojideki organizmalara benzemektedir. Geliştirdikleri rutinler yoluyla, elde ettikleri organizasyonel, teknolojik becerileri ve bilgileri aktarmakta, araştırma faaliyetleri yoluyla yarattıkları yenilikler sayesinde ya da taklit ederek mutasyon geçirmekte, piyasa koşullarında seleksiyona uğramaktadırlar. Dolayısıyla, iktisadi süreçler, dengeden ziyade tezahür eden çeşitlilik bağlamında ele alınmakta ve rassal öğelerin de önemli olduğu, açık ve dinamik sistemler içinde tecelli etmektedirler (Andersen, 1996: 13-4).

Sosyo-ekonomik fenomene böylesi bir yaklaşımın teknolojik yenilik ve öğrenme süreçlerine ve bu süreçleri etkileyen her tür faktöre yoğunlaşması kaçınılmaz görünmektedir. Zira, piyasa koşullarında uzun vadede firmaların sürekliliğinin yegane koşulu, teknoloji ve yenilik üretmekten geçmektedir. Teknolojik yeniliğin kaynağı ise bilgi ve bilginin üretilmesi süreciyle ilgilidir. Evrimci iktisatçılara göre firmaların bilgi tabanları (Taymaz, 2001: 13);

- Farklılaşmış ve çok katmanlıdır (differentiated and multi-layered), farklı biçimlerde ve farklı düzeylerde bulunur (kodlanmış bilimsel araştırma bulguları mühendislerin, işçilerin, yöneticilerin becerilerinde ve organizasyon biçimlerinde içerilmiş zımni (tacit) bilgi, vb.)
- Firmaya özgüdür, firmanın iyi bildiği sınırlı sayıda işlev etrafında örgütlenmiştir.
- Maliyeti yüksek araştırma, öğrenme ve uyarlama süreçleri sonucu biriktirilmiştir ve bu nedenle yol-bağımlıdır (path dependent)
- İçsel olarak sistematiktir, firma içindeki çok çeşitli ve farklı (üretim, araştırma, pazarlama, vb) etkinlikler sonucu oluşturulmaktadır.
- Dışsal olarak sistematiktir, bilginin üretimi, açık veya örtük bir biçimde, farklı kurumlar arasındaki etkileşim sonucu oluşur. Karşılıklı öğrenme ve bilgi değişimi, bilgi üretim sürecinin çok önemli bir parçasıdır.

Firmaların bilgi tabanlarına ilişkin yukarıda aktarılanlar, Evrimci iktisatçıların teknolojik gelişme sürecini firmanın bir içsel faaliyeti olarak değil; firmalar, tüketiciler, ar-ge kuruluşları vb. çeşitli ajan ve kuruluşların yoğun etkileşimi ile tezahür eden bir süreç olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, Evrimci yaklaşımlara göre, teknolojik yenilik ve gelişme süreci, firmalar-arası, firmalar-tüketiciler, firmalar-ar-ge kuruluşları arası etkileşimleri bir tezahürüdür. Evrimci Kuram'a göre, bu süreçte piyasa-dışı mekanizmaların da belirli bir etkisi bulunmaktadır. Buraya kadar aktarılanlar bağlamında, Evrimci yaklaşıma göre, teknoloji ve yenilik politikasının amaçları (Taymaz, 2001: 15-6):

- Yenilik için uygun bir ortam oluşturmak, kurumlar arası işbirliğini teşvik etmek, tüketicilerin yeni ürünlere yönelmesini sağlamak;
- Firmalarda teknolojik yenilik kültürü geliştirmek, yeni ürün, süreç ve hizmet geliştirilmesine yönelik yaratıcı düşüncüyü özendirmek, dış bilgidен en üst düzeyde yararlanabilecek özümleme kapasitesini (absorption capacity) geliştirmek, projelerin piyasaya kadar başarılı bir şekilde sürdürebilme yeteneğini geliştirebilmek, risk almayı teşvik etmek;
- Firmaların gereksinim duydukları kaynaklara (finansal destekler ve araçlar, teknoloji hizmetlerinin geliştirilmesi, teknoloji transferinin özendirilmesi) ulaşmasını sağlamak;
- Teknoloji ve bilgi akışı için piyasa-dışı mekanizmaların ve ağ-tipi örgütlenmelerin yaygınlaşmasını desteklemek;
- Kurumsal yapının geliştirilmesi, yeni (özellikle "köprü") kurumların kurulmasını desteklemek, sistemik aksaklıkların (systemic failures) oluşmasını engellemek biçiminde özetlenebilir.

Evrimeci yaklaşımlara göre, sosyo-ekonomik yapı ve süreçler, etkileşim halinde öznelerden oluşmakta ve onu oluşturan parçalardan daha fazla bir şeydir. Zira bahsi geçen yapının farklı katmanları arasında tezahür eden çeşitli özellikler söz konusudur. Bu durum, o yapıyı oluşturan parçalardaki çeşitliliğe ve yapının dinamizmine işaret eder. Dolayısıyla, sosyo-ekonomik yapı ve süreçler bir sistemler yaklaşımı perspektifi

içinde değerlendirilmelidir. Bu anlamda, teknolojik yenilik ve gelişme, hatta teknoloji politikaları da benzer bir yaklaşımla değerlendirilmelidir.

Evrimci iktisatçıların sorunu bu şekilde ele almaları, teknoloji ve yenilik politikaları sorununu daha geniş bir bağlam içine yerleştirmelerine neden olmuştur. Bu yüzden Evrimci iktisatçılar, özellikle 1990'lı yıllarla birlikte, teknoloji ve yenilik politikalarının geliştirilmesinde yeni bir kavram geliştirdiler: "Ulusal yenilik sistemi". Bu kavram, bir yandan teknolojik gelişme sürecine etkide bulunan bütün özne ve kurumları kapsarken, diğer yandan ülkenin uluslararası rekabet gücünü ve uluslararası işbölümü içindeki konumunu da gündeme getiren bir kavramdır ve günümüzde teknoloji politikaları sorunu, özellikle Evrimci iktisatçılar tarafından 'ulusal yenilik sistemi' bağlamında ele alınmaktadır.

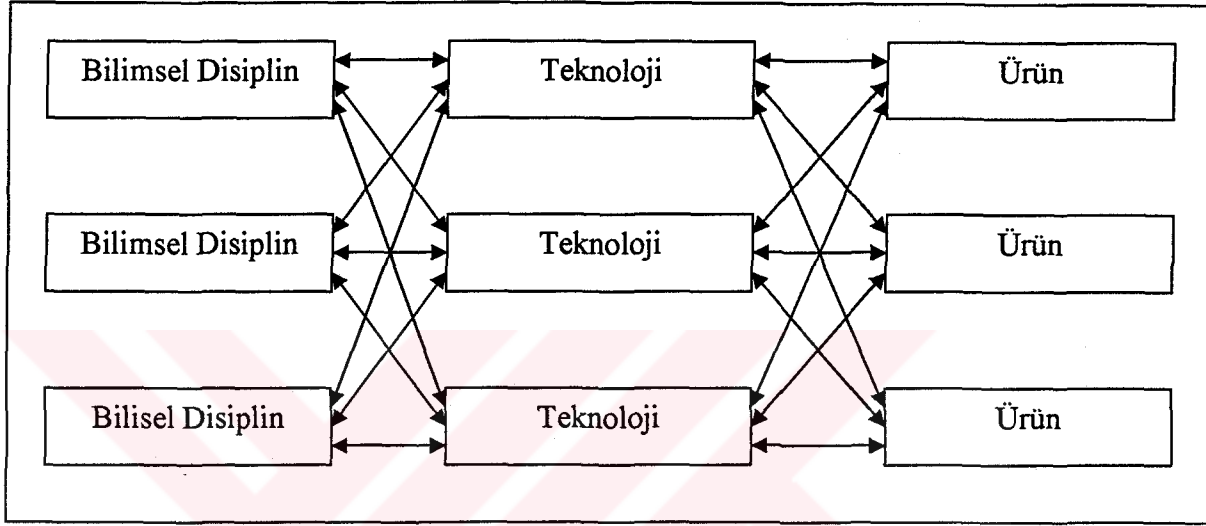
4. 2. ULUSAL YENİLİK SİSTEMİ

“Ulusal yenilik sitemi” kavramı, “küreselleşme” süreciyle birlikte ortaya çıkan piyasaların serbestleştirilmesi uygulamalarının giderek yaygınlaştığı ve dolayısıyla rekabetin inanılmaz sertleştiği koşullarda, rekabetin gerektirdiği teknolojik gelişme süreçlerine cevaben ilk olarak Freeman(1987) ve Lundvall(1988) tarafından önerilen teknoloji ve yenilik politikalarını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Ancak kavramın gündeme getirdiği şeyler sadece teknoloji ve ekonomi politikaları ile sınırlı değildir. Ulusal yenilik sistemi kavramı, aynı zamanda, teknolojik gelişme sürecinde etkin bir rol oynayan kurumları, ülkenin uluslararası rekabet gücünü ve dolayısıyla ülkenin uluslararası işbölümü içindeki yerini de içeren bir kapsama sahiptir(Taymaz: 2001). Özellikle 1990’larla birlikte başta OECD, AB gibi kuruluşlar tarafından yürütülen teknoloji ve yenilik politikalarında ulusal yenilik sistemi yaklaşımının kritik bir yeri olmuştur

Genel olarak küreselleşme diye adlandırılan sürece koşut bir şekilde ortaya çıkan, küreselleşme sürecini hızlandıran ve küreselleşme süreci tarafından hızlandırılan iletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda, bilginin akışı korkunç hızlanmıştır. Bu süreçlere binaen rekabetin sertleşmesi ve istikrarsızlaşan talep koşulları, teknoloji geliştirme ve dolayısıyla bilgi üretme süreçlerini hızlandırmıştır. Bilgiye olan talep iyice artmış ve bizzat bilginin kendisi bir metaya dönüşmeye başlamıştır. Bütün bunların doğal bir sonucu olarak “bilimsel bilgi, teknolojik araştırma ve ürün geliştirme süreçleri arasındaki ilişki eski dönemlere göre derinleşmiştir”(Taymaz: 2001: 28). Bilgi arayışının hızlanmasına ilişkin, patentlerdeki müthiş hızlı artış iyi bir örnek teşkil etmektedir.

OECD verilerine göre, 1982 yılında ABD’de alınan toplam patent sayısı % 715 civarında artış göstererek 464’ten, 2000 yılında 3786’ya çıkmıştır. Almanya’da üniversiteler tarafından alınan patent sayısı, 1982’de 620 civarında olan bir sayıdan, 2000 yılında 1800’e çıkmıştır. Patent sayısındaki artış düzeyi bilimsel bilgi üretiminin giderek yoğunlaşma eğiliminde olduğunu açıklıkla göstermektedir (OECD, 2002: 4).

Bilimsel ve teknolojik bilginin üretildiği alanın çok dışındaki alanlarda kullanılabilir hale gelmesi, başka bir deyişle, kök(generic) bilgi niteliğinin önem kazanması dönemin bir başka gelişmesidir. Bunun bir diğer anlamı, belirli bir ürün üretilirken kullanılan teknolojinin çeşitlenmesidir(Taymaz:2001: 28).



ŞEKİL 7: Bilimsel Bilgi Üretimi, Teknolojik Araştırma ve Ürün Geliştirme Arasındaki Etkileşimler

Kaynak: Taymaz: 2001: 29

Bilgi, teknoloji ve ürün arasında giriftleşen ilişkiler, bilginin tek bir kaynak tarafından üretilebilmesine imkan vermemektedir. Dolayısıyla, farklı kurum ve aktörler, birbirleriyle etkileşimi tercih etmektedirler. Aksi takdirde, yoğunlaşan ilişkilerin dışında kalarak verili konumlarını da kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Piyasanın bahsi geçen etkileşimi düzenleme konusunda yetersiz kalması(bilginin dışlanabilirlik ve rekabetçilik özelliğinin olmaması ve zımni bilginin önemi gibi nedenler sebebiyle), sürece sistemsal bir yaklaşım getirecek türden bir müdahaleyi zorunlu hale getirmektedir.

4. 2. 1. Tanım

Yenilik sistemi kavramını ilk kullanan kişi olan Freeman(Meeusen: 1998: 2), ulusal yenilik sistemini “aktiviteleri ve etkileşimleri ile yeni teknolojileri meydana getiren, ithal eden ve yayan kamu ve özel kesim kuruluşlarının ağı” şeklinde tanımlamıştır(Taymaz: 2001: 26).

Bu konudaki diğer bir önemli araştırmacı olan Lundvall, ulusal yenilik sisteminin değişik kapsamlar içinde tanımlanıp kullanıldığını ifade etmiştir. Kavram dar kapsamda kullanıldığında esas olarak araştırmaya yönelik faaliyet yürüten kurumları içermektedir. Yani, AR-GE birimleri, teknoloji kurumları ve üniversiteler gibi kurumları ifade eder. Geniş kapsamda ise yenilik sürecini etkileyen tüm kurumlar ulusal yenilik sistemi içine girer. Finansman boyutu açısından süreci etkileyen kurumlar kapsam içinde olduğu gibi, öğrenme sürecine etki eden her tür kurum da kapsam içindedir(Taymaz: 2001: 26).

1990’lı yıllardan itibaren OECD’nin teknoloji ve yenilik politikalarına ilişkin oluşturduğu yönelimlerde ulusal yenilik sisteminin kritik bir yer tuttuğuna değinmiştik. OECD’ye ait bir çalışmada, “Bir ülkede yenilik ve teknolojik yayılmanın hızını ve yönünü etkileyen piyasa ve piyasa-dışı kurumlar ‘ulusal yenilik sistemi’ni oluşturur” (Taymaz: 2001: 26) denilmektedir.

TÜBİTAK(1999) tarafından hazırlanan yönetici özetinde ise, ulusal yenilik sistemi, “genel olarak,

- ürün ya da üretim yöntemlerine ilişkin yeni teknolojileri edinebilme; özümseyip kullanabilme; bu teknolojilerin ekonominin bütün etkinlik alanlarına yayılmasını(difüzyonunu) sağlayabilme;
- ürün geliştirme, yeni ürün tasarımı yapabilme;
- yeni ürün tasarımıyla birlikte üretim yöntemini de geliştirebilme, yeni .yöntem tasarımı yapabilme;

- geliştirilen ya da yeni bulunan üretim yönteminin gerektirdiği üretim(proses) makinalarını tasarımılayabilme ve üretebilme;
 - sayılan tasarım ve üretim süreçlerini besleyen teknolojik araştırma-geliştirme faaliyetini sürdürebilme; gereksinim duyulan teknolojileri bilimsel bulgulardan kalkarak üretebilme; ve o teknolojilerin kaynağını oluşturan bilimi üretebilme;
 - araştırma, geliştirme, tasarım, üretim(imalat), pazarlama süreçlerinin hem kendi içlerindeki hem de aralarındaki ilişkileri düzenleyen ve daha ileri düzeylerde yeniden üreten organizasyon yöntemlerini geliştirebilme
- yeteneklerine sahip ulusal kuruluşların oluşturduğu bir sistemi ve aralarındaki ilişkileri ifade eder.

Ulusal yenilik sistemi kavrayışı, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, teknolojik gelişme ve yenilik faaliyetlerini etkileyen ve belirleyen etmenleri, bu faaliyetleri doğrudan etkiliyor görünen kurum ve kuruluşlarla sınırlamaz. Sistemin içinde yer aldığı “makroekonomik ve düzenleyici bağlam, eğitim sistemi, iletişim altyapısı, ürün piyasaları ile işgücü ve sermaye piyasalarındaki koşullar da ulusal yenilik sisteminin oluşturulmasında ve kavranışında kritik bir yer tutar(Taymaz: 2001: 27).

Sontag’a göre, ulusal yenilik sistemi yaklaşımında ortaya çıkan çok boyutlu kavrayışa kadar, özellikle büyüme ve kalkınma iktisadında, daha çok “monist” yaklaşımlar veya modeller geçerli olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyasında devlet yönelimli anlayışlar başarısızlığa uğrayınca, piyasa yönelimli yaklaşımlar yaygınlaşmıştır. Ancak daha sonraları piyasa yönelimli yaklaşımların da sınırına gelinmiştir. Ulusal yenilik sistemi yaklaşımının sorunu ele alış tarzının ayırt edici özelliği, devlet ve piyasa yönelimini birbirine zıt olgular olarak değerlendirmeyip, bu iki alanın birbirini tamamladığına vurgu yapmasıdır(Arocena ve Sutz: 2002: 2).

Arocena ve Sutz’a göre “ulusal yenilik sistemi teorisi,

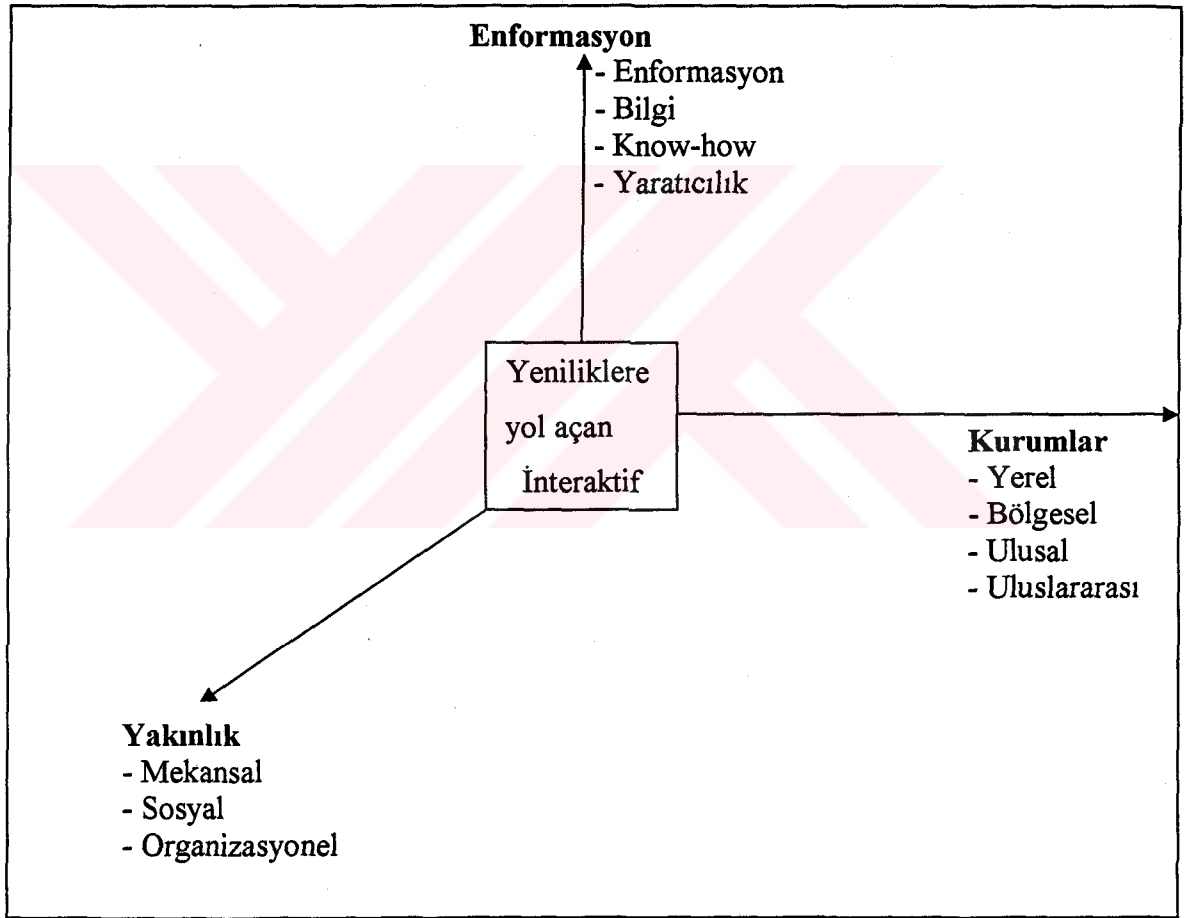
1. Devlet ve piyasa arasındaki şematik karşıtlığın ötesine geçerek, muhtelif sosyal aktörlerin ilişkisine dikkat çeker,
2. Yalnızca ekonomik meselelere odaklanmakla kalmaz, fakat aynı zamanda politik, kurumsal ve kültürel konulara odaklanır.
3. Aktör ve organizasyonların çalışması açısından genel bir çerçeve önererek, dikkatimizi, aktörler ve organizasyonlar arasındaki karşılıklı etkileşimlerin bazı maddi usüllerine(processes) yöneltir.
4. Az gelişmiş ülkelerde yenilik faaliyetlerinin somut özellikleri konusunda çalışabilmek açısından bir araçtır. Böylece, tanımlanan görevi, “periferik koşulların” belirli özelliklerinin global ve interdisipliner analizi olan kalkınma düşüncesinin yeniden canlandırılmasına(revitalisation) katkı sağlar.”(Arocena ve Sultz: 2002: 2).

Yukarıda aktarılanlardan açıklıkla anlaşılabileceği gibi, yenilik sistemi yaklaşımı, büyüme ve kalkınma açısından, yenilik süreçlerinin yanı sıra interaktif öğrenme süreçlerini de içerir²⁶. Yenilik oluşturma süreci, özünde bir öğrenme sürecidir. Bu yüzden, yenilik ve teknoloji sorunuyla ilgilenen bütün araştırmacılar, öğrenme sürecinin nasıl meydana geldiği sorunuyla da ilgilenmişlerdir.

Literatürde iki tip öğrenmeden bahsedilir: Doğrudan ve dolaylı öğrenme. “Birincisi, özellikle organize edilmiş bir süreçtir, yeni bilginin yaratılması ve kullanılması üzerinde odaklanarak üniversiteler, araştırma kuruluşları, ar-ge bölümleri gibi ekonominin bazı bölümlerinin organize edilmesine dayalıdır. İkincisi ise, satın alma, üretim ve pazarlama gibi ekonomik faaliyetlerin yan ürünü olarak ortaya çıkan ve özellikle organize edilmeyen bir süreçtir” (Kumral, Barbaros, vd.: 1998: 17).

²⁶ Bu konuda ilk tartışmalar için bakınız: (Lundval(ed.): 1992, Nelson(ed.): 1993 ve Edquist(ed.): 1997. Ayrıca, Gregersen ve Johnson: 1997, Hausmann: 1996, Johnson ve Segura-Bonilla: 2001)

Ulusal yenilik sistemi yaklaşımı, interaktif bir öğrenme sürecini öngörür. İnteraktif öğrenme en yaygın öğrenme tipi ve en baskın yenilik kaynağıdır. Yenilik, interaktif olmasının yanısıra kısmen kümülatif bir süreçtir. *Ne öğrendiğiniz ne bildiğinize bağlıdır ve bu yüzden ekonominin üretim yapısı onun öğrenme süreçlerini etkiler.* Bir ekonominin üretim yapısı sadece binalar, ekipmanlar gibi elle tutulur varlıklardan değil; üretim deneyimleri yoluyla biriktirilmiş bilgi yapısından da oluşmaktadır (Kumral, Barbaros, vd.: 1998: 17).



ŞEKİL 8: Yeniliklere Yol Açan İnteraktif Öğrenme

Kaynak: Hausmann: 1996: 7

İnteraktif öğrenme, yenilik süreçlerini hızlandıran, geliştiren, tek kelimeyle etkileyen iki veya daha çok aktör arasındaki etkileşim ve iletişime dayalı sinerjik bir işbirliği sürecidir. Firmaların öğrenme ve dolyısıyla yenilik süreçlerine etki eden tablodan da

görüldüğü üzere üç önemli etmen vardır: Enformasyon, yakınlık ve kurumlar (Hausmann: 1996, 7).

İnteraktif öğrenme, aynı zamanda unutmanın önemine de özel bir vurgu yapar. Çünkü veri bilgileri bazen öğrenme sürecinin en büyük engeli olabilmektedir. Dolayısıyla, “yaratıcı unutma” da yenilik yaratma sürecinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ulusal yenilik sistemi yaklaşımı tabloya zaman boyutunu da eklemektedir.

Johnson ve Segura-Bonilla’nın ifadesiyle, “yenilik sistemi yaklaşımının özü, bir ülkenin(bölgenin, sektörün) yenilik kapasitesinin, yalnızca bireysel firma ve organizasyonlarının yenilik kapasitesi tarafından belirlenmesi değil, fakat aynı zamanda birbirleriyle ve kamu sektörüyle nasıl etkileştikleri tarafından belirlenmesidir. Ek olarak, etkileşim ve üretimin, dağılım ve bilginin kullanımının biçimleri(patterns), ülkenin(bölgenin, sektörün) kurumsal çatısı ve bilgi altyapısı tarafından desteklenir ve şekillendirilir. Ayrıca, yenilik imkanlarının ekonominin farklı sektörlerinde, ekonominin yenilik performansı için üretim yapısı veya uzmanlaşma modeli konuları anlamında, farklı olması, yenilik sistemleri yaklaşımının merkezi bir önermesidir. Bu yüzden yenilik sistemlerinin hem bölgeye ait hem de yapısal görünüşleri vardır. Yenilik sistemi yaklaşımı aynı zamanda, hem formal hem de informal ekonominin yenilik sisteminin bir parçası olduğunu ve yenilik performansını etkilediğini ima eder... Bilim ve bilim-bazlı high-tech aktivitelerin rolüne sınırlı odaklanma en gerekli olan şey değildir. Kavram, sosyo-ekonomik faaliyetlerin tüm biçimlerinde rekabeti inşa etmenin bütün görünüşlerini ihtiva etmek zorundadır.

Kişi, yenilik sistemi yaklaşımının öğrenen ekonomi içinde, yenilikleri analiz etmenin -özellikleri, nedenleri ve ekonomik büyüme ve kalkınmayı nasıl etkilediği- bir yolu olduğunu söyleyebilir. Öğrenen ekonomi kavramı, ekonomik kalkınmanın, içinde toplumun kumaşına dokunmuş olan teknik, organizasyonel ve kurumsal öğrenme süreçlerinin olduğu bir safhasına işaret eder. Öğrenme ve yenilik rekabetin temel bir enstrümanı haline gelmiştir ve süregelen ekonomik ve sosyal değişimler, kişilerin

tüketiciler ve üreticiler olarak hemen hemen tüm hayatları boyunca öğrenmelerini gerekli kılar...” (Johnson ve Segura-Bonilla: 2001: 5).

Yukarıda aktarılanlardan da açıkça görüleceği gibi, yenilik sistemi yaklaşımının kapsama alanı çok geniştir. Bu geniş kapsama alanını, Meeusen(1998: 8-10) beş ana başlık altında formüle ederek anlamlı bir kavramsal çerçeve oluşturmuştur:

1. Yenilikler ve öğrenme, yenilik sistemi yaklaşımının merkezinde yer alır.
2. Yaklaşım, interdisiplinerdir.
3. Tarihsel bir perspektif söz konusudur ve kurumlar merkezi bir rol oynar.
4. Doğrusal ve optimal olmayan sistemik bir yaklaşım söz konudur.
5. Sistemler yaklaşımı ürün ve organizasyonel yenilik kadar, süreçleri de çevreler.

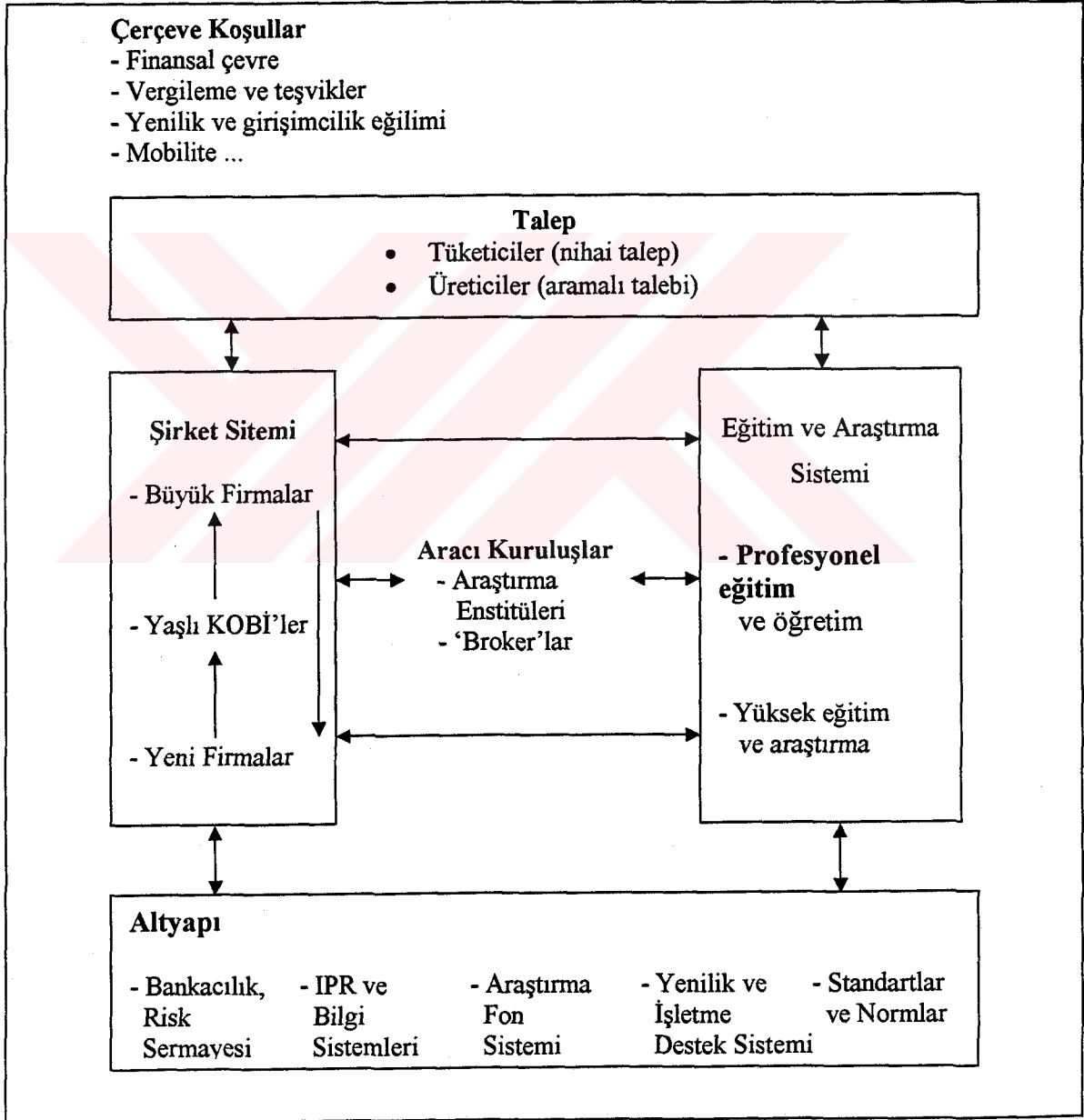
4. 2. 2. Ulusal Yenilik Sistemini Oluşturan Kurum ve Kuruluşlar

Ulusal yenilik sistemi, en genel olarak, yenilik sürecini etkileyen hemen tüm kurum ve kuruluşları, ve bu kurum ve kuruluşlar arasındaki ilişkileri de içerdiği için, bahsi geçen kurum ve kuruluşları faaliyet tarzlarına göre gruplandırmak anlamlı olacaktır. Taymaz’a göre(Taymaz: 2001: 26), ulusal yenilik sistemini oluşturan kurum ve kuruluşlar altı grupta toplanabilir:

1. *Teknolojik yenilik faaliyetinde bulunan firmalar(özel ve kamu) ve bu firmaların oluşturduğu ağlar.* Firmalar teknolojik yenilik faaliyetlerinin yürütülmesinde ve yeniliklerin ticari uygulamaya geçirilmesinde kilit rol oynar.

2. *Araştırma kuruluşları.* Kar amacı olmayan kamu ve yarı-özel(sektörel vb) bağımsız araştırma kuruluşları teknolojik yeniliklerin üretilmesi ve yayılması açısından önemli bir rol üstlenmektedir.
3. *Bilim sistemi.* En önemli unsuru üniversiteler olan bilim sistemi, bilimsel bilginin üretilmesi ve araştırmacıların eğitimi gibi işlevler üstlenmiştir.
4. *Destek ve köprü kuruluşlar.* Yeni teknolojilerin yaygınlaştırılması, eğitim ve lobarotuvlar destek hizmetleri, standartların belirlenmesi vb. faaliyetler gerçekleştiren destek ve köprü kuruluşlar yenilik faaliyetinde bulunan kuruluşlara teknolojik altyapıya yönelik destek hizmetlerini sunmaktadır". Bu kuruluşlar, "...enformasyon ağları ve konuya özgü enformasyon hizmetleri veren merkezler, standartlarla ve kalite denetimiyle ilgili kurumlar, ulusal metroloji sistemi, ulusal 'notifikasyon', 'akreditasyon' ve 'sertifikasyon' sistemi, üniversite ve kamu araştırma kurumlarının araştırma potansiyeli ile sanayi kuruluşlarının ileri teknolojiler temelindeki yaratıcı girişimciliğini buluşturan teknoparklar ve teknokentler, yeni geliştirilen üretim araç ve yöntemlerini tanıtıcı-ve bunların içerdiği yeni teknolojilerin yayınımini(difüzyonunu) sağlayıcı- gösteri (demonstrasyon) merkezleri, firmaların yeni bilimsel ve teknolojik buluşlara erişebilmeleri, bunları kavrayıp, teknoloji gereksinmelerini karşılamak ve ticarileştirebilmek üzere kullanabilmelerinde, kendilerine yardımcı olacak teknoloji danışmanları ve merkezleri, patent ofisleri ile fikri mülkiyet/sınai mülkiyet haklarını koruyan diğer kurumlar, uluslararası arenada, teknoloji alanında iş görmede yetkinleşmiş kuruluşlar ve teknoloji ataşelikleri, ..." (TÜBİTAK: 1999), ve yeni teknoloji, üretim organizasyonu, pazarlama yöntemleri konusunda ve firmaların bu bağlamda içinde bulundukları durum konusunda danışmanlık hizmeti veren kurum ve firmalar destek ve köprü kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır.

5. *Finansman kuruluşları.* Teknolojik yenilik faaliyetlerinin finansmanı, ve diğer yatırım faaliyetlerinden farklı özelliklere sahiptir. Bu nedenle teknolojik yenilik faaliyetleri AR-GE bağışları, krediler, vergi indirimi gibi araçlarla desteklenirken, teknolojik yenilik faaliyetlerinde uzmanlaşmış risk sermayesi gibi finansman kuruluşları, ulusal yenilik sisteminin önemli bir unsurunu oluşturur.



ŞEKİL 9: Ulusal Yenilik Sisteminin Ana Elemanları

6. *Politika geliştiren, uygulayan ve değerlendiren kuruluşlar.* Son olarak, ulusal yenilik sisteminin kurulması ve etkin bir şekilde çalışması, ilgili kurum ve kuruluşların faaliyetlerinin eşgüdümü, sistemin aksaklıklarına karşı tedbirler alınması ve yasal ve düzenleyici çerçevenin oluşturulması işlevlerini üstlenen ve politika geliştiren, uygulayan ve bu politikaları değerlendiren kuruluşlar ulusal yenilik sisteminin önemli unsurlarından birini oluşturur.

4. 2. 3. Ulusal Yenilik Sistemi Bağlamında Teknoloji ve Yenilik Politikaları

Ulusal yenilik sistemi bağlamında teknoloji ve yenilik politikalarının temel amacı, genellikle küreselleşme diye adlandırılan sürecin hızlandırdığı rekabet ve istikrarsız talep koşulları altında, sürdürülebilir bir büyüme sağlayarak, öğrenen bir ekonomi, dolayısıyla bu bağlamda örgütlenen aktif bir toplum yaratmaktır.

Bu bağlamda, dünya düzeyinde geçerli olan sosyo-ekonomik süreçler değerlendirilir. lkeye özgü ekonomik, sosyal, politik ve kültürel süreçler değerlendirilir. Toplumun tarihsel olarak sahip olduğu sosyal sermayenin durumunun fizibilitesi çıkarılır. Ekonomide doğrudan ve dolaylı olarak etkili olan hemen bütün aktörler ve bu aktörlerin mekansal durumu göz önüne alınır. ğrenme süreçlerine etki eden formal ve informal süreçler değerlendirilir. Makroekonomik ve düzenleyici bağlam, eğitim sistemi, iletişim altyapısı, ürün piyasaları ile işgücü ve sermaye piyasalarındaki koşulların nasıl olduğu belirlenir. Teknolojik yenilik faaliyetinde bulunan firmalar(zel ve kamu), ar-ge kuruluşları, bilim sistemi, destek ve köprü kuruluşlar, finansman kuruluşlarının veri durumları incelenir. Tek kelimeyle, toplumun öğrenen ekonomiye ynelebilme bağlamında tam bir fizibilitesi çıkarılır.

Ulusal yenilik sistemi kavrayışı, aktör-merkezli bir kavrayışı da içinde barındırdığı için, toplumdaki aktörlerle eşgüdüm halinde ve bahsi geçen aktörlerin sürece müdahalesini, politikaların oluşumu ve uygulanması sırasında sağlayabilecek tarzda katılımı sağlanır. Eşgüdüm sağlayacak, politikaları uygulayacak kurum ve

kuruluşlar belirlenir veya oluşturulur. Gerekli yasal düzenlemeler yapılır ve politikalar oluşturulur.

Bu bağlamda “uygulanacak politika araçları çok çeşitlidir: Sanayi politikası, araştırma ve teknolojik gelişme politikası, eğitim ve öğretim politikası, vergi politikası, rekabet politikası, bölgesel politika, KOBİ politikası, çevre politikası, vb.”(Taymaz: 2001: 31). Ayrıca aktörler arasında etkileşimi artırmak üzere oluşturulan ağlar ve kurumlar kümülatif nedensellik ilişkileri yaratarak bahsi geçen araçları etkileyen, yönlendiren, aşan süreçler yaratırlar.



SONUÇ

İlk bölümün başında ifade ettiğimiz gibi, kapitalizmin tarihi incelendiğinde, belirli bir teknolojik düzeye eşlik eden belirli birikim, bölüşüm, organizasyon ve üretim sistemi mekanizmalarının geçerli olduğu farklı dönemler göze çarpmaktadır. Bu farklı dönemlerde, farklı iktisadi düşünce okullarının ve bu okulların önerdiği farklı iktisat politikası seçeneklerinin baskın hale geldiği (ve elbette bu düşüncelere, iktisat politikası seçeneklerine muhalefet eden başka iktisadi okulların da söz konusu olduğu) görülmektedir.

Bu bağlamda, 1945-1975 arasındaki dönem, Fordist Üretim Sistemi, ulusal ve uluslararası düzenlemeler, bu düzenlemelerin temel aktörü olarak ulus-devlet, ve Keynesyen iktisat politikalarıyla karakterize olmaktadır. Kaba hatlarıyla, bir üretim bandı üzerinde vasıfsız işçi emeği vasıtasıyla standart ürünlerin yığın üretimine dayanan Fordist Üretim Sistemi'nin ihtiyaç duyduğu geniş pazarlar, ekonominin talep koşullarında istikrarsızlığın minimize edilmesini gerektirdiğinden, Keynesyen Teori'nin önerdiği talep yönetimi politikaları, dönemin ihtiyaç duyduğu düzenlemelere uygun düşmüş görünmektedir. Diğer taraftan II. Dünya Savaşı'nın iktisadi hayatı tahrip etmesi, dolayısıyla, savaş sonrasında piyasaların genişlemeye uygun bir durumda bulunması, iktisadi gerekler ile iktisadi düşünce arasındaki çakışmayı desteklemektedir.

1970'lere doğru, dönemin dinamik sektörlerinde piyasaların genişlemesinin belirli bir sınıra ulaşması, dünya iktisadi sisteminin ulus-devletlerin iç pazarı korumaya dönük yüksek gümrük duvarlarıyla korunmuş yapılar biçiminde düzenlenmiş olması koşulları ve özellikle gelişmiş ülkelerde standart ürünlere yönelik isteksizlikle birleşince, Fordist Üretim Sistemi'nin yumuşak karnı olan talep yönünde önemli istikrarsızlıklar ortaya çıkmıştır. Bu veri koşullar altında Keynesyen talep yönetimi politikalarının (bu politikaların önermeleri ve işlevselliği doğru olsa bile) etkisiz kalacağı açıktır. Zira, dönemin dinamik sektörleri açısından ulusal piyasalar doymuştur. Yani yeni piyasalara ya da yeni dinamik sektörlerin gelişmesine ihtiyaç vardır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere, korumacı bir anlayışla düzenlenmiş uluslararası

piyasaların varlığı koşullarında, dış piyasalardaki genişleme olanakları da sınırlanmış durumdadır. Kriz öncesi dönemin dinamik sektörleri açısından yaşanabilecek talep genişlemesi ise, ancak mal farklılaştırılmasının yaratılabildiği koşullarda mümkün olmaktadır. Bu ise, firmaların organizasyonel olarak ve üretim teknikleri açısından değişmesini gerekli kılmaktadır. Oysa ekonominin arz koşullarına ait değişimler o kadar da hızlı bir şekilde mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan, geriye ve ileriye doğru bağlantıları olan yeni dinamik sektörlerin oluşması, tarihsel olarak incelendiğinde, enerji kaynaklarında, bilim ve teknolojiye önemli sıçramaları öngerektirmektedir.

Yukarıda aktarılanlar göstermektedir ki, 1970'li yılların kriz koşullarında, talep yönlü politikalardan ziyade, ekonominin arz yönünü rekabetçi hale getirecek düzenlemelere ihtiyaç vardır. Nitekim gelişmiş ülkelerde, üretimde ve finans alanında görülen küreselleşme eğilimi, firmaların, kendilerini rekabetçi kılacak yeni teknolojiler, yeni firma organizasyonları yönündeki arayışları ve yönelişleri bu durumu doğrulamaktadır. Ancak Keynesyen İktisat, ekonominin arz yönünü önemli görmekle birlikte, esas olarak ekonominin talep yönüyle ilgilidir ve önerdiği iktisat politikaları da genel olarak talep yönetimi politikalarıdır.

Diğer taraftan, petrol fiyatlarının 1974 yılından itibaren yükselmesi petrol ihrac eden ya da petrol açısından zengin ülkeler dışında tüm dünyada arz şoklarına neden olmuştur. Başka bir deyişle, ekonomilerin uzun dönemiyle ilgili olan arz yönünde kritik bir noktaya gelinmiştir. Yani 1970'li yıllarda, kapitalizmde, çok boyutlu paradigma kaymalarının gerekli hale geldiği, olduğu dönemlerden birine gelinmiştir. Nitekim, sonraki dönemde yaşanan gelişmeler bunu kanıtlamaktadır: Bilimsel ve teknolojik alanda devrim niteliğindeki dönüşümler (özellikle çok amaçlı makinelerin üretimde kullanılması, mikro-elektronik, enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan dev dönüşümler), firma organizasyonlarının radikal bir şekilde değişmeye başlaması, yeni bir üretim sistemine doğru evrim (Fordizm'den Esnek Üretime doğru), üretim, ticaret ve finans alanlarında uluslararasılaşma yönünde yaşanan değişimler... Bu listeyi uzatmak mümkündür. Başka bir deyişle 1970'li yıllarda söz konusu olan şey konjonktürel bir kriz değildir. Söz konusu olan, kapitalizmin tarihinde çok daha uzun aralıklarla görülen,

bir tür kabuk değişimi sürecinin gelip çatmasıdır. Bu anlamda, o dönem için henüz öngörülemeyen yeni bir süreç başlamaktadır. Böylesi bir dönemeç noktasında, Keynesyen politikaların başarı şansı azalmıştır. Zira her alanda bir paradigma kayması yaşanmaktadır. Belirsizlikler ve beklenmedik gelişmeler artmıştır.

Keynesyen yaklaşımların gözden düşmesinde krizin kendini dışa vuruş biçimi de etkili olmuştur: Kriz, durgunluk içinde enflasyon ve işsizliğin bir arada olduğu durumu ifade eden stagflasyon olgusu şeklinde ortaya çıkmıştır ve işsizlik olduğunda talep genişletici, enflasyon olduğunda ise talep daraltıcı politikalar uygulamaya almış olan Keynesyen iktisatçılar stagflasyon karşısında tam bir şaşkınlığa düşmüşler, stagflasyonun nedenlerini açıklayamadıkları gibi, bu soruna bir çözüm de üretememişlerdir (Zaten, nedenini anlayamadığınız bir soruna çözüm üretemezsiniz). Bu durum, Keynesyen İktisat'a 1960'lı yıllarda, yani Keynesyen Teori'nin tüm dünyada en popüler olduğu bir dönemde, önemli eleştiri okları yöneltmiş olan Monetarizm'in yıldızının parlamasına yol açmıştır.

Monetaristler, Keynesyen politikaların etkinliği konusunda ampirik kanıtlar bulunmadığını ileri sürerek, bu politikaların etkinliğini inceleyen ampirik çalışmalar yapmışlar ve bahsi geçen politikaların söylenildiği kadar etkin olmadığını ortaya koymuşlardır. Yani, devlet bekçi rolünde kaldığı sürece, ekonomi kendiliğinden dengeye gelecek ve böylece çeşitli makroekonomik sorunlar da ortaya çıkmayacaktır. Başka bir deyişle Keynesyen para ve maliye politikaları reel değerler açısından etkinsizdir. Nominal düzeyde belli etkileri olabilir. Keynesyen İktisat'a ait genişletici para ve maliye politikalarının üretimi nominal düzeyde etkilemesine kanmamak gerekir, zira bu politikalar beraberinde enflasyon gibi makroekonomik sorunları getirmektedir. Monetarizmin esas tarihsel misyonunun Keynesyen İktisat'ın eleştirilmesini hızlandırmak ve 1970'li yıllardan itibaren iktisadi aktörlerin piyasaların serbestleşmesi yönündeki genel eğilimlerinin önünü açacak bir zihinsel ikna faaliyeti biçiminde olduğu söylenebilir.

Arz Yönlü İktisat ise, sertleşen rekabet koşullarında, ayakta kalabilme çabası içine giren firmaların, kaynakların bu firmalara yönlendirilmesi biçimindeki istekleri açısından gerekli olan teorik temeli sağlamış görünmektedir. Arz Yönlü Teori'nin bu anlamda firmalara sağladığı en önemli katkı, vergi oranlarının düşürülmesi için gerekli teorik çatıyı oluşturmastır. Çünkü, dünya piyasalarına gözünü diken firmalar, rekabette avantaj sağlayacak hemen her tür uygulamaya ihtiyaç duymaktadırlar. Arz Yönlü İktisat'ın en kritik katkılarından biri, dikkatleri arz yönüne çekebilmesi olmuştur.

Yeni Klasik Makro Teori, Keynesyen İktisat'a çok daha radikal eleştirilerle karşı çıkmış ve alternatif bir makro teori oluşturmaya girişmiştir. Bu teori'ye göre, Keynesyen İktisat yanlış öncüllerden hareket etmektedir. Zira iktisadi ajanlar, beklentilerini Keynesyen İktisat'ın iddia ettiği gibi, yalnızca geçmiş dönemleri göz önüne alarak oluşturmazlar (adaptif beklentiler). Ampirik çalışmaların ortaya koyduğu üzere, bireylerin geleceğe dair beklentileri ortalama olarak, daha sonra gerçekleşen gelecekle uyumaktadır. "Yanlış" öncüllerden hareketle "doğru" teoriler oluşturulamaz. "Doğru" teoriler olmadan da "doğru" politikalar üretilemez. Bu eleştirilerden hareketle, Rasyonel Beklentiler Hipotezi ile Walrasyan Genel Denge yaklaşımını dinamik bir şekilde sentezleyen Yeni Klasik Makro Teori ortaya çıkmıştır. Bu teori, en az Keynesyen Teori kadar bütüncül, fakat Keynesyen Teori'den daha tutarlı bir teori oluşturma çabasını ifade etmektedir. Bahsi geçen teori, dönemin gerekleriyle de uyumlu bir şekilde, dikkatleri, arz ve teknoloji koşullarına yöneltmiştir.

Daha sonraları ortaya çıkan Yeni Büyüme ve Ticaret teorileri, esas olarak dünya iktisadi hiyerarşisindeki değişimleri anlama çabası içine giren iktisatçıların ampirik bulgularını referans alarak ileri sürülmüş görünmektedir. Özellikle ABD ve İngiltere, II. Dünya Savaşı sonrası yıllardan 1970'li yıllara, iktisadi güçlerini özellikle Almanya ve Japonya karşısında her geçen gün yitirmişlerdir. Bu durumu anlama çabası içine giren iktisatçılar, bir ekonominin uzun dönemde, kaynaklarını artan getirilerin olduğu sektörlere yönlendirebildiği ölçüde sürdürülebilir bir büyüme ve refah artışı sağlayabileceği sonucuna varmışlardır. Teknolojinin, dışsallıkların ve işbölümünün, bir ekonominin uzun dönem büyümesi açısından önemini vurgulamışlardır.

Yukarıda ifade ettiğimiz yeni teorilerin hepsi, devlet müdahalelerinin piyasaların işleyişini bozarak çeşitli mikro ve makro sorunlara neden olduğunu, piyasalar kendi haline bırakılırsa ekonominin kendiliğinden dengeye geleceğini ve bu durumda da hiç bir mikro ve makro sorunun kalmayacağını iddia eder. Keynesyen Teori ise, özellikle emek piyasalarının aksaması nedeniyle, piyasaların dengeye gelemediğini, ekonomilerin gerçek hayatta çoğunlukla eksik istihdam durumunda olduğunu ve ekonomiyi, bu eksik durumdan kurtarmak üzere devlet müdahalelerinin gerekli ve yararlı bir şey olduğunu ileri sürer.

Keyensyen'ler ve liberaller arasındaki tartışmalar genel olarak, devlet müdahalelerinin gerekliliğine karşı piyasaların başarısı (ya da tam tersi) ikilemi içinde hapsolmaktadır. Evrimci Teori ise, sorunu böylesi bir ikilem içinde tartışmamaktadır. Evrimci Teori'ye göre reel hayatta piyasalar, tam rekabet piyasalarından monopol piyasalara kadar geniş bir çeşitlilik göstermektedir. Bu, esasen reel hayattaki piyasaların eksik rekabet piyasaları olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, devlet müdahaleleri gereklidir. Ancak diğer taraftan, sosyo-ekonomik hayat geniş bir çeşitliliğe sahip organizmalardan (firmalar, kurumlar, gelenekler, kültür vb.) oluşan bir ekolojik sistem gibidir ve devlet, bu sistemi oluşturan parçalardan yalnızca biridir.

Bu bağlamda, sorunu devlet ve piyasalar ikilemi içinde ele almak hatalıdır. Zira, devletler iktisadi hayatın, aynı anda hem önünü açabilirler, hem de kapatıcı işlevler üstlenebilirler. Önemli olan, devletin iktisadi büyümenin önünü açacak bir şekilde konumlanmasıdır. Diğer taraftan, piyasalar kendi haline bırakıldığında zararlı sonuçlara neden olabilir. Örneğin, bir ülke işbölümünün, dolayısıyla ölçek etkilerinin, yani, artan getirilerin az olduğu bir alanda uzmanlaşmışsa, örneğin tahıl üretiminde uzmanlaşmışsa, piyasalar kendi haline bırakıldığında, bu durum pekişecek (Evrimci iktisatçıların yol-bağımlılık (*path-dependancy*) dedikleri durum) ve o ülke tahıl üretiminde dünyanın en etkin üreticisi olsa bile zenginleşemeyecektir. İşte devlet böylesi durumları tersine çevirme sürecinde anahtar bir rol üstlenebilir. Yani devlet, gerçek hayatta geçerli olan eksik rekabet piyasalarını o ülkenin zenginliği lehine kullanmada olmazsa olmaz bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda, sorun, devlet ve piyasaların ikiliği şeklinde değil, koordinasyonu ve işbirliği bağlamında ele alınmalıdır. Eksik rekabet piyasalarının geçerli olduğu bir dünyada daha yüksek gelir getirici faaliyetler, bir ülkedeki piyasaların yenilik üretebilme kapasitesiyle belirlenir. Yenilik yaratma ise, o ülkedeki, iktisadi hayatla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olan bütün aktör ve kurumların (firmalar, devlet, yerel yönetimler, çalışanlar ve çeşitli koordinasyon kuruluşları) bilgi üretmeye ve enformasyon paylaşımına yönlendirilebilmesiyle hızlanabilir. İşte bu koordinasyonu sağlayacak, kaynakları dinamik ve artan getirilere yönlendirecek politikalar bütünü Evrimci İktisatçıların önermiş olduğu “ulusal yenilik sistemi” yaklaşımıyla karakterize olmaktadır. Buradaki nihai amaç, öğrenen bölgeler ve öğrenen ekonomiler yaratmaktır.

Bu yaklaşımların gerisinde Evrimci iktisatçıların sosyo-ekonomik gelişme süreçlerine yönelik yaptıkları araştırmaların önemli bir rolü vardır. Evrimci Teori’ye ait Tekno-ekonomik Paradigmalar kuramı, teknolojik gelişmenin, sıçramalı bir süreç izlediğini (ki Evrimci İktisatçılar bu sıçramaların en kapsamlısına Teknolojik Devrim demektedirler) ve teknolojik yenilik ve bilginin dönemsel olarak belirli alanlarda yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Teknolojik yenilik ve bilginin yoğunlaştığı alanlar, dönemsel dinamik sektörleri oluşturmaktadırlar. Dinamik sektörler, yeniliklerin, yani geçici monopolleşme eğilimlerinin yoğunlaştığı, dolayısıyla monopolcü karlar nedeniyle, daha yüksek karlar, ücretler ve vergilenebilir gelirler biçiminde getirilerin daha fazla olduğu sektörleri ifade etmektedir.

Evrimeci iktisatçılara göre, piyasalardaki geçici monopolleşme eğilimleri, bir ekonominin gelişmesi açısından zararlı değil, tam tersine yararlı süreçlerdir. Üstelik, Evrimci Kuram’a göre, piyasalardaki geçici monopol oluşturma eğilimleri, piyasa mekanizmasının işleyişinin tali veya geçici bir sonucu değil; tersine piyasanın işleyiş mekanizmasının doğal bir sonucudur. Zira, firmalar, piyasanın seleksiyon süreçlerinde ayakta kalabilmek için yenilik üretirler (ya da taklit ederler) ve ürettikleri yenilikler vasıtasıyla geçici monopol oluşturarak daha yüksek karlar elde etmek peşinde koşarlar. Dolayısıyla, piyasanın en temel aktörlerinden olan firmalar, farklı teknolojik özellikler, farklı organizasyonlar, farklı bilgi ve beceri düzeylerinde bulunurlar. Yani piyasalar,

temsili firmalardan değil, çok farklı özelliklere sahip firmalardan oluşmaktadırdır. Başka bir deyişle piyasalarda tek tip firmalar söz konusu değildir; firma sayısı kadar çeşitlilik söz konusudur. Böyle si bir çeşitliliğin var olduğu bir sistemde dengeden ziyade değişim ne çıkacaktır. Başarılı değişimin kaynağı da yenilikler olduğuna göre, yenilik yaratma faaliyeti, iktisat politikasının kilit ilgi alanı olmaktadır.

Bu noktada belirtilmesi gereken bir başka nokta, rutinlerin ve taklitlerin iktisadi gelişme açısından öneminde düğümlenmektedir. Yenilikler ve taklitçilik (firmaların başka firmaların yeniliklerini taklit etme becerileri), iktisadi gelişme açısından ne kadar önemliyse, rutinler de iktisadi gelişmenin sürekliliği açısından o kadar önemlidir. Firmalar edindikleri bilgiyi rutinler (biyoloji bilimindeki gene benzer bir şekilde) yoluyla aktarmaktadırlar. Rutinler, firmaların zaman içinde edindikleri, organizasyonel becerileri, davranış kalıplarını, diğer firmalarla ilişki biçimlerini vb., Evrimci iktisatçıların tabiriyle firmaların kültürünü, içermektedir. Evrimci iktisatçılara göre rutinler, hem firmaların ortak özelliklerini (zira firmalar başarı örneklerini taklit etmektedirler), hem de firmaların her birinin kendi öz deneyimiyle edindiği bilgi ve davranış kalıplarını ifade etmektedir. Dolayısıyla, Evrimci Okul'un önerdiği iktisat politikası, firmaların rutinlerini yeniliklere açık hale getirmek ve taklitçilik yeteneğini yükseltmek üzerine yoğunlaşmıştır.

Diğer taraftan, teknolojik yeniliklerin dönemsel olarak belirli yeniliklere yoğunlaşması da iktisat politikasının ilgi alanına girmektedir. Zira, artan getiriler buralarda yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla, devlet, dönemsel dinamik sektörleri tespit ederek firmaları bu alanlara yönlendirebilirler.

İktisadi gelişmenin motoru olarak yeniliklerin gerisinde bilgi yer almaktadır. Bu bağlamda piyasadaki aktörler arasında bilgi akışının hızlandırılması, yenilik süreçlerini hızlandıracağından, iktisat politikası açısından kritik bir faktördür. İşte, Ulusal Yenilik Sistemi yaklaşımı, firmalar, ar-ge kuruluşları, devlet ve finansman kuruluşları gibi piyasanın temel aktörleri arasında bilgi akışını ve eşgüdümü artırmayı, piyasaları ulusal olarak artan getirili sektörlere yönlendirmeyi hedeflemektedir.

Evrimeci Teori'nin yaklaşımları, yukarıda aktarılanlardan da görüldüğü üzere, özellikle gelişmekte olan ülkelerin - bir süredir neredeyse unutulmuş olan - kalkınmaları açısından önemli ipuçları sağlamaktadır. Azgelişmiş ülkelerin uyuyan kaynakları, firmalar, çalışanlar, devlet, yerel otoriteler ve çeşitli sivil toplum kuruluşları ile çeşitli koordinasyon kuruluşlarının (özellikle çeşitli ar-ge ve ar-ge destek kuruluşlarının) vb. işbirliğine ve enformasyon akışına dayalı koordinasyonuyla harekete geçirilebilir görünmektedir.



KAYNAKÇA

- ABRAMOVİTZ, M. (1983), “Orta Yolda Ağır Aksak Giderken”. D. Sağlam (der.), *Dünya Ekonomisinde Bunalım*, (ss. 48-74), İstanbul: Ar Basım Yayım ve Dağıtım
- ADDA, J. (2002), *Ekonominin küreselleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AFTALION VE PONCET (1992), *Monetarizm*, İstanbul: İletişim Yayınları
- AKTAN, C. C. (2000), “Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi”, Erişim: http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/monetarizm/aktan-monetarizm.htm (14 Kasım 2001).
- AMIN, S. (1999), *Küreselleşme ve Kapitalizm*, İstanbul: Sarmal Yayınevi
- ANDERSEN, E.S. (1990), *Techno-Economic Paradigms as Typical Interfaces Between Producers and Users*, London: Pinter
- ANDERSEN, E.S. (1996), *Evolutionary Economics: Post-Scumpeterian Contributions*, Journal of Evolutionary Economics, 1(2): 119-144.
- ANDERSEN, E.S. (1995), “Theories of Localized Resource-Based Growth and Development-from Marshall to New Evolutionary Economics”, Paper Prented at the seminar on Regional Development Based on Forest Resources: Theories and Practices .
- ANTONELLI, C. (1997), “The Economics of Path-Dependence in Industrial Organization”, International Journal of Industrial Organization, 15: 643-675.
- ARIN, T. (1992), “Dünya Düzeni: Emperyalizm Nereye?”, 11. Tez, 12: 17-71.
- ARNAUD, P. (1995), *Üçüncü Dünyanın Borçlanması*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- AROCENA, R. ve SUTZ, J. (2002), "*Innovation Systems and Developing Countries*", *DRUID Working Paper*, 02-05,1-30, Erişim Adresi: http://www.druid.dk/wp/pdf_files/02-05.pdf (25 Eylöl 2002).
- ARRIGHI, G. (2000), *Uzun Yirminci Yüzyl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi
- ARTHUR, W.B. (1999), *The End of Certainty in Economics, Einstein Meets Magritte*, Hollanda: Kluwer Academic Publishers.
- ARTHUR, W.B. (2000), "*Cognition: The Black Box of Economics*", *The Complexity Vision and the Teaching of Economics*, Northampton: Edward Elgar Publishing.
- BARBAROS, F. (2001), *Ekonomide Devletin Yeni Rolü: Türkiye'de Yatırım Teşvikleri Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi
- BAŞKAYA, F. (1986), *Borç Krizi Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Birlik Yayıncılık.
- BAŞKAYA, F. (1997), *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: İmge Kitabevi.
- BEAUD, M. (2003), *Kapitalizmin Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- BELEK, İ. (1999), '*Postkapitalist' paradigmalar*, 2. Baskı İstanbul: Sorun Yayınları.
- BELET, N. H. (1997), "*Kalkınma Deneyimlerinin Yeni Süreçleri: Bilim ve Teknoloji Politikaları Etkisinde Yeni Sanayileşen Ülke Deneyimleri*", ODTÜ İktisat Kongresinde Sunulan Tebliğ, Ankara 18-20 Eylöl 1997.
- BELLO, W. (1998), *Karanlık Zafer*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- BROWN, D. (2003), "*How Economics Forgot History : The Problem of Historical Specificity in Social Science*", *Journal of Economic Issues*, 37(1): 211.

- BULUTAY, T. (1996), “İstihdam ve Eğitim Projesi İşgücü Piyasası Bilgisi (Tor 6) Teknoloji ve İstihdam”, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü
- CAN B.B. ve CON-GRUHLKE, N. (1997), “Gelişme Ekonomisinde ‘Yeni’ Arayışlar: Endojen Büyüme Teorileri”, İktisat Dergisi, 64-72.
- CHANG, H. (2002), “Kicking away the Ladder: Neo-liberals Rewrite History”, Post-Autistic Economics Review, 15: 10.
- CLEAVER, H. (1981), Supply Side Economics: The New Phase of Capitalist Strategy in the Crisis, Erişim: [http:// ...](http://...) (Sayfa 63den al) Tarih: 12 Eylül 2003)
- COMMONS, J.R. (1931), “Institutional Economics”, American Economic Review, 21: 648-657.
- CHOSSUDOVSKY M. (1999), *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, Adapazarı: Değişim Yayınları.
- DEMİR, Ö. (1996), *Kurumcu İktisat*, Ankara: Vadi Yayınları
- DEMİR, Ö. (Der.) (2000), *Devlet rekabet mülkiyet ve İktisat*, Adapazarı: Değişim Yayınları.
- DİNLER, Z. (2000), *İktisada Giriş*, Bursa: Ekin Kitabevi
- DODGSON, J. (1993), *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*. K. Saybaşı (der.). “Özelleştirme” (ss. 261-290), İstanbul:Bağlam Yayınları.
- DORNBUSH R. ve S. FİŞHER.(1994). *Macro Economics*, McGraw Hill Literatür yayıncılık
- DURGUT, M. ve M. AKYOS, (2001), “Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Teknoloji Öngörüsü”, Sabancı Üniversitesi Teknoloji Öngörüsü ve Stratejik Kalkınma Planlama Toplantısında Sunulan Tebliğ, İstanbul 24-26 Mayıs 2001.

- EDQUIST, C. (2001), *"The Systems of Innovation Approach and Innovation Policy: An Account of the State of the Art"*, DRUID National Systems of Innovation, Institutions and Public Policies Konferansında Sunulan Tebliğ, Aalborg 12-15 Haziran 2001.
- EKER A., A.ALTAY ve M. SAKAL (1997), *Maliye Politikası*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi yayınları.
- EREN E. ve BİLDİRİCİ, M. (1997), *İktisat teorisinde son gelişmeler*, İktisat Dergisi, 365, 64-79.
- ESEN, O. (1998), *"Gelişmekte olan ülkelerde uygulanan finansal serbestleşme programlarına eleştirel bir bakış"*, İşletme Finans Dergisi.
- FOSTER, J. (2001), *Frontiers of Evolutionary Economics*, England:Edward Elgar Publishing Limited
- FRANK, A.G.(1993), *Crisis: In The World Economy*, London:Heinemann.
- FREEMAN, C. ve F. Louca (2002), *As Time Goes By*, New York:Oxford University Press.
- FREEMAN, C. ve L. Soete (2003), *Yenilik İktisatı*, Ankara: TÜBİTAK yayınları
- FRIEDMAN, M. (1993), *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*. K. Saybaşı (der.), *"Parasalcı iktisat siyasası"* (ss. 88-110), İstanbul:Bağlam Yayınları.
- FOSTER, J. ve METCALFE, J.S. (2001), *Frontiers of Evolutionary Economics: Competition, Self-Organization and Innovation Policy*, USA: Edward Elgar Publishing.
- GIOIA, V. (1999), *"German and Italian Economists between 1861 and 1930: Some Points to Consider"*, Storia del Pensiero Economico, Numero:37.
- GÖKER, A. (1998), *"Küreselleşme' Sürecinde Niçin Bilim ve Teknoloji Politikası; Niçin Uhusal"*, Toplum ve Bilim, Sayı 77.

- GRIFFIN, R. (1998), "What Veblen owed to Peirce- The Social Theory of Logic", Journal of Economic Issues, 32: 733.
- GU, Shulin (1999), "Concepts and Methods of NIS Aporoach in the Context of Less-developed Economies", DRUID Innovation Systems Konferansında Sunulan Tebliğ, Skoerping 9-12 Haziran 1999.
- GÜRAN, N. (1999). *Makroekonomik Analiz*, İzmir: Anadolu Matbaacılık
- GWARTNEY, D. J. (2003), Supply-Side Economics, Erişim: <http://www.econlib.org/library/Enc/SupplySideEconomics.html> (23 Aralık 2002).
- HELGE, P. (2001), "On the Origins of Modern Evolutionary Economics: The Veblen Legend after 100 Years", Journal of Economic Issues, 35(3): 543.
- HIRST, P. ve G. THOMPSON (2000). *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Ankara: Dost Kitabevi
- HODGSON, G.M. (1998), "Evolutionary and Competence-Based Theories of the Firm", Journal of Economic Studies, 25 (1), 25-56.
- HODGSON, G.M. (1999), *Evolution and Institutions: On Evolutionary Economics and the Evolution of Economics*, USA: Edward Elgar Publishing.
- HODGSON, G.M. (2002), "Darwinism in Economics: From Analogy to Ontology", Journal of Evolutionary Economics, 12: 259-281.
- HODGSON, G.M. (2001), *How Economics Forgot History, The Problem of Historical Specifity in Social Science*, London, Routledge
- JESSOP, B. (1996), *Post-Fordism and The State:In Post-Fordism A.Reader*, Blackwell,USA: Ed. Ash Amin.
- KAYA, A.A. (2000), *Yeniliğe Dayalı Endüstriyel Kalkınma ve Türkiye*, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Doçentlik Tezi

- KAZGAN, G. (2000a), *Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KAZGAN, G. (2000b), *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul: Akdeniz Yayıncılık.
- KAZGAN, G. (2000c), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi A.Ş.
- KAZGAN, G. (2000d), *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, 1.Küreselleşmeden 2.Küreselleşmeye*, İstanbul: Akdeniz Yayıncılık.
- KEPENEK, Y. ve N. YENTÜRK. (1997) *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KEYDER, Ç. (1996), *Ulusal Kalkınmacılığın Sonu*, İstanbul: Metis
- KÖK, R. (1999), *İktisadın Tarihi ve Felsefi Temelleri*, İzmir: Anadolu Matbaacılık
- KUMRAL, N., F. BARBAROS., S. AKGÜNGÖR ve Ö. ORHON (1998), *İzmir İmalat Sanayiinin Üretim Potansiyeli Öğrenmeye Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi*, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayın No: 48.
- LANCIAUX, B. (1996), "The Influence of Economic Thought on the Political Economy of Modern Japan", *Journal of Economic Issues*, 30: 475.
- LANGLOIS, N. R. (1987), "Schumpeter and the Obsolescence of the Entrepreneur", Presented at the History of Economic Society, Boston, Erişim Adresi: <http://http://www.ucc.uconn.edu/LANGLOIS/SCHUMPETER.HTML> (10 Ekim 2002).
- LANGLOIS, N. R. (1987), "Schumpeter and Personal Capitalism", Erişim Adresi: <http://www.ucc.uconn.edu/LANGLOIS> (10 Ekim 2002).
- LEATHERS, C.G. ve RAINES, J.P. (2003), "Internal Processes of Evolutionary Change within an Institutional Genre: The Case of Universities", *Journal of Economic Issues*, 37(1).

- LUIZ JHON M. (2000), "The Politics of State: Society and Economy", Intenational Journal of Social Economics, 27/3. 227-243.
- MAGNUSSON L ve J. OTTOSSON (1987). *Evolutinary Economics and Path Dependence*, Brookfield-US: Edward Elgar Publishing Company
- MANKİW, G. (1988). *Devlet rekabet mülkiyet ve İktisat* Ö. DEMİR (der.). "Makro iktisattaki son gelişmeler" (ss.395-420) .Adapazarı: Değişim Yayınları
- MARTON, K. (1995), "Recent Industrial Policies in Developing Countries and Economies in Transition: Trends and Impacts", UNIDO.
- METCALFE, S. J. (1998), *Evolutionary Economics and Creative Destruction*, England and New York: Routledge
- METCALFE, S. J. (2001b), "Technology and Economic Development: A Comparative Perspective", CRIC Working Paper 10, The University of Manchester & UMIST.
- METCALFE, S. J., M. D. FONSECA ve Rç RAMLOGAN (2001c), "Innovation, Growth & Competetion: Evolving Complexity or Complex Evolution", CRIC Working Paper 42, The University of Manchester & UMIST.
- MIHÇI, S. ve AKKOYUNLU WIGLEY, A. (2000), "Teknolojinin Uluslararası Yayılımı: Türkiye Örneği", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, 225-244.
- MOULAERT, F. ve SEKIA, F. (2003), "Territorial Innovation Models: A Critical Survey", *Regional Studies*, 37(3): 289-302.
- MUTH J. F. (2000), *Devlet rekabet mülkiyet ve İktisat* Ö. DEMİR (der.). "Rasyonel beklentiler ve fiyat hareketleri teorisi" (ss.307-340), Adapazarı: Değişim Yayınları

- MULLAINATHAN S. ve R. J. THALER (2000), "*Behavioral Economics*", NBER Working Paper No. 7948, Department of Economics MIT, Cambridge
- NELSON, R.N. and WINTER G.S. (1982), "*An Evolutionary Theory of Economic Change*", Cambridge MA: Harvard University Press
- NELSON, R.R. (1993), *National Innovation Systems: A Comparative Analysis*, Oxford: Oxford University Press.
- NELSON, R.R. (1993), "*Bringing Institutions into Evolutionary Growth Theory*", Journal of Evolutionary Economics, J Eval Econ (2002) 12:17-28, Newyork
- OECD/GD (1995), 129 , "*Local Economies and Globalization*", Leed Notebook, No:20
- OECD (2002), "*OECD Science, Technology and Industry Outlook*", Paris.
- ÖĞÜT, M. (1998), *Kalkınma Teorisinde Paradigma Arayışları*, Basılmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖLMEZOĞULLARI, N. (1999), *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*, Bursa: Ezgi Kitabevi
- PEREZ, C. (1998), "*Technologic Revolutions , Paradigm Shifts and Socio-Institutional Change* ", İnternet Adresi: <http://www.carlotaperez.org/papers/basic-technologicalrevolutionsparadigm.htm>.
- PEARSON, H. (1999), "*Was There Really A German Historical School of Economics?*", History of Political Economy, 31(3): 547-562.
- PIORE M. J. Ve SABEL C. F. (1984), *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York: Basic Books
- POLANYI, K. (1944), *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, İstanbul: Alan Yayıncılık

- RADZICKI, M.J. (2003), "*Mr. Hamilton, Mr. Forrester and a foundation for evolutionary economics*", Journal of Economic Issues: 133 - 163.
- REINERT, E.S. (1994a), "*A Schumpeterian Theory of Underdevelopment-A Contradiction in Terms*", STEP-Report, 15: 1-27.
- REINERT, E.S. (1994b), "*Competitiveness and its Predecessors- a 500-year Cross-National Perspective*", Paper Prepared for the Business History Conference 1994 Virginia, Oslo: Step Group Report.
- REINERT, E.S. ve V. RIISER, (1994c), "*Recent Trends in Economic Theory-Implications for Development Geography*", STEP-Report, 12.
- ROBERTS, C. P. (2003), "*My Time with Supply-Side Economics*", Erişim: http://www.vdare.org/roberts/supply_side.htm (14 Kasım 2002).
- RODRIGEZ, (1998) The Rise of Supply Side Economics Erişim 1998, sayfa 66
- SAVAş V. F. (1999), *İktisatın Tarihi*, Ankara: Siyasal kitabevi.
- SAĞLAM D. Ve M.K. ÇAKMAN (1983), *Dünya Ekonomisinde Bunalım*, İstanbul: Acar Matbaacılık
- SAYGILI, F. (2001), "*Finansal serbestleştirmenin Türkiye'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri*", Ege Akademik Bakış, 1. 165-184.
- SCHEFOLD, B. (1999), "*Some Remarks on the Afterglow of the German Historical School, 1945-1969*", Storia del Pensiero Economico, 37.
- SENN, P.R. (2000), "*The German Historical Schools in the History of Economic Thought*", İnternet Adresi: <http://www.uni-erfurt.de/finanzwissenschaft/konf/Beitr%E4geHistSchools/Senn230502>.
- SEYİDOĞLU, H. (1998), *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Kurtiş matbaası.

- SHERMAN, H.J. (2003), "Evolutionary Economics from a Radical Perspective", Journal of Economic Issues, 37(1): 75.
- SEYİDOĞLU, H. (1998), *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Kurtiş matbaası.
- SKOUSEN, M. (2003), *Modern İktisadın İnşası*, Ankara: Liberte Yayınevi
- SOLOW (1983) EKLENECEK
- SOYAK, A. (2002), *Küreselleşme*, İstanbul: Om Yayınevi
- SOYAK, A. (1995), "Teknolojik Gelişme: Neoklasik ve Evrimci Kuramlar Açısından Bir Değerlendirme", Ekonomik Yaklaşım, Cilt 6, S.15, 93-103.
- SÖNMEZ, S. (1998), *Dünya ekonomisinde dönüşüm:sömürgecilikten küreselleşmeye*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- STEWART Micheal, (1993), *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler K. Saybaşı (der.)*. "Keynesci İktisat Teorisi" (ss. 53-88), İstanbul:Bağlam Yayınları.
- ŞAHİN, Ç. (2000). *Kapitalizm ve Yoksulluk: Dünya, işbölümü, az gelişmişlik ve alternatif yaklaşımlar*, İstanbul: Çivi yazıları.
- ŞAYLAN, G. (1994). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Kitabevi
- TAYMAZ, E. (1993a). "Kriz Ve Teknoloji". Toplum ve Bilim Dergisi, 56-61: 5-41.
- TAYMAZ, E. (1993b), "Sanayi ve Teknoloji Politikaları: Amaçlar ve Araçlar", ODTÜ Gelişme Dergisi, 20. 549-580.
- TAYMAZ, E. (1997), "Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişme ve İstihdam ", İktisat Dergisi, 376: 23-65.

- TAYMAZ, E. (2001), *Ulusal Yenilik Sistemi, Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri*, Ankara:TÜBİTAK, TTGV, DİE.
- TESFATSION, L. (2002), "Agent-Based Computational Economics", Erişim: <http://www.econ.iastate.edu/tesfatsi.htm> (06 Ocak 2002).
- TONAK, E.A. (2000), *Küreselleşme:Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı*, Ankara:İmge Kitabevi Yayınları.
- VEBLEN, T. (1906), "The Place of Science in Modern Civilization ", The American Journal of Sociology, 11(25), 585-609.
- WALLERSTEIN, I. (1993), *Jeopolitik ve Jeokültür*, İstanbul:İz Yayıncılık
- WITT, U. (1906), *Evolutionary Economics*, England:Edward Elgar Publishing Limited
- YAY G. G. ve T. YAY. (2000a), *İktisat Yazıları YAY, Gülsün Gürkan YAY (der.). "Keynesgil monetarist tartışmasında maliye politikasının rolü: Crowding out etkisi"* İstanbul: Beta Yayınları.
- YAY G.G. (2000b), *İktisat Yazıları YAY, Gülsün Gürkan YAY (der.), "İngiltere Ekonomisinde Thatcher Deneyimi"*, Turan İstanbul:Beta Yayınları.
- YELDAN, E. (2000), 97-99 Petrol-İş Yıllığı, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Üretim, Birikim, Bölüşüm İlişkilerine Toplu Bir Bakış", İstanbul: Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası Yayınları.
- YELDAN, E. (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Üretim, Birikim, Bölüşüm İlişkilerine Toplu Bir Bakış*, İstanbul:İletişim Yayınları.
- YENTÜRK, N. (1993), "Post-Fordist gelişmeler ve Dünya iktisadi işbölümünün Geleceği", Toplum ve Bilim Dergisi, 56-61: 42-58.
- YILDIRIM, K. ve D. KARAMAN. (1999), *Makroekonomi*, Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma yayını.

YILDIRIM, N. (1997), *“Yeni Büyüme Teorileri Çerçevesinde “İyi” Bir İktisadi Büyüme Tanımı Nasıl Yapılır? Niçin ve Kimin İçin Büyüme?: Türkiye Açısından Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma”*, Ankara: ODTÜ İktisat Kongresine Sunulan Tebliğ (18-20 Eylül 1997)



ÖZGEÇMİŞ

12.03.1972 tarihinde Denizli’de doğdum. 1990 yılında İzmir Atatürk Lisesi’nden mezun olarak, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü’nde lisans eğitimi almaya hak kazandım. Bu üniversitedeki eğitimimi yarım bırakarak 1995 yılında Ege Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümünü’ ne girdim. 2000 yılında bu bölümden mezun olarak Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı olan İktisat Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimime başladım. Son olarak 29/08/2003 tarihinde, danışmanım sayın Doç.Dr.R. Funda BARBAROS ile birlikte hazırladığım “İktisat Teorisinde Arayışlar: Evrimci İktisat Teorisi” isimli yüksek lisans tezini tamamladım.



YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN
Soyadı: ALPASLAN
Adı: Barış

Merkezimizde Doldurulacaktır

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : İktisat Teorisinde Arayışlar: Evrimci İktisat Teorisi

Yabancı Dil : Search for New Theories in Economics: Evolutionary Economics

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

Doktora

Doçentlik

Tıpta Uzmanlık

Sanatta
Yeterlilik

[X]

[]

[]

[]

[]

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ :

Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte : İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih:

TEZ YAYINLANMIŞSA :

Yayınlayan :

Basım Yeri:

Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : BARBAROS, R. Funda

Ünvanı : Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI : 216

TEZİN KONUSU (KONULARI) : Evrimci İktisat, Monetarizm, Arz Yönlü İktisat, Yeni Klasik Makro Teori, Keynesyen İktisat, Fordizm, Post-Fordizm, Bilim ve Teknoloji Politikaları

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER :

1-Evrimci İktisat

2-Monetarizm

3-Arz Yönlü İktisat

4-Fordizm

5-Keynesyen İktisat

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:(Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.)

1- Evolutionary Economics

2- Monetarism

3- Supply Side Economics

4- Fordism

5- Keynesian Economics

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum

[x]

2-Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

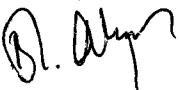
[]

3-Kaynak göstermek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir

[]

Yazarın İmzası

Tarih :



ÖZET

1970’li yıllarda ortaya çıkan krizin atlatılmasında dönemin hakim iktisadi yaklaşımı olan Keynesyen İktisat’ın başarısız olması, Keynesyen yaklaşımların gözden düşmesine neden olmuştur. Böylece, krizin nedenlerini ve krizle birlikte ortaya çıkan yeni iktisadi eğilimleri anlamak ve krizin yarattığı sorunlara çözüm üretmek üzere iktisat teorisinde yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı, krizle birlikte ortaya çıkan yeni iktisadi yaklaşımları incelemek ve azgelişmiş ülkelerin gelişmesi açısından anlamlı olabilecek yeni açılımları teşhis etmektir.

Yukarıda ifade ettiğimiz yeni yaklaşımlardan ilki Monetarizm’dir. Monetarist iktisatçılar, piyasaların serbestleştirilmesi gerektiğini, sorunların aşırıya vardırılan devlet müdahaleleri olduğunu vurgulamışlar, yaptıkları ampirik çalışmalara dayanarak Keynesyen Teori’nin bazı temel yaklaşımlarını çürütmüşler ve Keynesyen İktisat’ın gözden düşmesinde kritik bir rol oynamıştır. İkinci yeni yaklaşım olan Arz Yönlü İktisat, liberal vurguları devam ettirmekle birlikte, dikkatleri ekonominin arz yönüne çekmiş ve liberalizasyonun önemli adımlarından biri olan vergi indirimleri için gerekli teorik çerçeveyi sağlamıştır. Yeni Klasik Makro Teori ise, Rasyonel Beklentiler yaklaşımı ile Walrasyan Genel Denge yaklaşımının sentezini yaparak liberal çizgide gelişen yeni yaklaşımları, tutarlı bir teorik temele oturtmaya çalışmıştır. 1980’li yıllarla birlikte ortaya çıkan Yeni Büyüme ve Ticaret Teori’leri, uzun dönemde büyüme sorunları ile ilgilenmişler ve, bir ülkenin, refahı açısından kaynakları “artan getiriler”in olduğu sektörlere yönlendirmesinin önemini vurgulamışlardır.

Sonuncu yaklaşımı oluşturan Evrimci iktisatçılar, piyasalar ve devlet arasındaki karşıtlığın ötesine geçilmesi gerektiğini belirterek, firmalar, çalışanlar, devlet ve yerel yönetimler gibi iktisadi aktör ve kurumların işbirliğine dayalı koordinasyonunun, bilgi paylaşımını hızlandırarak, yeniliklere yol açtığını, ve yeniliklerin bir ülkenin rekabet gücünü geliştirerek daha hızlı büyümesini sağladığını ortaya koymuşlardır. Evrimci Okul’a ait iktisat politikalarından “Ulusal Yenilik Sistemi” yaklaşımı, özellikle azgelişmiş ülkelerin yaşadığı iktisadi sorunlar açısından önemli açılımlar sunmaktadır.

ABSTRACT

The failure of the then dominant Keynesian approaches to overcome the difficulties presented by the 1970s crises has resulted in a devaluation of the Keynesian School. Thus, new approaches in the field of Economics have emerged to understand the causes of the crises and emergent tendencies in economy, and thus to solve the problems caused by the crises. We aim, in this work, to analyse these new approaches which have emerged with the crises and to identify those that may present new alternatives to development in underdeveloped countries.

The first one of these new approaches is Monetarism. Monetarist economists have suggested that the markets should be free and that extreme state intervention in the markets were to blame for the problems. By proving in their empirical works that some of the principal tenets of the Keynesian Theory were wrong, they have played a critical role in the downgrading of Keynesian School in general. The second new approach, which is called Supply-Side Economics, continued to emphasise liberal concerns, provided the required theoretical framework for a significant element in liberalisation of economy by drawing attention to the supply-side in the economy: tax-cuts. New Classical Macro Theory, on the other hand, has tried to institute a coherent theoretical foundation for the new liberal approaches by synthesising Rational Expectations approach and Walrasian General Equilibrium theory. On the other hand, the New Growth and Trade Theories, emerging with the 1980s, have been concerned in long term development problems and, have emphasised the importance of diverting resources of a country to those sectors which provide “increasing returns” for a country’s welfare.

The Evolutionary Economics, the last of these new approaches, on the other hand, has pointed that overcoming the opposition between the markets and the state would lead to an increased information flow through a cooperative coordination between all the actors and institutions in the economy, like firms, workers, the state and the local governments, which would lead to innovations and innovations would in turn increase the competitiveness of a country and this then would provide a faster

development. Particularly the “National Innovation System” approach of the Evolutionary School, among other policies, presents important opportunities particularly for the economical problems faced by underdeveloped countries.

T.C. YÖKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ